

Ψυχολογία.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ *2319* ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ
ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΗΣ Ε' ΤΑΞΕΩΣ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΩΔΕΚΑΤΗ

Ἀντίτυπα 1500

ΕΠΑΝΕΓ-

ΔΕΩΡΗΣΙΝ ΒΑΣΕΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ 3438

ποφάσεως $\frac{40548}{21/8/1931}$

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚΔΟΤΑΙ: ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»

46α—Ὁδὸς Σταδίου—46α

1933

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Τὰ γνήσια αντίτυπα φέρουν τὴν σφραγίδα τοῦ
βιβλιοπωλείου τῆς «Ἐστίας».

Τυπογραφεῖον Π. ΛΕΩΝΗ, ὁδὸς Περικλέους 30.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

α') Ἡ ἔννοια τῆς ψυχολογίας.

Ψυχικά φαινόμενα. — Ψυχικά φαινόμενα ὀνομάζομεν τὰς ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν καταστάσεις καὶ ἐνεργείας τῆς ψυχῆς μας· ἢ ἀντίληψις π. χ. ἢ ἡ ἀνάμνησις ἑνὸς γεγονότος ἢ ἀντικειμένου ἢ τόπου, τὸν ὁποῖον κάποτε ἐπεσκέφθημεν, ἢ κρίσις διὰ πρόσωπα καὶ πράξεις, οἱ συλλογισμοί, τοὺς ὁποίους κάνομεν διὰ νὰ λύσωμεν ἓνα μαθηματικὸν ἢ ἄλλο πρόβλημα, ἢ χαρὰ ἢ ἡ λύπη διὰ τι, ἢ ἐπιθυμία, ἢ ὁποία γεννᾶται εἰς ἡμᾶς διὰ τι, καὶ ἡ ἀπόφασις νὰ ποτήσωμεν αὐτό, ὅλα αὐτὰ εἶνε **καταστάσεις ἢ ἐνεργεῖαι τῆς ψυχῆς μας**, ἢ, ὅπως ἄλλως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, **ψυχικά φαινόμενα**.

Τὰ φαινόμενα αὐτὰ, τὰ ὁποῖα εὐκόλα δύναται ἕκαστος σωματικῶς καὶ πνευματικῶς ὑγιῆς ἄνθρωπος νὰ ἀντιληφθῇ εἰς ἑαυτὸν, ἐμφανίζονται πᾶσαν ἡμέραν καὶ ὥραν καὶ διέπονται ἀπὸ ὠρισμένων νόμων.

Ἡ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἀσχολεῖται μὲ αὐτὰ τὰ φαινόμενα, καὶ μὲ τοὺς νόμους, οἱ ὁποῖοι διέπουν αὐτὰ, καλεῖται Ψυχολογία.

Φυσικά φαινόμενα. — Τὰ φαινόμενα, διὰ τὰ ὁποῖα ἔγινεν ἀνωτέρω λόγος, γίνονται ἐντὸς ἡμῶν· ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλα φαινόμενα, τὰ ὁποῖα γίνονται εἰς τὸν περιβάλλοντα ἡμᾶς κόσμον, τὴν **φύσιν**, καὶ τὰ ὁποῖα διὰ τοῦτο καλοῦνται **φυσικά φαινόμενα**· καὶ τὰ φαινόμενα αὐτὰ διέπονται ἀπὸ ὠρισμένους νόμους, τοὺς καλουμένους **φυσικοὺς νόμους**. Μὲ τὰ φυσικά φαινόμενα καὶ τοὺς φυσικοὺς νόμους ἀσχολοῦνται αἱ **φυσικαὶ ἐπιστήμαι**.

Διαφορὰ τῶν ψυχικῶν καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων. — Τὰ ψυχικά καὶ τὰ φυσικά φαινόμενα διαφέρουν κυρίως κατὰ τὰ ἑξῆς:

α') Τα ψυχικά φαινόμενα γίνονται ἐν ἡμῖν, ἐνῶ τὰ φυσικά φαινόμενα γίνονται εἰς τὸν περιβάλλοντα ἡμᾶς κόσμον, τὴν φύσιν.

β') Τα ψυχικά φαινόμενα ἐννοοῦμεν, ὅτι γίνονται, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα οὔτε νὰ τ' ἀντιληφθῶμεν μὲ τὰς αἰσθήσεις μας, οὔτε νὰ τὰ φαντασθῶμεν ὡς ἀντιληπτά· τοῦναντίον τὰ φυσικά φαινόμενα ἀντιλαμβανόμεθα μὲ τὰς αἰσθήσεις μας ἢ μόνας ἢ καὶ βοηθουμένας ὑπὸ τινων ὀργάνων, π. χ. μικροσκοπίου, τηλεσκοπίου κ.λ., ἢ τοῦλάχιστον τὰ φανταζόμεθα ὡς ἀντιληπτά μὲ αὐτὰ τὰ μέσα. Τὰς σκέψεις μου π. χ., τοὺς συλλογισμούς μου, τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην μου κ. τὰ ὅμ. δὲν δύναμαι νὰ ἴδω ἢ ν' ἀκούσω ἢ νὰ ὀσφρανθῶ ἢ νὰ γευθῶ κ.λ. οὐδὲ νὰ τὰ φαντασθῶ ὡς ἀντιληπτά μὲ αὐτὰ τὰ μέσα. Τοῦναντίον οἰονδήποτε φυσικὸν φαινόμενον ἀντιλαμβάνομαι μὲ τὰς αἰσθήσεις μου ἢ τοῦλάχιστον φαντάζομαι ὅτι θὰ ἠδυνάμην νὰ τὸ ἀντιληφθῶ, ἐὰν εἶχα εἰς τὴν διάθεσίν μου αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο τὸ βοηθητικὸν ὄργανον.

β') Ἔργον τῆς ψυχολογίας.

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ψυχολογία εἶναι ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἀσχολεῖται μὲ τὰ ψυχικά φαινόμενα καὶ τοὺς νόμους, οἱ ὁποῖοι διέπουν αὐτά· ἀπὸ τοῦτο ἐννοοῦμεν εὐκόλα, ὅτι **ἡ ψυχολογία ἔργον ἔχει νὰ περιγράφη ἐκάστην ψυχικὴν ἐνέργειαν ἢ κατάστασιν.** Ὅπως δ' αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, ὅταν ἐξετάζουν φυσικόν τι ἀντικείμενον ἢ φαινόμενον, π. χ. τὸ ὕδωρ, τὸν ἀέρα, τὴν βροχὴν, τὴν βροντὴν κτλ., εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναλύσουν τὸ ἀντικείμενον ἢ τὸ φαινόμενον αὐτὸ εἰς τὰ συστατικά του μέρη, νὰ εὔρουν τὰ πρῶτα στοιχεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τοῦτο ἀποτελεῖται, καὶ τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν αὐτῶν πρὸς ἄλληλα, νὰ ἐξακριβώσουν τὴν πρῶτην ἀρχὴν καὶ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τοῦ φαινομένου τούτου καὶ τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν τοῦτο ἔχει διὰ τὴν παγκόσμιον οἰκονομίαν, τέλος δὲ νὰ εὔρουν τοὺς νόμους, κατὰ τοὺς ὁποίους τὸ φαινόμενον τοῦτο γίνεται, διὰ νὰ γίνουν δ' ὅλα αὐτά, ὅπως πρέπει, χρειάζονται καὶ γνώσεις καὶ ὀξεῖα παρατηρητικότης καὶ μακρὰ πείρα, οὕτω καὶ ἡ ψυχολογία διὰ νὰ περιγράφη μίαν ψυχικὴν κατάστασιν ἢ ἐνέργειαν, πρέπει νὰ ἀναλύσῃ αὐτὴν εἰς τὰ στοιχειώδη συστατικά της μέρη, νὰ ανακαλύψῃ τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις αὐτῶν καὶ νὰ εὔρῃ πῶς ἡ ἐνέργεια ἢ ἡ κατάστασις αὕτη

ἐμφανίζεται κατὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ πῶς μετὰ ταῦτα ἐξελίσσεται, ποῖοι εἶνε οἱ νόμοι, οἱ ὁποῖοι διέπουν τὴν κατάστασιν ἢ ἐνέργειαν αὐτὴν καὶ ποίαν καθόλου σημασίαν ἔχει αὕτη εἰς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου.

Εὐνόητον δὲ εἶναι ὅτι ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι ἔργον τοῦ τυχόντος, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνου, ὁ ὁποῖος ἔχει πολλὰς εἰδικὰς γνώσεις καὶ ὀξεῖαν παρατηρητικότητα καὶ μακρὰν πεῖραν.

Κατὰ ταῦτα, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν: ἔργον τῆς Ψυχολογίας εἶναι *ἡ ἀνάλυσις τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἰς τὰ πρῶτα στοιχεῖά των καὶ ἡ ἔρευνα τῶν νόμων, οἱ ὁποῖοι διέπουν τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν καὶ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν αὐτῶν.*

2. ΜΕΘΟΔΟΙ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ Η ΠΗΓΗ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ὁ ἀνθρώπος ἀποτελεῖ μέρος τῆς φύσεως· κατὰ ταῦτα, τὰ φαινόμενα τοῦ πνευματικοῦ βίου αὐτοῦ εἶναι εἰδός τι τῶν φυσικῶν φαινομένων, παρ' ὅλας τὰς μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰς, τὰς ὁποίας εἶδομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον. Ἐκεῖνος λοιπόν, ὁ ὁποῖος θέλει νὰ γνωρίσῃ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει νὰκολουθήσῃ τὴν ἰδίαν ὁδόν, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ καὶ ὁ θέλων νὰ γνωρίσῃ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ἤτοι ὀφείλει νὰ *παρατηρῇ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα καὶ ἕκαστον καθ' ἑαυτὸ καὶ ἐν σχέσει πρὸς ἄλληλα*: εὐνόητον ὅμως εἶναι ἀπ' ὅσα εἰπώμεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, ὅτι ἡ παρατήρησις τῶν πνευματικῶν φαινομένων δὲν εἶναι τόσον ἀπλῆ, ὅσον ἡ παρατήρησις τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν καὶ ἐν γένει ἡ παρατήρησις τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως· διότι τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως δυνάμεθα νὰντιληφθῶμεν μὲ τὰς αἰσθήσεις μας, ἐνῶ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα δὲν δυνάμεθα νὰντιληφθῶμεν μὲ τὸ μέσον τοῦτο· *οὐχ ἦντον καὶ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα δυνάμεθα νὰντιληφθῶμεν.*

Ἐκαστος ἀνθρώπος δύναται νὰντιλαμβάνεται τὶ ἔχει εἰς τὸν νοῦν του, εἰς ὠρισμένην στιγμὴν, τὶ σκέπτεται, τὶ ἐπιθυμεῖ, ἐὰν εἶναι εὐχαριστημένος ἢ δυσαρεστημένος καὶ διατί· ὅταν δὲ ἀντιλαμβάνεται τὰς ψυχικὰς αὐτὰς καταστάσεις δύναται καὶ νὰ περιγράψῃ αὐτάς. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι, ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ καταλήξωμεν εἰς ἀσφαλῆ καὶ βέβαια συμπεράσματα, ἐὰν θελήσωμεν

γὰ ἐξετάσωμεν τὰς ψυχικὰς αὐτὰς καταστάσεις, τὰ πνευματικὰ αὐτὰ φαινόμενα ἀκριβῶς κατὰ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὅποιον αὐτὰ τελοῦνται ἐν ἡμῖν, τὸ μὲν διότι τὰ πνευματικὰ φαινόμενα ταχέως μεταβάλλονται καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον διὰ τὴν ἀκριβῆ παρατήρησιν καὶ ἔρευναν αὐτῶν, τὸ δὲ διότι τὸ ἐξεταζόμενον πνευματικὸν φαινόμενον μεταβάλλεται πάντοτε, ἄλλοτε περισσότερον καὶ ἄλλοτε ὀλιγότερον, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς παρατηρήσεως· ἐὰν θελήσω π. χ. νὰ ἐξετάσω τί συμβαίνει ἐν ἐμοί, ὅταν ὀργίζωμαι, ἢ ὀργῇ μου παρόρχεται ἄμέσως καὶ οὕτως ἡ ἔρευνά μου ματαιοῦται. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ἐξακριβώσωμεν πνευματικὸν τι φαινόμενον **διὰ τῆς μεθόδου τῆς αὐτοπαρατηρησίας**, μόνον, ἐὰν ἐξετάσωμεν αὐτὸ κατ' ἐπανάληφιν.

Ἐπάρχει ὁμως καὶ ἄλλος τρόπος **αὐτοπαρατηρησίας**· εἶναι δηλ. δυνατὸν νὰ ἐπαναφέρωμεν μετὰ τινα χρόνον εἰς τὴν μνήμην μας πνευματικὸν φαινόμενον, τὸ ὅποιον ἄλλοτε ἐτελέσθη ἐν ἡμῖν καὶ οὕτω νὰ ἐξακριβώσωμεν, μὲ ὅλην μας τὴν ἡσυχίαν, τί συνέβη τότε ἐν ἡμῖν. Οὕτω π. χ., ἐὰν θέλωμεν νὰ μελετήσωμεν τὸν φόβον, ἀναπολοῦμεν τί συνέβη ἐν ἡμῖν μίαν φορὰν, ὅταν, διερχόμενοι μόνοι, κατ' ἀσέληνον νύκτα, πυκνὸν καὶ ἔρημον δάσος, κατελήφθημεν ἀπὸ φόβον. Τὴν αὐτοπαρατηρησίαν κατὰ τὸν χρόνον ἀκριβῶς, κατὰ τὸν ὅποιον τελεῖται ἐν ἡμῖν ψυχικὸν τι φαινόμενον, καλοῦμεν **ἄμεσον**, τὴν δὲ κατόπιν ἀναμνήσεως **ἀναδρομικὴν αὐτοπαρατηρησίαν**.

Ἡ ἀναδρομικὴ αὐτοπαρατηρησία δὲν ἔχει τὸ ἐλάττωμα, τὸ ὅποιον εἶδαμεν ὅτι ἔχει ἡ ἄμεσος αὐτοπαρατηρησία, τὸ ὅτι δηλ. τὸ ψυχικὸν φαινόμενον μεταβάλλεται κατὰ τὸν χρόνον τῆς παρατηρήσεως· τοῦτο δὲν συμβαίνει κατὰ τὴν ἀναδρομικὴν παρατήρησιν· ἐκτὸς δὲ τούτου, ὅταν ἐξετάζωμεν φαινόμενόν τι κατόπιν ἀναμνήσεως, δυνάμεθα νὰ σχοληθῶμεν εἰς αὐτό, ὅσον χρόνον θέλομέν· ἐξ ἄλλου ὁμως εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ ἀνάμνησις ἑνὸς ψυχικοῦ φαινομένου σπανίως εἶναι τόσον πιστή, ὅσον χρειάζεται· ἐὰν ὁμως τὸ ψυχικὸν φαινόμενον, τὸ ὅποιον πρόκειται νὰ ἐξετάσωμεν, συνέβη πρὸ ὀλίγου χρόνου, δυνάμεθα νὰ τὸ ἐνθυμηθῶμεν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὀρθῶς κατὰ τὰ κύρια σημεῖά του. **Κατὰ ταῦτα, ἡ ἀναδρομικὴ αὐτοπαρατηρησία βοηθεῖ πολὺ εἰς τὴν μελέτην τῶν ψυχικῶν φαινομένων.**

Ἄλλο εἶδος ψυχολογικῶν παρατηρήσεων εἶναι ἡ **ἐξέτασις**

ἄλλων· διὰ τὰ ἐξακριβώσωμεν δηλ. ἓνα ψυχικὸν φαινόμενον, παρατηροῦμεν τι συμβαίνει εἰς τινὰς περιστάσεις εἰς ἄλλους ἀνθρώπους· βεβαίως δὲ δυνάμεθα νάντιληφθῶμεν τι συμβαίνει εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ὅπως δυνάμεθα νάντιληφθῶμεν τι συμβαίνει ἐν ἡμῖν. Ἀντιλαμβανόμεθα ὁμῶς καὶ εἰς τοὺς ἄλλους **ὠρισμένα σωματικὰ φαινόμενα**, π. χ. τὰ δάκρυα, τὸν γέλωτα, τὴν εὐθυμον ἢ κατηφῆ φυσιογνωμίαν, τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν κλπ., ἀπὸ αὐτὰ δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τι συμβαίνει εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἄλλων, διότι πολλάκις ἕως τώρα παρατηρήσαμεν καὶ εἰς ἡμᾶς τὰ ἴδια σωματικὰ φαινόμενα ἐν συνδυασμῷ πρὸς ὠρισμένα πνευματικὰ φαινόμενα· ἐὰν ἴδω π. χ. ἓνα παῖδα νὰ κλαίῃ, σκέπτομαι ἀμέσως, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὀρθῶς, ὅτι ὁ παῖς αὐτὸς κατέχεται ἀπὸ τινος δυσαρέσκειας, ἐὰν δ' ἴδω αὐτὸν νὰ στρέφῃ, εἰς τι ἀντικείμενον τὸ βλέμμα καὶ νὰ βλέπῃ αὐτὸ ἀκορέστως, ἐννοῶ ὅτι τὸ ἀντικείμενον αὐτὸ ἐπροκάλεσε τὴν προσοχὴν ἢ τὴν ἐπιθυμίαν του.

Ἡ παρατήρησις τῶν ἄλλων ἀνθρώπων εἶναι πολύτιμος, διότι ὁ πνευματικὸς βίος ἑνὸς ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἐντελῶς ὁ ἴδιος μὲ τὸν πνευματικὸν βίον τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· ἐὰν λοιπὸν ψυχολόγος τις περιορίζετο μόνον εἰς τὴν ἐξέτασιν ἑαυτοῦ, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐκλάβῃ πνευματικὰ φαινόμενα συμβαίοντα μόνον εἰς αὐτόν, ὡς γενικά, οὕτω δὲ καὶ αὐτὸς θὰ ἠπατάτο καὶ τοὺς ἄλλους θὰ ἠπάτα. Ἐνῶ, ἐὰν προσπαθῇ νὰ ἐξερευνήσῃ τὸν πνευματικὸν βίον καὶ ἄλλων, θὰ εὕρῃ ἀσφαλέστερον καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον συμβαίνει εἰς ὅλους καὶ διὰ τοῦτο ἔχει γενικὸν κύρος καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται εἰς ἓν ἢ εἰς μερικὰ μόνον άτομα.

Καὶ κατὰ τὴν αὐτοπαρατηρησίαν καὶ κατὰ τὴν παρατήρησιν ἄλλων μεταχειριζόμεθα δύο διαφόρους μεθόδους· δυνάμεθα δηλ. νὰ ἐξετάσωμεν πνευματικὸν τι φαινόμενον, ὅταν τοῦτο ἐμφανίζεται **τυχαίως** ἢ **αὐτομάτως**, ἀνευ δηλ. ἐνεργείας ἡμῶν· εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἢ παρατήρησις γίνεται ὑπὸ **φυσικοῦς ὁρους**· δυνάμεθα ὁμῶς καὶ **αὐθαιρέτως** νὰ προκαλέσωμεν παρ' ἡμῖν ἢ καὶ εἰς ἄλλους φαινόμενον τι, τὸ ὁποῖον θέλομεν νὰ ἐξετάσωμεν. Κατὰ τὴν περίπτωσιν, ταύτην μεταχειριζόμεθα εἰς τὴν Ψυχολογίαν, τὴν ἰδίαν μέθοδον τὴν ὁποίαν μεταχειριζόμεθα συνήθως καὶ εἰς τὴν Φυσικὴν, εἰς τὴν ὁποίαν προκαλοῦμεν σκοπίμως τὰ φυσικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα θέλομεν νὰ κατανοήσωμεν καὶ νὰ σπουδάσωμεν ἀκριβέστερον, δηλ. **τὸ πείραμα**· ἢ παρατήρησις λοιπὸν αὕτη, ἐν

ἀντιθέσει πρὸς τὴν προηγουμένην, γίνεται ὑπὸ **τεχνητοὺς ὄρους**.

Κατὰ ταῦτα ἡ παρατήρησις, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ κάμωμεν κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν ψυχολογικῶν φαινομένων εἶναι τὸ μὲν **αὐτοπαρατηρησία**, ἢ ἄμεσος ἢ ἀναδρομική, τὸ δὲ **παρατήρησις ἄλλων**, καὶ διὲ ὑπὸ **φυσικοὺς** ἢ ὑπὸ **τεχνητοὺς ὄρους**.

Ἐκτὸς τῶν πηγῶν τούτων χρησιμοποιοῦνται πολλάκις διὰ ψυχολογικὰς ἐρεῦνας **καὶ πειράματα ἐπὶ ζώων**.

3. ΑΙ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΨΥΧΙΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΙ

Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἶναι πολλά, ἀλλ' εἶναι δυνατὸν νὰ τὰναγάγωμεν εἰς τρία κύρια εἴδη ἢ τρεῖς κατηγορίας, ὅπως φανερόνουν τὰ ἀκόλουθα παραδείγματα.

1) Ἐχει παρέλθει ἡ ὥρα, κατὰ τὴν ὁποίαν συνηθίζομεν νὰ τρώγωμεν, διὰ τινὰ δὲ λόγον δὲν ἐφάγομεν ἀκόμη ἕνεκα τούτου γεννᾶται εἰς ἡμᾶς δυσαρέσκεια, ἡ ὁποία προέροχεται ἀπὸ τὴν πείναν, τὴν ὁποίαν **αἰσθανόμεθα** ἀπὸ τὴν δυσαρέσκειαν αὐτὴν **θέλομεν** νὰπαλλαγῶμεν, ἐπειδὴ δὲ γνωρίζομεν ὅτι τοῦτο δύναται νὰ γίνῃ μόνον μὲ τὸ φαγητόν, **ἐπιθυμοῦμεν** νὰ φάγωμεν.

2) Ὄταν μελετῶμεν τὴν ἱστορίαν τῆς Τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος, **γνωρίζομεν** τὰ δεινά, τὰ ὁποῖα ὑφίσταντο οἱ Ἕλληνες κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὅτε δὲν ἦσαν κύριοι τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς περιουσίας τῶν. Ἐνεκα τούτου **λυπούμεθα** πολὺ καὶ **ἐπιθυμοῦμεν** νὰ ἔλθῃ ταχέως ἡ ἡμέρα τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῶν δεινῶν τούτων τῶν δεινοπαθούντων προγόνων μας.

Ὄταν κατόπιν ἐκρήγνυται ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, **γνωρίζομεν** πάλιν πρῶτον τὰ σχετικὰ γεγονότα, μετὰ ταῦτα **εὐχαριστούμεθα** ἢ **δυσαρεστούμεθα** ἀναλόγως τῶν ἐπιτυχιῶν ἢ ἀποτυχιῶν τῶν ἡμετέρων, τέλος δ' **ἐπιθυμοῦμεν** νὰ καταπαύσῃ ταχέως ὁ πόλεμος, ἐπιτυγχανομένης τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δεικνύουν σαφῶς τὰς τρεῖς θεμελιώδεις ψυχικὰς λειτουργίας· εἰς ὅλα αὐτὰ εἶδομεν ὅτι κατ' ἀρχάς, πάντοτε, **λαμβάνομεν γνῶσιν** γεγονότων ἢ καταστάσεων, ἀπὸ τὴν γνῶσιν αὐτὴν προκαλεῖται εἰς ἡμᾶς **εὐαρέσκεια** ἢ **δυσαρέσκεια** καὶ τέλος γεννᾶται ἢ **ἐπιθυμία** νὰ διατηρηθῇ ἢ εὐάρεστος ἢ νὰ καταπαύσῃ ἢ δυσάρεστος κατάστασις.

Τὴν πρώτην ψυχικὴν λειτουργίαν, μὲ τὴν ὁποίαν λαμβάνομεν

γνώσιν ἑνὸς γεγονότος ἢ μιᾶς καταστάσεως ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἢ εἰς τὸν ἔξωτερικὸν κόσμον καλοῦμεν **γνωστικόν**, τὴν δευτέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἕνεκα τῆς γνώσεως αὐτῆς προκαλεῖται ἐν ἡμῖν εὐχαρίστησις ἢ δυσαρέσκεια, καλοῦμεν **συναισθητικόν**, τὴν δὲ τρίτην, κατὰ τὴν ὁποίαν προσπαθοῦμεν, σκοπίμως ἐνεργοῦντες, νὰ διατηρήσωμεν ἢ νὰ μεταβάλωμεν τὴν ψυχικὴν μας κατάστασιν, καλοῦμεν **βουλητικόν**.

Κατὰ ταῦτα, αἱ τρεῖς θεμελιώδεις ψυχικαὶ λειτουργίαι εἶναι τὸ **γνωστικόν**, τὸ **συναισθητικόν** καὶ τὸ **βουλητικόν**. Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα ἐννοοῦμεν σαφῶς ὅτι εἰς ἕκαστον ψυχικὸν φαινόμενον δὲν ἐμφανίζεται ἐκάστοτε μία μόνη ἀπὸ τὰς λειτουργίας αὐτάς, ἀλλὰ συνηθέστατα διαδέχονται ἀλλήλας καὶ αἱ τρεῖς, ἀλλ' ἐκάστη μὲ διάφορον ἔντασιν καὶ ἰσχύν· ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε δέ, δι' οἷονδῆποτε λόγον, ἰσχυροτέραν, καλοῦμεν τὸ ψυχικὸν φαινόμενον **γνώσιν, συναίσθημα ἢ βούλησιν**.

Τὰς θεμελιώδεις αὐτάς ψυχικὰς λειτουργίας καλοῦμεν καὶ **λειτουργίας τῆς συνειδήσεως**.

4. ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ, ΑΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ, ΕΝΟΤΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ

α') **Συνείδησις, ἀσυνείδησία καὶ ἐνότης τῆς συνειδήσεως.**
Εἰς τὰς θεμελιώδεις ψυχικὰς λειτουργίας τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι εἶναι πνευματικῶς καὶ σωματικῶς ὑγιεῖς, παρατηρεῖται στενὴ σχέσηις καὶ ἀμοιβαία ἀπ' ἀλλήλων ἐξάρτησις. Ὅλοι δηλ. οἱ πνευματικῶς καὶ σωματικῶς ὑγιεῖς ἄνθρωποι λαμβάνουν πρῶτον γνῶσιν γεγονότων ἢ καταστάσεων, συναισθάνονται ἔπειτα εὐχαρίστησιν ἢ δυσαρέσκειαν διὰ ταῦτα καὶ τέλος προσπαθοῦν νὰ διατηρήσουν τὴν εὐχαρίστησιν ἢ ἀπομακρύνουν τὴν δυσαρέσκειαν αὐτήν. Πολλάκις ὅμως παρατηρεῖται ὅτι ἕνεκα διαφόρων λόγων, νόσου π. χ., βαθέος ὕπνου, λιποθυμίας κλπ., δὲν διαδέχονται ἀλλήλας κανονικῶς αἱ λειτουργίαι αὗται, εἰς ἄλλους μὲν ἐπὶ μακρότερον, εἰς ἄλλους δ' ἐπὶ βραχύτερον χρόνον, καὶ ἄλλοτε μὲν διαρκῶς, ἄλλοτε δὲ παροδικῶς· οὕτω π. χ. παρατηρεῖται πολλάκις ὅτι ἕνεκα νόσου δὲν ἀντιλαμβάνεται τις τὰ περὶ αὐτὸν συμβαίνοντα· βλέπει μὲν γνωστοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ δὲν ἀναγνωρίζει αὐτούς, ἢ εἶναι ὅλως ἀπαθῆς διὰ γεγονότα ἢ καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι, κανονικῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων, θὰ ἐπροκάλουν παρ' αὐτῶ

χαράν ἢ λύπην ἢ τὰ διήγειρον τὴν ἐπιθυμίαν του. Περὶ τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸν ὁποῖον κανονικῶς γίνονται καὶ διαδέχονται ἀλλήλας αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι, λέγομεν ὅτι ἔχει **συνειδήσιον**. Περὶ ἐκείνου δέ, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν γίνονται ἢ δὲν διαδέχονται κανονικῶς ἀλλήλας αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι, λέγομεν ὅτι εὐρίσκεται ἐν **ἀσυνειδησίᾳ**.

Κατὰ ταῦτα, **συνειδήσις** μὲν εἶναι ἡ ἀμοιβαία ἐξάρτησις τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, **ἀσυνειδησία** ἡ διακοπὴ τῆς ἐξαρτήσεως αὐτῆς, **ἐνότης** δὲ **τῆς συνειδήσεως** ἡ στενὴ ἐσωτερικὴ σχέσις, ἡ ὁποία παρατηρεῖται μεταξὺ ὄλων τῶν ψυχικῶν φαινομένων παντὸς ὑγιοῦς ἀτόμου.

β') **Περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως**.—Εἰς ἐκάστην ὠρισμένην στιγμήν τελεῖται ἐν ἡμῖν ὠρισμένον φαινόμενον ἢ γεγονός, τὸ ὁποῖον προσελκύει κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, πρὸς ἑαυτὸ ὀλόκληρον τὴν προσοχήν μας, ἀποκλείον ἀπ' αὐτὴν οἰονδήποτε ἄλλο φαινόμενον ἢ γεγονός. Τὴν στιγμήν π. χ. αὐτὴν βλέπω παρατεταγμένα εἰς τὴν πλατείαν τῆς Ὀμονοίας τὰ τηλεβόλα, τὰ ὁποῖα ἐκυρίευσεν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς κατὰ τὸν ἐναντίον τῶν Βουλγάρων πόλεμον. Οὐδὲν ἄλλο σκέπτομαι τὴν στιγμήν κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον καὶ τὰ σχετιζόμενα με αὐτόν, λησμονῶ κάθε ἄλλο πρᾶγμα καὶ εἶμαι ἐντελῶς προσηλωμένος καὶ ἀφωσιωμένος εἰς τὸν Ἑλληνοβουλγαρικὸν πόλεμον, ὃν ὁποῖος κυρίαρχεῖ τώρα πάσης ἄλλης σκέψεώς μου καὶ κατέχει τελείως τὴν συνειδήσίν μου ἢ, ὅπως ἄλλως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἀποτελεῖ τὴν **περιεχόμενον τῆς συνειδήσεώς μου**. **Περιεχόμενον ἄρα τῆς συνειδήσεως καλοῦμεν ομάδα φαινομένων καὶ γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἀποχωρίζονται ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα καὶ ἀπομονώνονται διὰ τῆς προσοχῆς.**

5. ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ἐξ ὅσων εἶπομεν προηγουμένως διὰ τὰς θεμελιώδεις ψυχικὰς λειτουργίας ἐννοοῦμεν εὐκόλως καὶ τὰ μέρη, εἰς τὰ ὁποῖα διαιρεῖται ἡ Ψυχολογία. Ἐπειδὴ αἱ λειτουργίαι αὗται εἶναι κυρίως τρεῖς, τρία εἶναι καὶ τὰ μεγάλα τμήματα, εἰς τὰ ὁποῖα διαιρεῖται ἡ ψυχολογία, ἤτοι:

1) τὸ γνωστικόν, 2) τὸ συναισθητικὸν καὶ 3) τὸ βουλητικόν.

6. ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Συνήθως νομίζεται ὅτι ἡ γνῶσις τῆς ψυχολογίας εἶναι ἀναγκαία μόνον διὰ τὸν διδάσκαλον· ὅτι περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ τοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι διέπουν αὐτά, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ἡ ψυχολογία ἔχει ἀναγνωρισθῆ σήμερον γενικῶς ὡς τὸ πολυτιμότεον τῆς Παιδαγωγικῆς στήριγμα. Οὐχ ἦττον τὸ μάθημα τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον καὶ διὰ πάντα ἄλλον μορφωμένον ἄνθρωπον.

Ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται πολὺ παράδοξον νὰ γνωρίζωμεν λεπτομερῶς τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ τοὺς φυσικοὺς νόμους, νὰ γνωσοῦμεν δὲ τὰ συμβαίνοντα ἐν ἡμῖν αὐτοῖς καὶ τοὺς διέποντας αὐτὰ νόμους. Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλην ἄποψιν ἡ γνῶσις τῆς Ψυχολογίας εἶναι πολύτιμος. Μὲ τὴν αὐτοπαρατηρησίαν γνωρίζομεν καλύτερον ἡμᾶς αὐτοὺς, οὕτω δὲ κατανοοῦμεν καλύτερα καὶ τὰ περὶ ἡμᾶς συμβαίνοντα. «Θέλεις νὰ ἐννοήσῃς καλῶς τὸν ἑαυτόν σου, ἐξέταζε τοὺς ἄλλους ἄνθρώπους, θέλεις νὰ ἐννοήσῃς τοὺς ἄλλους, ἐξέταζε τὴν καρδίαν σου», λέγει ὀρθότατα ὁ μέγας ποιητῆς Schiller. Μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Ψυχολογίας ἀκόμη, καὶ μόνον μὲ αὐτήν, δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τελείως τὴν ἱστορίαν, καὶ τὴν Ἰερὰν καὶ τὴν Πολιτικὴν. Διὰ νὰ κατανοήσωμεν δηλ. ἱστορικόν τι γεγονός, πρέπει νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὰς σκέψεις καὶ τὰ διανοήματα τῶν δρώντων προσώπων, τὸ ὅποιον κατορθώνεται μόνον διὰ τῆς ψυχολογίας. Μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ψυχολογίας μόνον δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν καὶ τὰ προϊόντα τῆς τέχνης, τῆς ποιήσεως, τῆς μουσικῆς, καὶ ζωγραφικῆς κλπ. Ποῖος δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν Μῆδειαν τοῦ Εὐριπίδου, τὴν Ἀντιγόνην τοῦ Σοφοκλέους κτλ., ἐὰν δὲν γνωρίζῃ τὰς σκέψεις, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἦγοντο αἱ ἡρωίδες αὐταὶ εἰς αὐτὰς ἢ ἐκείνας τὰς πράξεις τῶν; Καὶ ὅταν δὲ ἴδωμεν μίαν εἰκόνα, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν αὐτήν, δὲν ζητοῦμεν νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὰς σκέψεις τῶν ἀπεικονιζομένων εἰς αὐτήν;

Καὶ ὁ δικηγόρος ὅμως καὶ ὁ δικαστὴς καὶ ὁ ἰατρὸς καὶ ὁ θεολόγος ἔχουν ἀνάγκην τῆς γνώσεως τῆς ψυχολογίας. Κανεὶς ἀπὸ αὐτοὺς δὲν δύναται νὰ σκῆσῃ τελείως τὸ ἔργον του ἄνευ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ νόμων· δυνάμεθα μάλιστα ἀδιστακτῶς νὰ εἴπωμεν, ὅτι **ἕκαστος ἐξ αὐτῶν δύναται**

νάσκηση τόσον τελειότερον τὸ ἔργον του, ὅσον τελειότερα γνωρίζει τὴν ψυχολογίαν.

7. ΤΟ ΝΕΥΡΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΤΑ ΨΥΧΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ

Σήμερον ἔχει ἐξακριβωθῆ τελείως ὅτι τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τοῦ ἀνθρώπου συνδέονται στενώτατα μὲ τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸ λοιπὸν νευρικὸν σύστημα αὐτοῦ. Οὕτω π. χ. παρατηρήθη ὅτι ζῶα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀφήρεσαν τὸν μέγαν ἐγκέφαλον, ἔζησαν μὲν ἀκόμη ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἀλλ' οὔτε μνήμην εἶχον, οὔτε ἀντελαμβάνοντο τὰς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐντυπώσεις· μὲ τὸν ἐγκέφαλον ἄρα τὰ ζῶα αὐτὰ ἐστερηθήσαν καὶ σπουδαιοτάτου μέρους τοῦ πνευματικοῦ αὐτῶν βίου· πάντως τὸ ἴδιον θὰ συνέβαινε καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐὰν ἦτο δυνατόν νὰ γίνουιν καὶ εἰς αὐτοὺς ὅμοια πειράματα. Ὡσαύτως εἶναι γνωστὸν ὅτι ἰσχυρὸν κτύπημα εἰς τὴν κεφαλὴν εἶναι δυνατόν νὰ φέρῃ τὸν ἀνθρώπον εἰς τελείαν ἀναισθησίαν καὶ ὅτι ὁ πνευματικὸς μας βίος διαταράσσεται, ὅταν ὑποφέρωμεν ἀπὸ ἰσχυρὸν πυρετόν· ἀκόμη δὲ παρατήθη ὅτι ὠρισμένας βλάβας τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ νευρικοῦ συστήματος παρακολουθοῦν πάντοτε καὶ ὠρισμέναι διαταραχαὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου, ὅπως εἶναι π. χ. ἡ **κινητικὴ ἀφασία** (πάθησις, κατὰ κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πάσχων δὲν δύναται νὰ ἀρθρώσῃ λέξεις), ἡ **ἀγραφία** (καθ' ἣν ὁ πάσχων στερεῖται τῆς ἰκανότητος τοῦ γράφειν), ἡ **λεξικὴ κώφωσις** (καθ' ἣν ἄτομόν τι δὲν ἐννοεῖ τὰς λέξεις, τὰς ὁποίας ἀκούει), ἡ **ἀλεξία** (καθ' ἣν ὁ πάσχων δὲν δύναται ν' ἀναγνώσῃ τὰς λέξεις, τὰς ὁποίας βλέπει) κ.λ.π. κ.λ.π.

Ὅτι ὁ ψυχικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου συνδέεται στενώτατα μὲ τὸν ἐγκέφαλον ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ ζῶα γενικῶς καὶ εἰδικώτερον οἱ ἀνθρώποι, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀνωτέραν νοημοσύνην, ἔχουν **συνήθως** καὶ μεγαλύτερον καὶ βαρύτερον ἐγκέφαλον. Οὕτω π. χ. ἐνῶ τὸ κατὰ μέσον ὄρον βάρος τοῦ ἐγκεφάλου ἀνθρώπου τῆς Καυκασίας φυλῆς εἶναι 1367 γραμμάρια, πολλοὶ ἐπιφανεῖς ἐπιστήμονες καὶ πολιτικοί, ἀπεδείχθη, ζυγισθέντος τοῦ ἐγκεφάλου αὐτῶν μετὰ θάνατον, ὅτι εἶχον πολὺν βαρύτερον ἐγκέφαλον. Ὁ κανὼν αὗτος ἔχει βεβαίως καὶ τὰς ἐξαιρέσεις του· εὐρίσκονται πολλάκις πολλοὶ νοήμονες ἀνθρώποι μὲ μικρὸν σχετικῶς ἐγκέφαλον· ἀλλ' ἡ ἐξαιρέσις αὕτη δὲν ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ὑπάρχει σχέσις μεταξὺ τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τοῦ ἐγκε-

φάλου, ἀλλὰ ὅτι ἡ νοημοσύνη δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μερικοὺς ἄλλους παράγοντας-
τοὺς ὁποίους θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Πάντως εἶναι ἐξηκριβωμένον
τοῦτο· ἄνθρωπος τῆς Κανκασίας φυλῆς, τοῦ ὁποίου τὸ βάρος
τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι κατώτερον τῶν 1000 γραμμαρίων, ἔχει πρό-
δηλα τὰ ἴχνη τῆς πνευματικῆς ἀδεξιότητος.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω φαίνεται ὅτι ὑπάρχει στενωπότης σχέσις με-
ταξὺ τῶν ψυχικῶν ἢ πνευματικῶν φαινομένων καὶ τοῦ ἐγκεφά-
λου· ὡς ἐξετάσωμεν τώρα ποῖα μέρη τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι τὰ
σπουδαιότατα, διὰ τὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπασχολεῖ, καὶ
ποῖαν σημασίαν ἔχουν διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου
τὰ ἄλλα μέρη τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

8. ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

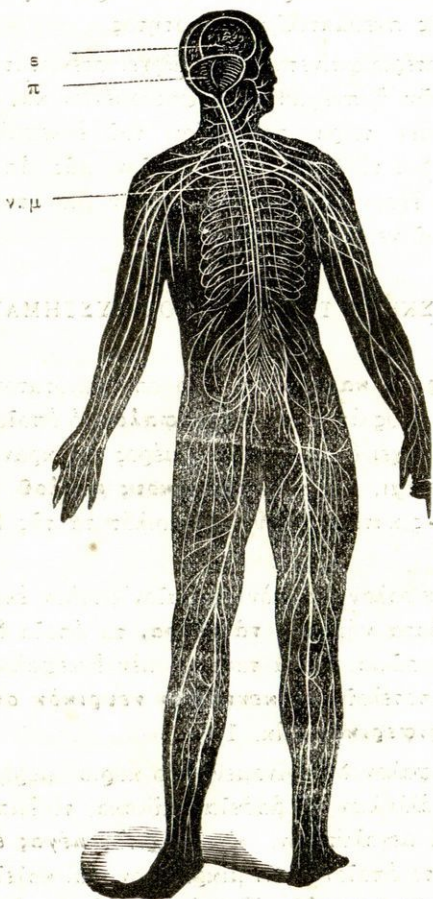
Α') **Ἐξωτερικὴ κατασκευή.** Τὸ σπουδαιότατον μέρος τοῦ
νευρικοῦ συστήματος ἀποτελεῖ ὁ **ἐγκέφαλος**, ὁ ὁποῖος, ὡς σφαι-
ροειδῆς μᾶζα, κατέχει ὅλον τὸ κοῖλον μέρος τοῦ κρανίου. Μὲ τὸν
ἐγκέφαλον συνδέεται, διὰ τοῦ **προμήκουσ μυελοῦ**, ὁ **νωτιαῖος**
μυελός, ὁ ὁποῖος κατέχει ὅλην τὴν κοιλότητα τῆς σπονδυλικῆς
στήλης.

Ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸν νωτιαῖον μυελὸν ἐκφύονται πο-
λυάριθμα λεπτότατα νήματα, **τὰ νεῦρα**, τὰ ὁποῖα διακλαδίζον-
ται εἰς ὅλον τὸν σῶμα. Κατὰ ταῦτα ὁ μὲν ἐγκέφαλος καὶ ὁ νω-
τιαῖος μυελός ἀποτελοῦν **τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα**, τὰ
δὲ νεῦρα **τὸ περιφερικὸν** (εἰκ. 1).

Εἰς τὸν ἐγκέφαλον διακρίνομεν δύο κύρια μέρη, τὰ ὁποῖα
χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων μὲ βαθεῖαν αὐλακα, τὸ ἔμπροσθεν, τὸ
ὁποῖον εἶναι καὶ μεγαλύτερον, καὶ καλεῖται **μέγας ἐγκέφαλος**,
καὶ τὸ ὀπισθεν, τὸ ὁποῖον εἶναι μικρότερον, καὶ καλεῖται **μικρὸς**
ἐγκέφαλος ἢ **παρεγκεφαλῖς**. Καὶ ὁ μέγας ἐγκέφαλος καὶ ἡ πα-
ρεγκεφαλῖς χωρίζονται κατὰ μῆκος, δι' αὐλακος εἰς τὸ μέσον
εὐρισκομένης, εἰς δύο πλάγια μέρη, **τὸ δεξιὸν καὶ τὸ ἀριστε-**
ρὸν ἡμισφαίριον.

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μεγάλου ἐγκεφάλου ἔχει διαφόρους ἐσοχάς,
τὰς ἐγκεφαλικάς ἑλικας, αἱ ὁποῖαι χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων μὲ
διαφόρους ἐσοχάς, **αὐλακας** καλουμένας. Καὶ τὰ ἡμισφαίρια τῆς

παρεγκεφαλίδος ἔχουν ἕλικας παραλλήλως διατεταγμένας καὶ δὴ οὕτως, ὥστε αἱ ἕλικες αὗται δίδουν εἰς τὴν παρεγκεφαλίδα τὸ σχῆμα φύλλου (εἰκ. 2).

Εἰκ. 1. Τὸ νευρικὸν σύστημα τοῦ ἀνθρώπου.

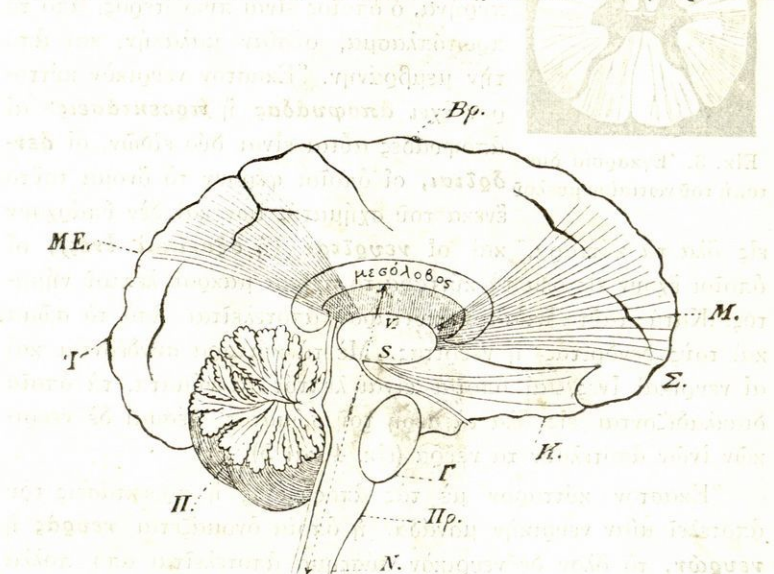
ε. Ἐγκέφαλος. — π. Παρεγκεφαλίς. — ν. μ. Νωτιαῖος μυελός.

Εἶπομεν προηγουμένως ὅτι ὁ ἐγκέφαλος συνδέεται μὲ τὸν νωτιαῖον μυελὸν διὰ τοῦ προμήκου μυελοῦ· ὁ προμήκης μυελὸς εὐρίσκεται εἰς τὸ ὀπίσθεν μέρος τοῦ κρανίου συνδέεται δὲ

πρὸς τὰ ἄνω μὲ τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὴν παρεγκεφαλίδα, προεκτεινόμενος δὲ πρὸς τὰ κάτω, σχηματίζει ἐντὸς τῆς σπονδυλικῆς στήλης τὸν νωτιαῖον μυελόν.

Β') **Ἐσωτερικὴ κατασκευή.** — Ἐὰν κάμωμεν εἰς μὲν τὸν ἐγκέφαλον κάθετον, εἰς δὲ τὸν νωτιαῖον μυελὸν ἐγκαρσίαν τομὴν, θὰ ἴδωμεν ὅτι καὶ ὁ ἐγκέφαλος καὶ ὁ νωτιαῖος μυελὸς ἀποτελοῦνται τὸ μὲν ἀπὸ **φαιάν**, τὸ δὲ ἀπὸ **λευκῆν** οὐσίαν. Ἡ φαιὰ οὐσία εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἔχει πάχος 2—4 χιλιοστῶν τοῦ μέτρου καὶ

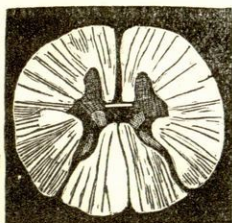

Εἰκ. 2. Κάθετος διατομή τοῦ ἐγκεφάλου.

Π. Παρεγκεφαλίς.—Πρ. Προμήκης μυελός.—Ν Νωτιαῖος μυελός.

περιβάλλει ὡς μανδύας τὴν λευκὴν οὐσίαν, ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἐγκεφάλου· τὸ φαιὸν τοῦτο περικάλυμμα τοῦ ἐγκεφάλου καλεῖται **φλοιὸς τοῦ ἐγκεφάλου**. Εἰς τὸν νωτιαῖον μυελὸν αἱ οὐσίαι αὗται εἶναι ἀντιθέτως διατεταγμέναι, ἥτοι πρὸς τὰ **ἔξω μὲν εὑρίσκεται ἡ λευκή, πρὸς δὲ τὰ ἔσω ἡ φαιὰ οὐσία**· ἐὰν δὲ κάμωμεν εἰς τὸν νωτιαῖον μυελὸν ἐγκαρσίαν τομὴν, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ ἐντὸς αὐτοῦ εὑρισκομένη φαιὰ οὐσία ἔχει τὸ σχῆμα ψυχῆς μὲ ἀνοικτὰς τὰς πτέρυγας (εἰκ. 3).

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὸν ἐγκέφαλον, τὸν νωτιαῖον μυελὸν καὶ τὰ περιφερικὰ νεῦρα μὲ μικροσκοπίον, θὰ ἴδωμεν ὅτι καὶ τὰ τρία αὐτὰ μέρη τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἐλάχιστα σωματία, τὰ **κύτταρα**. Τὰ κύτταρα εἶναι μικρότατα, διὰ τοῦ μικροσκοπίου μόνον ὁρατά, στρογγύλα ἢ πυ-

Εἰκ. 3. Ἐγκαρσία διατομὴ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ

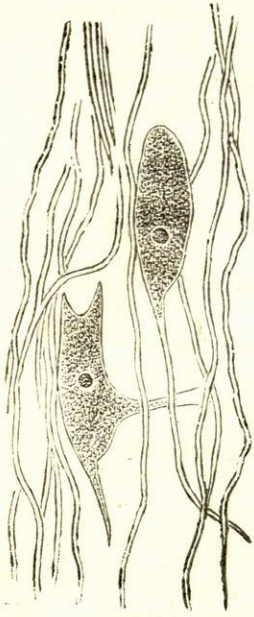
ραμιδοειδῆ σωματία, πάχους $\frac{1}{10}$ τοῦ χιλιοστοῦ τοῦ μέτρου, καὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὸν πυρῆνα, ὁ ὁποῖος εἶναι πυκνότερος, ἀπὸ τὸ πρωτόπλασμα, οὐσίαν μαλακὴν, καὶ ἀπὸ τὴν μεμβράνην. Ἐκαστον νευρικὸν κύτταρον ἔχει **ἀποφυάδας** ἢ **προεκτάσεις**· αἱ ἀποφυάδες αὐταὶ εἶναι δύο εἰδῶν, οἱ **δενδρίται**, οἱ ὁποῖοι φέρουν τὸ ὄνομα τοῦτο ἕνεκα τοῦ σχήματός των καὶ δὲν ὑπάρχουν εἰς ὅλα τὰ κύτταρα, καὶ οἱ **νευρίται** (ἢ **ἀξονικαὶ ἴνες**), οἱ ὁποῖοι ἔχουν εἰς ὅλα τὰ κύτταρα τὸ σχῆμα μακροῦ λεπτοῦ νήματος. Κατὰ ταῦτα ἕκαστον κύτταρον ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ τοὺς δενδρίτας ἢ νευρίτας. Μὲ τὰ κύτταρα συνδέονται καὶ αἱ νευρικαὶ ἴνες, αἱ ὁποῖαι εἶναι λεπτότατα νήματα, τὰ ὁποῖα διακλαδίζονται εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος· δέσμαι δὲ νευρικῶν ἰνῶν ἀποτελοῦν τὰ νεῦρα (εἰκ. 4 καὶ 5).

Ἐκαστον κύτταρον μὲ τὰς ἀποφυάδας ἢ προεκτάσεις του ἀποτελεῖ μίαν νευρικὴν μονάδα, ἡ ὁποία ὀνομάζεται **νευρὸς** ἢ **νευρῶν**, τὸ ὅλον δὲ νευρικὸν σύστημα ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλὰ δισεκατομμύρια τοιούτων νευράδων (εἰκ. 6), αἱ ὁποῖαι συνδέονται μεταξύ των μὲ τὰ τελικὰ κλωνία των (εἰκ. 7).

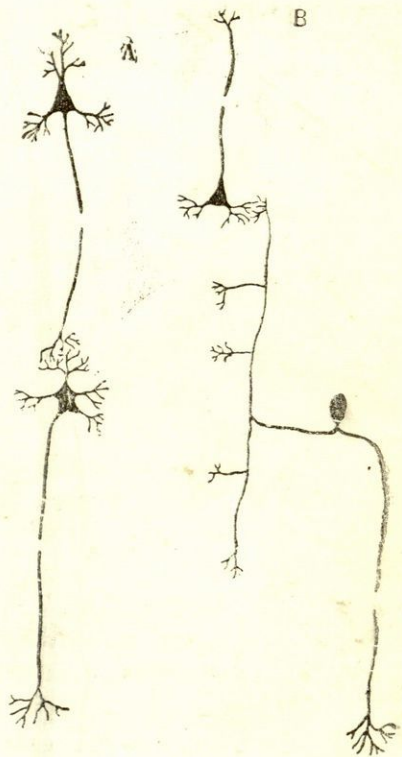
Ἡ φαϊὰ οὐσία τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ νευρικὰ κύτταρα, ἡ δὲ λευκὴ ἀπὸ νευρικῶν ἰνῶν.

9. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΜΕΡΩΝ ΤΟΥ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

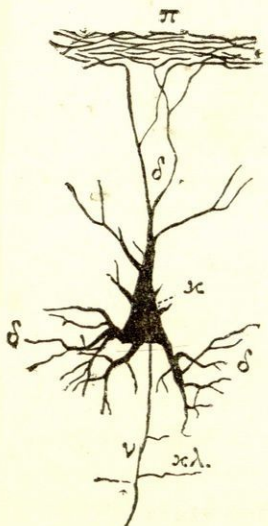
Εἶδομεν προηγουμένως, ὅτι ὁ μέγας καὶ ὁ μικρὸς ἐγκέφαλος χωρίζονται κατὰ μῆκος διὰ τινος ἀύλακος, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον, εἰς δύο πλάγια ἡμίση, τὸ **δεξιὸν** καὶ τὸ **ἀριστερὸν**

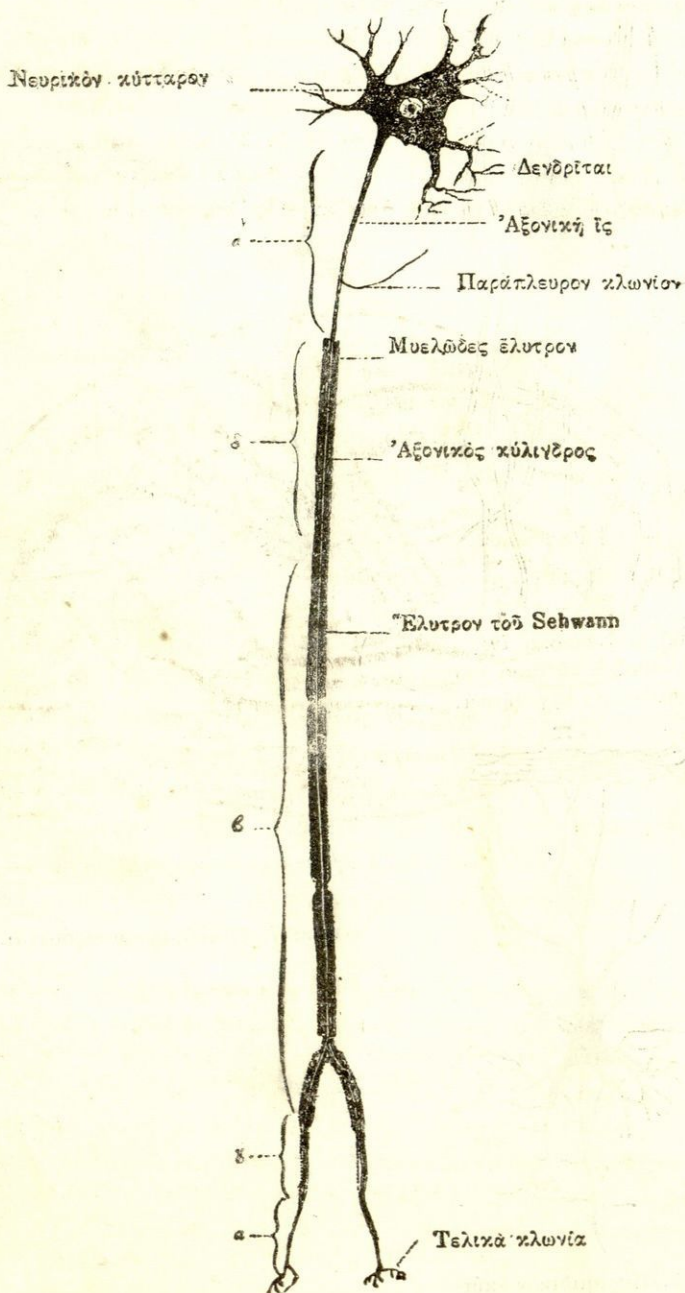
Εἰκ. 4. Νευρικοί ἴνες καὶ νευρικά κύτταρα τοῦ ἔγκεφαλοῦ ἐν μεγεθύνσει.

Εἰκ. 7. Νευράδες συνειρόμεναι.

Εἰκ. 5. Πυραμιδικὸν κύτταρον τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφαλοῦ. Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς
 Δ. Γεωργακάκι. — Ψυχολογία. Ἔκδοσις 12η. 1933.

Σιχ. 6. Σχηματική παράταξις νευράδος.
 Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

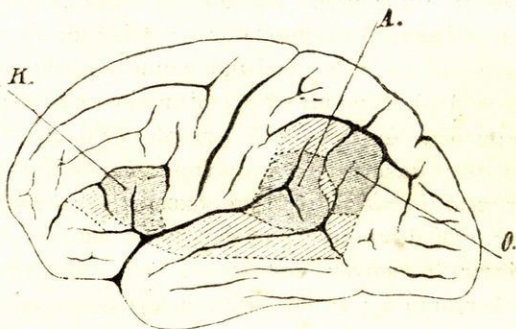

μέρη τοῦ ἔγκεφάλου, τὰ ὁποῖα ἔχουν μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου· ἀπὸ μερικὰς δὲ παθολογικὰς καταστάσεις κατώρθωσαν οἱ εἰδικοί ἐπιστήμονες νὰ ἐξακριβώσουν **πρὸς ποῖα μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου συνδέονται τὰ διάφορα φαινόμενα τοῦ πνευματικοῦ βίου.** Οὕτω π. γ. ἐξηκριβώθη ἀπὸ ἀνατομικὰς ἐρεύνας, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν ἐπὶ πολλῶν ἀσθενῶν, μετὰ τὸν θάνατόν των, ὅτι ἡ **κινητικὴ ἀφασία**, ἡ πάθησις δηλ. κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀσθενὴς **ἔχει μὲν φωνήν, ἀλλὰ δὲν δύναται ν' ἀρθρώσῃ λέξεις**, σχετίζεται μὲ πάθησιν τῆς **τρίτης ἀριστερᾶς μετωπιαίας ἑλικος**, καὶ διὰ τοῦτο τὸ μέρος τοῦτο τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου ὀνομάζουσι **κινητικὸν γλωσσικὸν κέντρον, ἢ αἰσθητικὴ ἀφασία**, ἢτοι ἡ πάθησις, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀσθενὴς δὲν δύναται νὰ ἐννοῇ τὰς ἀκουομένας λέξεις, σχετίζεται μὲ πάθησιν τοῦ **κροταφικοῦ λοβοῦ**, καὶ διὰ τοῦτο καλοῦσιν αὐτὸν **ἀκουστικὸν ἢ αἰσθητικὸν γλωσσικὸν κέντρον**, ἢ δὲ **ἀλεξία**, ἡ πάθησις δηλ. κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀσθενὴς δὲν δύναται νὰ αναγνώσῃ τὰς γραφομένας λέξεις, συνδέεται μὲ πάθησιν τῆς **τρίτης ἢ κάτω ἑλικος τοῦ βρεγματικοῦ λοβοῦ**, διὰ τοῦτο δὲ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου ὀνομάζουσι **ὀπτικὸν γλωσσικὸν κέντρον** (εἰκ. 9).

Ὅμοιως ἀπεδείχθη ὅτι καὶ ἄλλαι πνευματικαὶ λειτουργίαι ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἄλλα ὠρισμένα μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου καὶ ὅτι, ὅταν πάθουν σπουδαίαν βλάβην μέρη τινὰ τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου, ἐξασθενεῖ ἡ νοημοσύνη ἐκείνων, τῶν ὁποίων ὁ ἐγκέφαλος ὑφίσταται αὐτὴν τὴν βλάβην.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δεικνύουν ὅτι ὁ φλοιὸς τοῦ ἔγκεφάλου ἀποτελεῖ τὸ σωματικὸν ὄργανον τοῦ πνευματικοῦ βίου, δι' αὐτὸν δ' ἀκριβῶς τὸν λόγον εἶναι πολὺ ἀνεπτυγμένος εἰς τὰ ἀνώτερα ζῷα καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἔκτασις τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου ἐξαρτᾶται πρὸ πάντων ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ ἔγκεφάλου, διὰ τοῦτο ἐννοοῦμεν εὐκόλα ὅτι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νοημοσύνης, ὁ μεγαλύτερος ἐγκέφαλος εἶναι πολὺ καταλληλοτέρου ἀπὸ τὸν μικρότερον. Τὸ μέγεθος ὅμως τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ ἔγκεφάλου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ποῖόν τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ· ἡ λεία ἐπιφάνεια εἶναι, φυσικὰ, πολὺ μικροτέρα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν, ἡ ὁποία ἔχει αὐλακας, ὅσον δὲ περισσότεραι καὶ βαθύτεραι εἶναι αἱ αὐλακες, τόσον μεγαλυτέρα εἶναι καὶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἔγκεφάλου· παρατη-

ρεΐται δ' ἀκριβῶς τοῦτο, ὅτι εἰς τὰ ἀνώτερα ζῶα καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁ ἐγκέφαλος ἔχει καὶ πολλὰς καὶ βαθεῖας αὐλακὰς· εἰς τὸν ἄνθρωπον ἢ ἐπιφάνεια τοῦ ἐγκεφάλου, δηλ. ἢ ἕκτασις τῆς φαιᾶς οὐσίας αὐτοῦ, εἶναι 2600 περίπου τετραγωνικὰ ἑκατοστόμετρα, ἢ δὲ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὴν νοημοσύνην εἶναι ὁμοία μὲ τὴν σχέσιν τοῦ μεγέθους τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς τὴν νοημοσύνην ὅσον δηλ. μεγαλύτερα εἶναι ἢ ἐπιφάνεια τοῦ ἐγκεφάλου καὶ εἰς τὰ ζῶα καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον, τόσον περισσότερον εἶναι ἀνεπτυγμένη, **κατὰ κανόνα**, ἢ νοημοσύνη αὐτῶν· καὶ ἐδῶ ὁμῶς παρα-

Εἰκ. 9. Τὰ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ γλωσσικὰ κέντρα.
Κ. Κίνητόν.—Α. Ἀκουστικόν. Ο.—Ὀπτικὸν κέντρον.

τηροῦνται ἔξαιρέσεις καὶ εἰς τὰ ζῶα καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅπως δηλ. τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκεφάλου δὲν εἶναι ὁ μόνος παράγων, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐξαρτᾶται ἢ νοημοσύνη καὶ τῶν ἄλλων ζῶων καὶ τοῦ ἀνθρώπου, οὕτω καὶ τὸ μέγεθος τῆς ὅλης ἐπιφανείας τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου δὲν εἶναι ὁ μόνος παράγων, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐξαρτᾶται ἢ νοημοσύνη καὶ τῶν ἄλλων ζῶων καὶ τοῦ ἀνθρώπου.

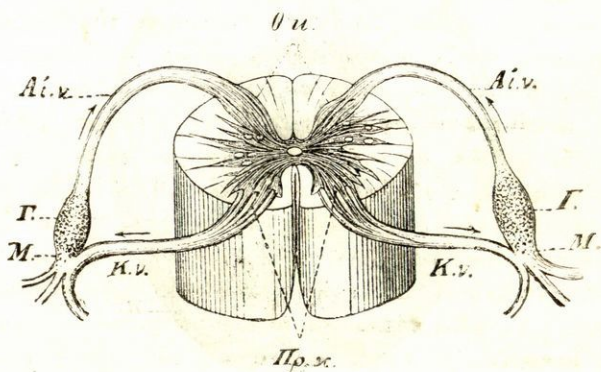
Ἡ **παρεγκεφαλὶς** δὲν ἔχει σπουδαίαν σημασίαν διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου· ἀπὸ διαφόρους παρατηρήσεις ἐβεβαιώθη ὅτι ἡ παρεγκεφαλὶς χρησιμεύει κυρίως διὰ νὰ **κρατεῖται εἰς ἰσορροπίαν τὸ σῶμα**· παρατηρήθη δηλ. ὅτι, ὅταν ἢ παρεγκεφαλὶς ὑποστῇ σπουδαίαν βλάβην, ἐμφανίζονται διαταρα-

καὶ καὶ τῆς ἰσορροπίας τοῦ σώματος, πρὸ πάντων ὅταν ὁ πάσχων βαδίζῃ, ὁπότε οὗτος βαδίζει ὡς μεθυμένος· καὶ ἐνίοτε μὲν ὁ πάσχων δύναται νὰ βαδίζῃ μὲ τὴν βοήθειαν βακτηρίας, ἄλλοτε ὁμως οὔτε διὰ τοῦ μέσου τούτου κατορθώνει νὰ βαδίσῃ.

Τὴν δὲ σημασίαν τέλος, τὴν ὁποίαν ἔχουν **αἱ ἄλλαι ομάδες τῶν κεντρικῶν καὶ τῶν περιφερικῶν νεύρων**, κατανοοῦμεν ἀπὸ μερικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἕκαστος δύναται νὰ παρατηρήσῃ εἰς ἑαυτόν· ἔὰν π. γ. θέσωμεν τὴν χεῖρά μας ἐπὶ ἀντικειμένου πολὺ θερμοῦ, τὴν ἀποσύρομεν ἀμέσως· τί συνέβη κατὰ τὴν περίπτωσιν αὐτὴν; ἰσχυρὰν ἐξωτερικὴν ἐντύπωσιν, τὸν ἐκ τοῦ θερμοῦ ἀντικειμένου πόνον, παρηκολούθησε κίνησις καὶ μάλιστα κίνησις ἀνευ τῆς θελήσεώς μας γενομένη, καὶ διὰ τοῦτο λεγομένη **ἀκουσία ἢ ἀντανακλαστικὴ κίνησις**· ἄλλοτε πάλιν καθήμενος εἰς τὸ γραφεῖόν μου καὶ μελετῶν, ἀντιλαμβάνομαι ἔξαφνα ὅτι ἐπῆλθε πλεόν σκότος καὶ δὲν δύναμαι νὰ ἐξακολουθήσω τὴν ἐργασίαν μου καὶ σκέπτομαι ὅτι, ἔὰν θέλω νὰ συνεχίσω τὴν μελέτην μου, πρέπει νὰνάψω φῶς, ἀμέσως δὲ καὶ πράττω τοῦτο· καὶ ἐδῶ τὴν ἐξωτερικὴν ἐντύπωσιν, τὸ σκότος, παρακολουθοῦν κινήσεις, ἀλλὰ κινήσεις, τὰς ὁποίας ἐκτελοῦμεν μὲ ὠρισμένον σκοπόν, δηλ. **ἐκούσαι κινήσεις**. Τὸ κοινὸν καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις εἶναι ὅτι ἐξωτερικὴ τις ἐπίδρασις, τὴν πρώτην φορὰν ὁ πόνος καὶ τὴν δευτέραν τὸ αἶσθημα τοῦ σκότους, διεβιβάσθη πρὸς τὸ ἐσωτερικόν μας, ἦτοι πρὸς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν μας σύστημα, ἀμέσως δὲ μετὰ ταῦτα ἐπηκολούθησαν μερικαὶ κινήσεις. Τοῦτο σημαίνει ὅτι εἰς τὸ σῶμα ἡμῶν ὑπάρχουν ὄργανα, διὰ τῶν ὁποίων οἱ ἐξωτερικοὶ ἐρεθισμοὶ μεταβιβάζονται εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν μας σύστημα καὶ ἄλλα ὄργανα, διὰ τῶν ὁποίων μετὰ τοὺς ἐρεθισμοὺς τούτους ἐκτελοῦνται διάφοροι κινήσεις· πράγματι δ' ὑπάρχουν τοιαῦτα ὄργανα, **τὰ νεῦρα**, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν **μεταβιβάζουν** τοὺς ἐρεθισμοὺς **ἀπὸ τὰ ἔξω** εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα καὶ μᾶς κάμνουν **νὰ αἰσθανθῶμεν** τοὺς ἐρεθισμοὺς τούτους καὶ διὰ τοῦτο καλοῦνται **αἰσθητήρια νεῦρα**, ἄλλα δὲ **μεταβιβάζουν** τοὺς οὕτω εἰς τὸ ἐσωτερικόν μας γεννωμένους ἐρεθισμοὺς **πρὸς τὰ ἔξω** καὶ δίδουν τὴν ὥθησιν πρὸς ἐκτέλεσιν ὠρισμένων **κινήσεων** καὶ διὰ τοῦτο καλοῦνται **κινητήρια νεῦρα**· καὶ τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τῶν νεύρων, καὶ τὰ αἰσθητήρια δηλ. καὶ τὰ κινητήρια, φύονται ἀπὸ τὰ λεγόμενα **ὑποφλοιώδη κέντρα**, δηλ. ἀπὸ τὸν νωτιαῖον καὶ τὸν προμήχη μυελόν (εἰκ. 10). Ὁ

νωτιαῖος μυελὸς καὶ ὁ προμήκης εἶναι τὸ κέντρον τῶν ἀκουσίων ἢ ἀντανακλιστικῶν κινήσεων, ὅπως ἐξηκριβώθη ἀπὸ πειράματα, τὰ ὁποῖα ἔγιναν εἰς ζῶα· οὕτω π. χ. παρατηρήθη ὅτι βάτραχος, ἀπὸ τὸν ὁποῖον εἶχαν ἀφαιρέσει τὸν ἐγκέφαλον, ὅταν ἔρριψαν εἰς τὰ νῶτά του μὲ σταγονόμετρον μίαν σταγόνα θειικοῦ ὀξέος, ἐκίνησε πρὸς τὸ μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον ἔρριψαν τὴν σταγόνα, τὸ ἓνα πόδι του, ἦτοι ἔκαμεν ἀντανακλαστικὴν κίνησιν διὰ νάπομακρύνῃ τὸ δυσάρεστον αἴσθημα, τὸ ὁποῖον ἐπροξένησεν εἰς αὐτὸν τὸ θειικόν

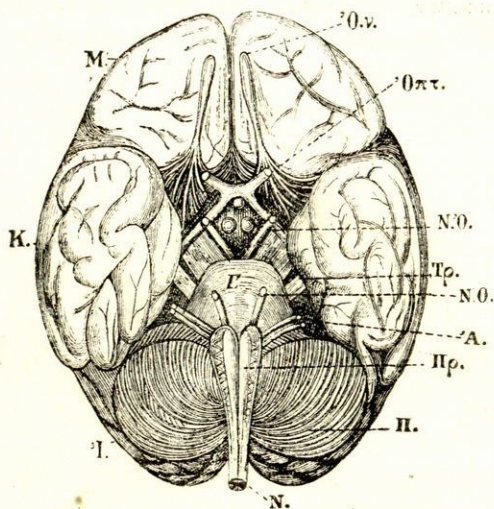
Εἰκ. 10. Ἐγκαρσία διατομή τοῦ νωτιαίου μυελοῦ μετὰ κεντρομόλων καὶ φυγοκέντρων νεύρων. — Αἰ. ν. Αἰσθητήριον νεῦρον. — Ο. κ. ὀπίσθιον κέρασ. — Γ. Γαγγλιακὸς κόμβος. — Μ. Μικτὸν νεῦρον. — Κ. ν. Κινητήριον νεῦρον. — Πρ. κ. Πρόσθιον κέρασ.

ὀξύ· ἔκαμε λοιπὸν ὁ βάτραχος τὴν κίνησιν αὐτήν, ἃν καὶ ἔσπερεῖτο ἐγκεφάλου· κατὰ ταῦτα ὁ ἐγκέφαλος δὲν ἔχει καμμίαν **σχέσιν μετὰ τὰς ἀκουσίας ἢ ἀντανακλαστικὰς κινήσεις.**

Τῶν ἐκουσίων ὁμῶς κινήσεων κέντρον εἶναι ὁ ἐγκέφαλος καὶ διὰ τοῦτο, ὅπως ἐκφύονται ἀπὸ τὸν νωτιαῖον μυελὸν αἰσθητήρια καὶ κινητήρια νεῦρα, πρέπει καὶ μετὰ τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου νὰ συνδέωνται **αἰσθητήρια** νεῦρα, διὰ τῶν ὁποίων μεταβιβάζονται εἰς αὐτὸν οἱ ἐκ τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου ἐρεθισμοί, καὶ

κινητήρια, διὰ τῶν ὁποίων ἐκτελοῦνται, ἀφοῦ γεννηθῶν οἱ ἐρεθισμοὶ αὐτοί, ὥρισμένοι κινήσεις, **αἱ ἐκούσαι κινήσεις** (εἰκ. 11).

Ἐκτὸς τῶν αἰσθητηρίων καὶ τῶν κινητηρίων νεύρων ὑπάρχουν εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ ἄλλα νεῦρα ἢ νευρικοὶ ἴνες, αἱ ὁποῖαι χω-

Εἰκ. 11. Ὁ ἐγκέφαλος. — Μ. Μετωπικὸς λοβός. — Ὁ. ν. ὀσφρητικὸν νεῦρον. — Ὀπτ. Ὀπτικὸν νεῦρον. — Ν.Ο. νεῦρον τοῦ ὀφθαλμικοῦ μύος. — Τρ. Τρίδυμον. — Α. Ἀκουστικὸν νεῦρον. — Πρ. Προμήκης μυελός. — Ι. Ἰνιακὸς λοβός. — Κ. Κροταφικὸς λοβός.

σιμεύουν **να συνδέουν** α') τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου μὲ τὰ ὑποφλοιώδη κέντρα, β') τὰ δύο ἡμισφαίρια τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς ἄλληλα καὶ γ') τὰ διάφορα τμήματα ἑκατέρου τῶν ἡμισφαιρίων τούτων πρὸς ἄλληλα. Αἱ νευρικοὶ αὗται ἴνες καλοῦνται **συνδεδεικταὶ ἴνες**.

Κατὰ ταῦτα :

Διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου ἔχει μεγάλην σημασίαν ὁ ἐγκέφαλος, ὁ προμήκης μυελός, ὁ νωτιαῖος μυελός καὶ τὸ περιφερικὸν νευρικὸν σύστημα. Ὁ ἐγκέφα-

λος είναι τὸ κέντρον τῶν ἐκουσίων κινήσεων, ὁ προμήκης
μυελὸς καὶ ὁ νωτιαῖος μυελὸς εἶναι τὸ κέντρον τῶν ἀκου-
σίων κινήσεων, τὸ δὲ περιφερικὸν νευρικὸν σύστημα χρη-
σιμεύει διὰ τὴν μεταβίβασιν τοῦ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου
ἐρεθισμοῦ εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα καὶ διὰ τὴν
γίνονται μετὰ τὴν μεταβίβασιν τῶν ἐρεθισμῶν τούτων, αἱ
σχετικαὶ κινήσεις.

ΜΕΡΟΣ Α΄.

ΤΟ ΓΝΩΣΤΙΚΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

§ 1. ΠΕΡΙ ΑΙΣΘΗΣΕΩΣ

1. Ἐὰν τρίψωμεν κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὴν τράπεζαν ἢ εἰς ἄλλο μέρος τεμάχιον σιδήρου, θὰ ἴδωμεν, ὅτι ὁ σίδηρος ὀλίγον κατ' ὀλίγον θερμαίνεται. Ἡ θερμότης αὐτὴ τοῦ σιδήρου προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπανειλημμένην προστριβὴν. Τὰ δύο αὐτὰ φαινόμενα δηλ. ἡ θερμότης καὶ ἡ προστριβὴ εὐρίσκονται εἰς χρονικὴν τινα σχέσιν μεταξύ των, δηλ. ἡ μὲν προστριβὴ προηγείται, ἡ δὲ θερμότης ἔπεται, χωρὶς ὅμως ἀπὸ τὴν χρονικὴν αὐτὴν σχέσιν ὑπάρχει μεταξύ αὐτῶν καὶ μία ἄλλη σχέσις, λέγομεν π. χ. ὅτι ἡ θερμότης προέρχεται ἀπὸ τὴν προστριβὴν· κατὰ ταῦτα ἡ προστριβὴ εἶναι ἡ **αἰτία**, ἡ δὲ θερμότης τὸ **ἀποτέλεσμα**. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον προϋποθέτομεν εἰς ὅλα τὰ φαινόμενα, φυσικὰ ἢ ψυχικὰ, αἰτίαν τινά. **Αἰτίαν ἄρα λέγομεν ἐκεῖνο, ἔνεκα τοῦ ὁποίου προκαλεῖται φαινόμενόν τι.**

2. Ὅταν κτυπήσωμεν εἰς τὴν τράπεζαν, ἀκούομεν ἤχον· ὅταν πλησιάσωμεν εἰς τὸ πῦρ, αἰσθανόμεθα θερμότητα, ὅταν στρέψωμεν τὸ βλέμμα ἡμῶν εἰς ἀναμμένην λυχνίαν βλέπομεν φῶς. Καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς εὐρίσκομεν αἰτιώδη σχέσιν μεταξύ τοῦ κτυπήματος καὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ ἤχου, τοῦ πυρὸς καὶ τῆς αἰσθήσεως τῆς θερμότητος, τῆς ἀναμμένης λυχνίας καὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ φωτός, ἦτοι αἰτία μὲν, εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς εἶναι τὸ κτύπημα, τὸ πῦρ, τὸ φῶς, ἀποτέλεσμα δὲ ὅτι αἰσθανόμεθα τὸν ἤχον, τὴν θερμότητα καὶ τὸ φῶς. Ἀπὸ ὅσα εἶπομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, δυνάμεθα εὐκόλως νὰ ἐννοήσωμεν πῶς αἰ

αἰτίαι αὐταὶ ἐπιφέρουν αὐτὰ τὰ ἀποτελέσματα· εἶδομεν δηλ. ὅτι ἀπὸ τὸ κεντρικὸν νευρικὸν μας σύστημα, τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸν νοτιαῖον μυελόν, ἐκφύονται ἰδιάφοροι νευρικοὶ ἴνες, αἱ ὁποῖαι διακλαδίζονται εἰς ὅλον μας τὸ σῶμα καὶ φθάνουν εἰς τὸ δέρμα καὶ εἰς τὰ διάφορα αἰσθητήρια ὄργανά μας· τὸ κτύπημα λοιπόν, τὸ ὁποῖον προκαλεῖται ἀπὸ μίαν οἰανδήποτε αἰτίαν προσβάλλει τὰ ἄκρα τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς τὸ οὖς ἡμῶν· τὰ νεῦρα αὐτὰ ἐρεθίζονται οὕτω καὶ μεταφέρουν τὸν ἐρεθισμόν αὐτόν, ὡς σύρματα τηλεγράφου, εἰς τὸ κέντρον τοῦ νευρικοῦ μας συστήματος, τὸν ἐγκέφαλον· ὅταν ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος φθάσῃ, διὰ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, εἰς τὸν ἐγκέφαλον, προκαλεῖ εἰς αὐτόν μεταβολήν τινα, τὴν ὁποίαν καλοῦμεν **αἴσθημα** καὶ τότε λέγομεν ὅτι ἠσθάνθημεν τὸ κτύπημα. Καθ' ὅμοιον τρόπον **αἰσθανόμεθα** τὸ φῶς, τὴν θερμότητα, τὸν πόνον κλπ., μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἐκάστην φοράν καὶ ἄλλα αἰσθητήρια νεῦρα μεταφέρουν τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς ἀπὸ τὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματος καὶ τὰ διάφορα αἰσθητήρια ὄργανά μας εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ διὰ τοῦτο ἔχομεν καὶ διάφορα αἰσθήματα.

Ἀπὸ τὰ αἰσθήματα, ἄλλα μὲν αἰσθανόμεθα μὲ **εἰδικὰ αἰσθητήρια ὄργανα**, ὅπως εἶναι π. χ. τὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα ἀποκτῶμεν **διὰ τῆς ὀράσεως, τῆς ἀκοῆς, τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὀσφρῆσεως**, ἄλλα δὲ δὲν ἔχουσιν **εἰδικὰ αἰσθητήρια ὄργανα εἰς ὠρισμένον μέρος τοῦ σώματος** εὐρισκόμενα, ἄλλα τὰ αἰσθανόμεθα **εἰς ὅλον τὸ σῶμα**, ὅπως εἶναι π. χ. **τὰ αἰσθήματα τῆς ἀφῆς, τοῦ πόνου, τῆς θερμότητος** κλπ.· τὰ πρῶτα αἰσθήματα ὀνομάζομεν **αἰσθήματα εἰδικὰ ἢ τῶν εἰδικῶν αἰσθήσεων**, τὰ δὲ δεύτερα **γενικὰ ἢ τῆς γενικῆς αἰσθήσεως**. Κατωτέρω, θὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερῶς ὅλα αὐτὰ τὰ αἰσθήματα.

§ 2. ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΑΙΣΘΗΣΕΩΣ

Ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι ὑπὸ τὴν γενικὴν αἴσθησιν ὑπάγονται τὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν εἰδικὸν αἰσθητήριον ὄργανον, εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἑξῆς: α') **τὰ ἀφῆς ἢ πιέσεως**, β') **τὰ πόνου ἢ ἀλγηδόνης** καὶ γ') **τὰ θερμότητος ἢ ψύχους**.

α') **Αἰσθήματα ἀφῆς ἢ πιέσεως**. Ἐὰν ἐγγίσωμεν διὰ τῶν

δακτύλων ἓνα λείον καὶ ἔπειτα ἓνα τραχὺ ἀντικείμενον, αἰσθανόμεθα ὅτι αἱ ἐπιφάνειαι τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν διαφέρουν τελείως ἀλλήλων· ἔὰν δ' ἀνυψώσωμεν διὰ τῆς χειρὸς λίθον βάρους ἑνὸς χιλιογράμμου, ἔπειτα δὲ νόμισμά τι, ἀποκτιῶμεν πάλιν δύο διάφορα αἰσθήματα. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ γεννῶνται διότι τὰ ἀντικείμενα, διὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε λόγος, πιέζοντα τὸ δέρμα, ἐρεθίζουν τὰ νεῦρα, τὰ ὁποῖα τελειώνουν εἰς τὰς ἀπτικές θηλάς, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δέρματος, ὁ δ' ἐρεθισμὸς αὐτὸς μεταδίδεται μέχρι τοῦ κέντρου τοῦ νευρικοῦ συστήματος, τοῦ ἐγκεφάλου. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ ὀνομάζομεν **αἰσθήματα ἀφῆς ἢ πιέσεως**. Αἱ ἀπτικές θηλαὶ εὐρίσκονται, ὅπως εἴπομεν, εἰς ὅλον τὸ σῶμα, ἀλλ' ὅχι μὲ τὴν αὐτὴν λεπτότητα· μὲ εἰδικὰ ὄργανα ἀπεδείχθη ὅτι ἡ ἀφή εἶναι λεπτοτέρα μὲν εἰς τὸ ἄκρον τῶν δακτύλων, τῆς γλώσσης καὶ τὰ χεῖλη, ἀμβλυτέρα δ' εἰς τὸ στήθος καὶ τὰ νῶτα. Διὰ τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν καὶ τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου ἔχει μεγίστην σπουδαιότητα ἡ ἀφή, διότι ὑποβοηθεῖ τὴν ὄρασιν, εἰς δὲ τοὺς τυφλοὺς καὶ ἀναπληρώνει ἔν μέρει αὐτήν. Ὅταν θέλωμεν νὰ ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερα ἀντικείμενόν τι, δὲν ἀρκούμεθα νὰ τὸ ἴδωμεν, ἀλλὰ θέλωμεν καὶ διὰ τῆς ἀφῆς νὰ ἐξελέγξωμεν τὴν ποιότητά του. Ἄς ἐνθυμηθῶμεν πῶς προβαίνομεν εἰς τὴν ἐκλογὴν ὑφάσματος δι' ἐνδύματα καὶ δέρματος δι' ὑποδήματα. Ὅτι δ' οἱ τυφλοὶ κατορθώνουν εἰς πολλὰ πράγματα (τὴν ἀνάγνωσιν π. χ., τὴν διάκρισιν νομισμάτων κλπ.) νὰ ἀναπληρῶνουν τὴν ὄρασιν μὲ τὴν ἀφήν, εἶναι γνωστὸν εἰς ὅλους.

β') **Αἰσθήματα πόνου**. Ἐὰν πλησιάσωμεν τὰς χεῖρας εἰς ἀντικείμενον πολὺ θερμόν, ἢ πιέσωμεν ὀξὺ σῶμα, ἢ κάμψωμεν ὀρμητικῶς τὰς χεῖρας ἢ τοὺς πόδας κλπ., αἰσθανόμεθα **πόνον**· καὶ εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις προκαλεῖται, ἕνεκα ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως, ἐρεθισμὸς εἰς τὰ ἀνά τὸ σῶμα σχετικὰ νεῦρα, ταῦτα μεταφέρουν τὸν ἐρεθισμὸν τοῦτον εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ οὕτω γεννῶνται **τὰ αἰσθήματα τοῦ πόνου**.

Ἐκτὸς τῶν αἰσθημάτων τούτων τοῦ πόνου, τὰ ὁποῖα προκαλοῦνται δι' ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ, ὑπάρχουν καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα γεννῶνται ἐντὸς τοῦ σώματος καὶ προκαλοῦνται δι' ἐσωτερικῶν ἐρεθισμῶν (πόνος π. χ. τοῦ στομάχου κ. τ. ὅμ.). Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ εἶναι συνήθως ἀποτέλεσμα βλάβης ἢ παθήσεως τοῦ μέρους τοῦ σώματος, εἰς τὸ ὁποῖον τὰ αἰσθανόμεθα. Τὰ αἰσθήματα τοῦ

πόνου ἔχουν μεγάλην σημασίαν διὰ τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, διότι χρησιμεύουν ὡς προάγγελοι κινδύνων, οἱ ὅποιοι ἀπειλοῦν ὠρισμένα μέλη τοῦ σώματος καὶ προκαλοῦν κινήσεις, αἱ ὅποια ἔχουν σκοπὸν τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ σώματος ἀπὸ τοὺς κινδύνους τούτους.

γ) **Αἰσθήματα θερμότητος ἢ ψύχους.** Καὶ τὰ αἰσθήματα αὐτὰ ἀνήκουν εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς γενικῆς αἰσθήσεως, διότι γεννῶνται εἰς ὅλον τὸ σῶμα καὶ δὴ ὄχι μόνον εἰς τὸ ἔξωτερικόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἔσωτερικόν αὐτοῦ. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ εἶναι ἄλλοτε μὲν **γενικά**, ὅταν π.χ. αἰσθανώμεθα ἕνεκα τῆς μεταβολῆς τῆς θερμοκρασίας τοῦ περιβάλλοντος πολλὴν θερμότητα ἢ πολὺ ψῦχος γενικῶς εἰς ὅλον τὸ σῶμά μας (ὅταν π. χ. ἡ θερμοκρασία τοῦ περιβάλλοντος ἀνέρχεται ἢ κατέρχεται πολὺ), ἄλλοτε δὲ **εἰδικά** ὅταν προκαλῆται σχετικὸς ἐρεθισμὸς εἰς ἓν μέρος τοῦ σώματος (ὅταν π. χ. πλησιάζωμεν τὴν χεῖρά μας εἰς θερμάστραν πολὺ θερμὴν, ὅταν θέσωμεν τὸν πόδα εἰς ὕδωρ πολὺ θερμὸν ἢ πολὺ ψυχρὸν κ. τ. ὅμ.). Τὰ νεῦρα, μὲ τὰ ὅποια αἰσθανόμεθα τὰ αἰσθήματα αὐτὰ δὲν εὐρίσκονται εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος ὁμοίως πυκνά, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὰ διάφορα τοῦ σώματος μέρη δὲν ἔχουν τὴν αὐτὴν εὐαισθησίαν ὡς πρὸς τὸ ψῦχος καὶ τὴν θερμότητα.

§ 3. ΟΡΓΑΝΙΚΑ ἢ ΖΩΙΚΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

1. Ὅταν δὲν φάγωμεν ἐπὶ τινὰ χρόνον αἰσθανόμεθα πείναν, ὅταν περιπατήσωμεν ἢ ἐργασθῶμεν ἐπὶ πολὺ αἰσθανόμεθα κόπωσιν καὶ δίψαν.

Εἰς τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν ἓν πρότοις κατάστασις τοῦ σώματος, ἀλλ' αἱ κατάστασις αὐταὶ ἔχουν ὡς ἐπακολούθημα αἰσθήματα. Διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων λαμβάνομεν συνείδησιν τῆς καταστάσεως τοῦ σώματός μας καὶ ἐννοοῦμεν **ὄχι μόνον διζῶμεν, ἀλλὰ καὶ πῶς ζῶμεν**, ἔαν δηλ. εἴμεθα ὑγιεῖς ἢ ἀσθενεῖς, διὰ τοῦτο δὲ καλοῦμεν τὰ αἰσθήματα αὐτὰ **ζωϊκὰ αἰσθήματα**. Ἐπειδὴ δ' ἡ καλὴ ἢ κακὴ κατάστασις τοῦ σώματος εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ὀργανικῆς καταστάσεως αὐτοῦ (τῆς ἀναπνοῆς, τῆς πέψεως, τῆς κυκλοφορίας, τῆς διαμείψεως τῆς ὕλης κλπ.), καλοῦμεν τὰ αἰσθήματα αὐτὰ καὶ **ὀργανικὰ αἰσθήματα**.

Τὰ ὀργανικὰ αἰσθήματα εἶναι σπουδαιότατα, διότι διὰ τούτων λαμβάνομεν γνῶσιν τῆς καταστάσεως τῶν διαφόρων ὀργάνων

νων τοῦ σώματος ἡμῶν καὶ δυνάμεθα μὲ καταλλήλους ἐγκαίρους ἐνεργείας καὶ μὲ τὴν ἐγκαίρον βοήθειαν τῶν εἰδικῶν, νὰ προλάβωμεν τὴν καταστροφὴν αὐτῶν.

§ 4. Αἰσθημάτων Θέσεως καὶ Κινήσεως τοῦ Σώματος

Ἐν ἄλλο εἶδος αἰσθημάτων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν θέσιν καὶ τὴν κίνησιν τῶν μελῶν τοῦ σώματός μας.

Οὕτω π. χ. ἐὰν τις κινήσῃ μέλος τι τοῦ σώματός μας, π. χ. τὴν κεφαλὴν, τὴν χεῖρα, τὸν πόδα κλπ. ἢ ἐὰν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι κινήσωμεν αὐτό, αἰσθανόμεθα τὴν κίνησιν αὐτὴν καὶ ἐὰν ἔχωμεν κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμούς μας. Ὡσαύτως, ἐὰν μένωμεν ἀκίνητοι αἰσθανόμεθα τὴν θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται ἕκαστον μέλος τοῦ σώματός μας.

Κατὰ ταῦτα ὑπάρχουν αἰσθήματα, μὲ τὰ ὁποῖα γνωρίζομεν τὴν θέσιν καὶ τὴν κίνησιν τῶν μελῶν τοῦ σώματός μας καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζομεν τὰ αἰσθήματα αὐτὰ **αἰσθήματα θέσεως καὶ κινήσεως**.

Εὐνόητον εἶναι ὅτι ὅπως ὅλα τὰ ἄλλα εἶδη τῶν αἰσθημάτων, οὕτω καὶ τὰ αἰσθήματα αὐτὰ γεννῶνται δι' αἰσθητηρίων νεύρων· πράγματι δ' εὐρέθησαν εἰς τὰς ἀρθρώσεις, τοὺς τένοντας καὶ τοὺς μῦς ἴνες τοιούτων νεύρων, ἐκ τῶν ὁποίων πολλαί, ἰδίαι εἰς τὰς ἀρθρώσεις, ἔχουν μικρὰ τινα σωματίαι εἰς τὰ ἄκρα. Διὰ τῆς κινήσεως ἢ τῆς διατηρήσεως τῶν μερῶν τοῦ σώματος εἰς ὠρισμένην θέσιν, προκαλεῖται εἰς τὰ ἄκρα αὐτὰ ἐρεθισμός, ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος μεταβιβάζεται εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ οὕτως ἀποκτῶμεν τὸ αἶσθημα, ὅτι τὸ σχετικὸν μέρος τοῦ σώματός μας κρατοῦμεν εἰς ὠρισμένην θέσιν, ἢ ὅτι κινουῦμεν αὐτὸ καθ' ὠρισμένον τρόπον.

Τὰ αἰσθήματα θέσεως καὶ κινήσεως προκαλοῦν συνήθως ὀλίγον τὴν προσοχὴν μας, διότι **συγχρόνως μὲ αὐτὰ γεννῶνται καὶ διάφορα ἄλλα αἰσθήματα**, ἰδίαι τῆς ὀράσεως καὶ τοῦ δέσματος καὶ οὕτω συγχέονται μὲ αὐτὰ· παρὰ τοῦτο ὁμως τὰ αἰσθήματα τῆς θέσεως καὶ κινήσεως εἶναι σπουδαιότατα, διότι διὰ τούτων κατορθώνομεν νὰ αἰσθανώμεθα λεπτοτάτας διαφορὰς εἰς τὰς κινήσεις, διὰ τούτων δὲ καὶ μόνον κατορθώνομεν καὶ διευθύνωμεν μὲ μεγί-

στην ἀκρίβειαν τὰς κινήσεις τῶν μελῶν τοῦ σώματός μας· οὕτω π.χ. διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων δυνάμεθα, καὶ εἰς πλήρες σκότος, νὰ περιπατῶμεν ἀσφαλῶς, νὰ νευρίσκωμεν ἀντικείμενα καὶ νὰ κάμνωμεν καὶ λεπτοτάτας κινήσεις π.χ. νὰ γράφωμεν. Καὶ ὅταν δὲ γράφωμεν βοηθούμενοι καὶ ὑπὸ τῆς ὁράσεως, τὰ αἰσθήματα αὐτὰ εἶναι πολῦτιμα, διότι ἄνευ αὐτῶν θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ γράφωμεν τόσον ταχέως ὅσον γράφομεν συνήθως· καὶ οἱ ἐκτελοῦντες δὲ διαφόρους ἄλλας ἐργασίας, π.χ. οἱ ξυλουργοί, οἱ σιδηρουργοί, οἱ ράπτται κλπ., βοηθοῦνται παρὰ πολὺ εἰς τὰς ἐργασίας των διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων. Ἐκεῖνοι ὅμως, οἱ ὁποῖοι κατορθώνουν κυριολεκτικῶς θαύματα διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων κυρίως, ἐν συνευγείᾳ μὲ τὰ αἰσθήματα τῆς ἀφῆς, εἶναι οἱ τυφλοί, οἱ ὁποῖοι κατορθώνουν ὄχι μόνον νὰ ναναγινώσκουν καὶ νὰ γράφουν, ἀλλὰ καὶ διάφορα ὄργανα νὰ παίζουν καὶ νὰ ἐκτελοῦν πολλὰκις καὶ λεπτοτάτας καὶ δυσκόλους, καὶ διὰ τοὺς βλέποντας ἀκόμη, χειροτεχνικὰς ἐργασίας.

§ 5. Αἰσθημάτων τῶν εἰδικῶν αἰσθησέων

α') Τὸ αἶσθημα τῆς ὁράσεως.

Ὅταν εἶναι ἡμέρα βλέπομεν φῶς, ὅταν δὲ μετὰ τινος ὥρας νυκτώσῃ ἀποκτῶμεν αἶσθημα ὅλως διόλου διαφορετικώτερον ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶχαμεν πρωτίτερα· πρωτίτερα δηλ. εἶχαμεν τὸ **αἶσθημα τοῦ φωτός**, τώρα δέ, ἐὰν δὲν ἀνάψωμεν ἐν τῷ μεταξὺ τεχνητὸν φῶς, ἔχομεν τὸ **αἶσθημα τοῦ σκότους**. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ αἰσθήματα εἶναι **αἰσθήματα τῆς ὁράσεως**.

Χωρὶς ἀπὸ τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος αἰσθανόμεθα διὰ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὰ διάφορα **χρώματα** πράσινον, κυανοῦν, κίτρινον, ἐρυθρὸν κλπ. κατὰ τὴν ἡμέραν· εἰς τὸ σκότος τῆς νυκτὸς δὲν γεννῶνται αἰσθήματα χρωμάτων· ἐρωτῶμεν τώρα πῶς γεννᾶται τὸ αἶσθημα τοῦ φωτός καὶ πῶς παράγονται τὰ αἰσθήματα τῶν διαφόρων χρωμάτων.

Τὰ αἰσθήματα τοῦ φωτός γεννῶνται δι' ἠλεκτρικῶν ἐνεργειῶν, ὅλα δηλ. τὰ σώματα περιλαμβάνουν μικρότατα ἠλεκτρικὰ ἄτομα, τὰ λεγόμενα **ἠλεκτρόνια**· τὰ ἠλεκτρόνια αὐτὰ κινοῦνται μὲ μεγίστην ταχύτητα εἰς τὰ φωτεινὰ καὶ τὰ καιόμενα σώματα, π.χ. εἰς τὸν ἥλιον, τὴν λυχνίαν, τὸ πῦρ, καὶ τὰ ὅμοια, οὕτως δὲ προ-

καλοῦν ἠλεκτρικὰ κύματα, τὰ ὁποῖα μεταδίδονται, μὲ μεγίστην ταχύτητα, εἰς τὸν χῶρον· τοιαῦτα ἠλεκτρικὰ κύματα ἔρχονται καὶ εἰς τοὺς ὀφθαλμούς μας, ὅταν βλέπωμεν σῶμά τι, καὶ μεταδίδονται διὰ τῶν διαφόρων μερῶν τῶν ὀφθαλμῶν μας μέχρι τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος, μεταβάλλουν χημικῶς αὐτὸν καὶ διὰ τῆς χημικῆς αὐτῆς μεταβολῆς ἐρεθίζονται τὰ ἐνταῦθα εὐρισκόμενα λεπτότατα ἄκρα τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου· ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος μεταβιβάζεται διὰ τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου μέχρι τῶν κυττάρων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται **παρὰ τὴν κορυφὴν τῶν ἰνιακῶν λοβῶν καὶ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας αὐτῶν**, ὅπου εἶναι τὸ **ὀπτικὸν κέντρον** (ἰδ. εἰκ. 11), καὶ ἀποκτιῶμεν οὕτω τὸ αἶσθημα τῆς ὁράσεως. Κατὰ ταῦτα τὸ ὀπτικὸν κέντρον εὐρίσκεται παρὰ τὴν κορυφὴν τῶν ἰνιακῶν λοβῶν καὶ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας αὐτῶν· **ἐὰν ἡ χώρα αὕτη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου πάθῃ βλάβην τινά, ἡ ὄρασις ὑφίσταται διαταραχάς· ἂν δὲ καταστραφῇ ἐντελῶς, ὁ ἄνθρωπος τυφλοῦται.**

Χωρὶς ὅμως ἀπὸ τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος βλέπομεν καὶ τὰ χρώματα, ἤτοι ἀποκτιῶμεν **καὶ αἰσθήματα χρωμάτων**· τὰ αἰσθήματα τῶν χρωμάτων, ὡς γνωστὸν, ἀποκτιῶμεν μόνον τὴν ἡμέραν ἢ ὅταν ἔχωμεν τεχνητὸν φῶς, οὐδέποτε δὲ εἰς τὸ σκότος· τοῦτο σημαίνει ὅτι τὰ **αἰσθήματα τῶν χρωμάτων συνδέονται μὲ τὸ φῶς καὶ ἰδίᾳ μὲ τὸ ἡλιακὸν φῶς**. Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸ ἡλιακὸν φῶς περιέχει ὅλα τὰ χρώματα **τῆς ἴριδος ἢ τοῦ ἡλιακοῦ φάσματος**, ἡ δὲ διαφορὰ τῶν χρωμάτων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν διαφορὸν ταχύτητα τῶν ἠλεκτρικῶν κυμάνσεων· ὅταν αἱ ἠλεκτρικαὶ κυμάνσεις ἀνέρχονται εἰς 450 δισεκατομμύρια κατὰ δευτέρον λεπτὸν γεννᾶται αἶσθημα **ἐρυθροῦ** χρώματος· καθ' ὅσον δ' αἱ κυμάνσεις αὗται ἀυξάνονται, γεννῶνται τὰ διάφορα ἄλλα χρώματα τῆς ἴριδος καὶ ὅταν φθάσουν τὰ 800 δισεκατομμύρια κατὰ δευτέρον λεπτὸν γεννᾶται αἶσθημα **ιώδους** χρώματος.

Τὰ χρώματα αὐτὰ φαίνονται εἰς ἡμᾶς ὅτι ἔχουν καὶ τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· τοῦτο συμβαίνει, ὡς ἐξῆς· ἕκαστον ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον προσβάλλεται ἀπὸ τὸ ἡλιακὸν ἢ ἄλλο φῶς, ἄλλας μὲν κυμάνσεις ἀπορροφᾷ, ἄλλας δὲ ἀντανεκλᾷ εἰς τὰ πέριξ αὐτοῦ, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ εἰς τὸν ὀφθαλμόν μας, ὅταν βλέπωμεν αὐτό· οὕτως ἀποδίδομεν εἰς ἕκαστον ἀντικείμενον τὸ χρῶμα, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς κυμάνσεις, τὰς ὁποίας τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ἀντανεκλᾷ, καὶ λέγομεν ὅτι τὸ ἀντικείμενον

τοῦτο εἶναι ἐρυθρόν, πράσινον, κίτρινον, κλπ., ἐνῶ κυρίως πρόκειται περὶ κυμάνσεων, τὰς ὁποίας τὸ ἀντικείμενον τοῦτο διὰ διαφόρους λόγους ἀντανακλᾷ, ἐνῶ ὅλας τὰς ἄλλας ἀπορροφᾷ.

Ἐπάρχουν ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι δὲν δύνανται νὰ διακρίνουν τὰ χρώματα· περὶ τούτων λέγομεν ὅτι πάσχουν *τύφλωσιν χρωμάτων*· ἢ τύφλωσις τῶν χρωμάτων εἶναι ἄλλοτε μὲν *μερικὴ* (ὅταν οἱ πάσχοντες δὲν διακρίνουν μερικὰ χρώματα) καὶ ἄλλοτε *ὀλική* (ὅταν οἱ πάσχοντες οὐδὲν χρῶμα διακρίνουν)· μερικὴν τύφλωσιν χρωμάτων πάσχουν καὶ οἱ μικροὶ παῖδες, οἱ ὁποῖοι κατ' ἀρχὰς διακρίνουν μόνον τὸ μέλαν καὶ τὸ λευκόν· σὺν τῷ χρόνῳ καθ' ὅσον προχωρεῖ ἡ ἡλικία των, ἀποκτοῦν οἱ παῖδες τὰ αἰσθήματα καὶ τῶν ἄλλων χρωμάτων, χωρὶς ὅμως νὰ δύνανται ἀκόμη νὰ διακρίνουν αὐτὰ τόσον σαφῶς ὅσον οἱ ἐνήλικοι· τοῦτο ἐπιτυγχάνεται μόνον περὶ τὸ ἑβδομον ἔτος τῆς ἡλικίας, εἰς τινὰς δὲ καὶ πολὺ βραδύτερον.

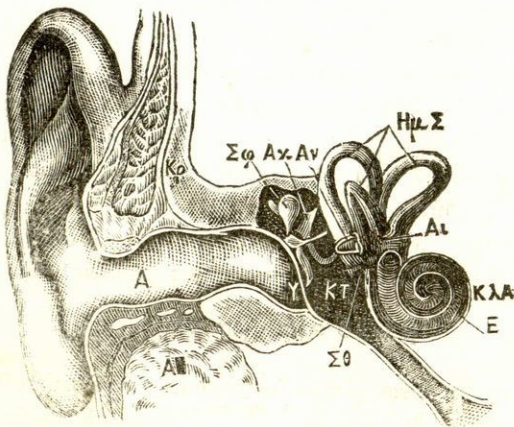
Ἡ ὄρασις εἶναι ἡ πολυτιμοτάτη τῶν αἰσθήσεών μας, διότι δι' αὐτῆς ἀποκτιῶμεν τὰς περισσοτέρας γνώσεις μας.

β') Τὸ αἰσθημα τῆς ἀκοῆς.

Διὰ τῆς ὄρασεως ἀποκτιῶμεν κυρίως γνώσιν τοῦ φωτὸς καὶ τῶν χρωμάτων, διὰ δὲ τῆς ἀκοῆς αἰσθανόμεθα τοὺς *τόνους* καὶ *τοὺς ψόφους*.

Ἐργαζόμενον τῆς ἀκοῆς εἶναι τὸ οὖς, μέσον δέ, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἦχος μεταβιβάζεται ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου μέχρι τοῦ ὠτὸς ἡμῶν, εἶναι ὁ *ἀήρ*. Ὅταν κρούσωμεν π. χ. χορδὴν τινα, αὕτη τίθεται εἰς παλμικὴν κίνησιν, ἡ ὁποία μεταδίδεται καὶ εἰς τὸν ἀέρα, ὁ ὁποῖος περιβάλλει τὴν χορδὴν. Εἰς τὸν ἀέρα σχηματίζονται οὕτω κύματα ὅμοια πρὸς τὰ σχηματιζόμενα εἰς τὴν θάλασσαν, ὅταν ρίψωμεν εἰς αὐτὴν λίθον. Τὰ κύματα αὐτά, τὰ ὁποῖα λέγονται *ἡχητικά*, μεταδίδονται βαθμηδὸν εἰς τὸν ἀέρα, τέλος δὲ φθάνουν καὶ εἰς τὸ οὖς ἡμῶν· ὅταν τὰ κύματα ταῦτα φθάσουν εἰς τὸ οὖς ἡμῶν, συνάγονται διὰ τῆς κόγχης τῶν ὠτων, ἡ ὁποία διὰ τοῦτο ἀκριβῶς τὸν λόγον εἶναι καταλλήλως κατεσκευασμένη, καὶ φθάνουν διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀκουστικοῦ πόρου μέχρι τοῦ τυμπάνου· ἀμέσως τότε ὁ ὕμην, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀποτελεῖται τὸ τυμπάνον (*ὁ τυμπανικὸς ὕμην*) περιπίπτει εἰς παλμικὰς κινήσεις καὶ οὕτω μεταδίδει τὰς κινήσεις αὐτὰς εἰς τὸν ἀέρα, ὁ ὁποῖος εὐ-

ρισκεται ὀλοσθεν του τυμπάνου, εἰς τὰ ἀκουστικά ὄσταρια καὶ διὰ τούτων εἰς τὸ ὑγρὸν, τὸ ὁποῖον εὗρίζεται εἰς τὸ ἐσώτατον μέρος τοῦ ὠτός, **τὸν λαβυρίνθον** (εἰκ. 12)· διὰ τῶν παλμικῶν τούτων κινήσεων τοῦ ἐν τῷ λαβυρίνθῳ ὑγροῦ μεταβάλλονται χημικῶς τὰ ἐνταῦθα εὗρισκόμενα ἰνίδια τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου, ἡ δὲ μεταβολὴ αὕτη προχωρεῖ διὰ τῶν νευρικῶν ἰνῶν μέχρι τῶν **πρώτων κροταφικῶν ἐλίκων** (πρβλ. σελ. 20, στ. 3 κλ.) τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, ὅπου καὶ μεταβάλλεται εἰς **ἀκουστικὸν αἴσθημα**.

Εἰκ. 12. Τὸ ἀκουστικὸν ὄργανον.—Α. Ἐξωτερικὸς ἀκουστικὸς πόρος.—Υ. Ὑμὴν τοῦ τυμπάνου.—ΚΤ. Κοιλότης τοῦ τυμπάνου.—Ε. Εὐσταχιανὴ σάλπιγξ.—Σφ. Σφῦρα.—Αχ. Ἀχμὼν.—Αν. Ἀναβολεύς.—Αι. Αἶθουσα τοῦ λαβυρίνθου.

Προηγουμένως εἶδομεν ὅτι ὅταν πάθῃ βλάβην τινὰ ἢ πρώτη κροταφικὴ ἔλιξ δὲν ἐννοοῦμεν τὰς λεγομένας λέξεις. Ὅμοιον τι συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὸ αἴσθημα τῆς ἀκοῆς· λεπτομερεῖς ἔρευναι ἔδειξαν ὅτι **τὸ αἴσθημα τῆς ἀκοῆς σχετίζεται μὲ τὸ ἔμπροσθεν, τὸ δὲ τῆς κατανοήσεως τῶν λεγομένων λέξεων μὲ τὸ ὀπίσθιον μέρος τῶν πρώτων κροταφικῶν ἐλίκων.**

Τόνος καὶ ψόφος. Αἱ παλμικαὶ κινήσεις, εἰς τὰς ὁποίας μεταπίπτει ὁ ἀῆρ, ἔνεκα τῶν παλμικῶν κινήσεων τῶν σωμάτων, τὰ

ὅποια περιβάλλει, εἶναι ἄλλοτε μὲν **κανονικαί**, ἤτοι ἐκάστη τούτων διαρκεῖ ἀκριβῶς τόσον χρόνον, ὅσον διαρκοῦν καὶ αἱ ἄλλαι, ἄλλοτε δ' **ἀκανόνιστοι**, ἤτοι ἐκάστη τούτων διαρκεῖ περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον ἀπὸ τὰς ἄλλας· κανονικαὶ π.χ. εἶναι αἱ παλμικαὶ κινήσεις, αἱ ὅποια προέρχονται, ὅταν κτυπήσωμεν τὰ σκέλη τῆς διαπασῶν, ὅταν κρούσωμεν χορδὴν κιθάρας, τετραχόρδου, κλειδοκυμβάλου καὶ τῶν ὁμοίων, ἀκανόνιστοι δ' αἱ παραγόμεναι ὅταν π.χ. ὁ ἄνεμος ἀνοίγοι κλείη θύραν, παράθυρον κλπ. Τὸ ἀκουστικὸν αἴσθημα, τὸ ὁποῖον παράγεται ἀπὸ κανονικὰς παλμικὰς κινήσεις καλοῦμεν **τόνον**, ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον παράγεται ἀπὸ ἀκανόνιστους παλμικὰς κινήσεις, **ψόφον**.

Ὅταν γίνεται λόγος περὶ τόνων, λέγομεν ὅτι ὁ τόνος οὗτος εἶναι **βαρὺς**, ἐκεῖνος **ὀξύς**, ὁ τόνος οὗτος εἶναι **ἰσχυρός**, ἐκεῖνος **ἀσθενής**, πολλάκις δὲ γίνεται λόγος καὶ περὶ **χρῶματος** τῶν τόνων.

1) **Τὸ ὕψος τοῦ τόνου**. Τὸ ὕψος τῶν τόνων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν παλμικῶν κινήσεων, αἱ ὅποια παράγονται εἰς ἓν δευτερόλεπτον· ὅσον ὀλιγώτεροι εἶναι αἱ παλμικαὶ αὗται κινήσεις, τόσον **βαρύτερος ἢ χαμηλότερος** εἶναι ὁ τόνος, ὅσον δὲ **περισσότεροι** τόσον **ὀξύτερος ἢ ὑψηλότερος**· ὁ χαμηλότατος τόνος, τὸν ὁποῖον δύναται νάντιληφθῆ τὸ ἀνθρώπινον οὖς, παράγεται ἀπὸ 11, ὁ δ' ὑψηλότατος ἀπὸ 50.000 παλμικὰς κινήσεις κατὰ δευτερόλεπτον· ἡ εὐαισθησία τοῦ ἀνθρώπινου ὠτός εἶναι μικρὰ διὰ τὰς παλμικὰς κινήσεις, τὰς πλησίον τῶν δύο τούτων ὁρίων, μεγάλη ὅμως διὰ τοὺς τόνους, οἱ ὅποιοι παράγονται ἀπὸ 1.000—5.000 παλμικὰς κινήσεις.

2) **Ἡ ἰσχύς τοῦ τόνου**. Ἡ δὲ **ἰσχύς** τοῦ τόνου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ πλάτος τῶν παλμικῶν κινήσεων· ὅσον **πλατύτεροι** εἶνε αἱ παλμικαὶ κινήσεις τόσον **ἰσχυρότερος εἶναι ὁ τόνος**· κατ' ἀκολουθίαν δὲ **τόσον ἰσχυρότερον εἶναι καὶ τὸ ἀκουστικὸν αἴσθημα**, ὅσον δὲ **μικρότεροι εἶναι αἱ παλμικαὶ κινήσεις**, τόσον **ἀσθενέστερος εἶναι ὁ τόνος**, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὸ **ἀκουστικὸν αἴσθημα**.

3) **Τὸ χρῶμα τοῦ τόνου**. Ὅταν ἀκούωμεν τόνον τινὰ διὰ γυμνοῦ ὠτός, ὁ τόνος οὗτος φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἀπλούστατος· ἐὰν ὅμως χρησιμοποιοῦσωμεν ὄργανόν τι, τὸ ὁποῖον καλεῖται **ἀντηχητήρ**, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ ἀκούμενος τόνος δὲν εἶναι ἀπλοῦς, ἀλλ' ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν **θεμελιώδη** τόνον, τὸν τόνον δηλ. τὸν

ὁποῖον ἀκούομεν καὶ διὰ γυμνοῦ ὠτός, καὶ ἀπὸ ἄλλους **μερικοῦς** τόνους, οἱ ὁποῖοι παράγονται **συγχρόνως** μὲ τὸν θεμελιώδη τόνον, ἀλλ' εἶναι τόσον **ἀσθενεῖς**, ὥστε, **δὲν δυνάμεθα νᾶκούσωμεν αὐτοὺς μὲ γυμνὸν οὖς**· οἱ ἀσθενεῖς οὗτοι τόνοι εἶναι ἐκάστοτε καὶ εἰς τὰ διάφορα ὄργανα διάφοροι, καὶ δίδουσι διὰ τοῦτο διάφορον **χρωματισμὸν** εἰς τοὺς ἐκάστοτε παραγομένους τόνους διὰ τοῦτο δὲ καὶ διακρίνομεν εὐκόλως τὸν τόνον, ὁ ὁποῖος παράγεται ἀπὸ ἓν ὄργανον, π. χ. τὸ τετραχόρδον, ἀπὸ τὸν τόνον, ὁ ὁποῖος παράγεται ἀπὸ ἄλλο ὄργανον, τὴν κιθάραν π. χ., τὸ κλειδοκύμβαλον κλπ. Κατὰ ταῦτα, **τὸ χρῶμα** ἐκάστου τόνου ἐξαορτᾶται **ἀπὸ τοὺς ἀσθενεῖς τόνους, οἱ ὁποῖοι παράγονται συγχρόνως μὲ τὸν θεμελιώδη τόνον.**

Οἱ ἀρτιγέννητοι παῖδες δὲν ἀκούουν· ὁ λόγος τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι φυσιολογικός· εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι αἱ παλμικαὶ κινήσεις τοῦ τυμπάνου μεταδίδονται εἰς τὸν ἀέρα, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται ὀπισθεν τοῦ τυμπάνου, καὶ ἀπὸ τὸν ἀέρα τοῦτον μεταδίδονται εἰς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ὠτός καὶ τέλος εἰς τὰ ἰνίδια τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου, τὰ ὁποῖα καταλήγουσιν εἰς τὸν λαβύρινθον· εἰς τὸν ἀρτιγέννητον ὁμως παῖδα **ὀπισθεν τοῦ τυμπάνου δὲν ὑπάρχει ἀήρ, ἀλλὰ βλέννα**· μόνον δὲ ὅταν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἢ βλέννα αὕτη **ἀπορροφηθῇ καὶ πληρωθῇ ὁ χῶρος, τὸν ὁποῖον ἢ βλέννα αὕτη πρότερον κατεῖχεν, ἀέρος,** διὰ τῆς ἀναπνοῆς, τότε εἶναι δυνατὸν νὰ μεταδίδωνται διὰ τοῦ ἀέρος τούτου αἱ παλμικαὶ κινήσεις τοῦ τυμπανικοῦ ὑμέρος εἰς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ὠτός καὶ εἰς τὰ ἰνίδια τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου καὶ νὰ γεννηθῇ αἴσθημα ἀκοῆς.

γ') Τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὀσφρήσεως.

1) Τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὀσφρήσεως προκαλοῦνται διὰ χημικῶν ἐπιδράσεων, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐρεθίζονται τὰ τελευταῖα ἄκρα τοῦ γευστικοῦ καὶ τοῦ ὀσφραντικοῦ νεύρου. Διὰ τοῦτο τὰς αἰσθήσεις αὐτὰς καλοῦσι συνήθως **χημικὰς αἰσθήσεις**· καὶ τὸ μὲν γευστικὸν νεῦρον ἐρεθίζεται διὰ **ἔρυστων** ἢ καὶ στερεῶν, ἀλλ' εἰς τὸ στόμα διαλυομένων, τὸ δὲ ὀσφραντικὸν δι' **ἀερῶδων** ἢ **ἐξαερούμενων** οὐσιῶν.

2) Ὁργανον τῆς **γεύσεως** εἶναι πρὸ πάντων ἡ **γλῶσσα** καὶ

ἰδίᾳ αἰ εἰς τὸ ἄκρον αὐτῆς εὐρισκόμεναι **γευστικαὶ θηλαί**. Τὸ ποιὸν ὅμως τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως δὲν δύναται ἀκριβῶς νὰ ὀρισθῆ, ὅπως τὸ ποιὸν τῶν αἰσθήσεων, τὰς ὁποίας προηγουμένως ἐξητάσαμεν. Αἱ λέξεις ξινός, γλυκός, πικρός, ἄλμυρός φανερώνουν ἁπλῶς τὰς σπουδαιότητας τάξεις τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως, εἰς τὰς ὁποίας ὅμως ὑπάρχουν ποικιλώταται παραλλαγαι, αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἢ ἀπὸ τὴν ἀνάμιξιν διαφόρων αἰσθημάτων τῆς γεύσεως (π. χ. γλυκόξινον, γλυκόπικρον κλπ.) ἢ ἀπὸ τὴν συνένωσιν καὶ συγχώνευσιν μὲ τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως καὶ αἰσθημάτων τῆς ἀφῆς ἢ τῆς ὄσφρῆσεως.

3) Τῆς δὲ **ὄσφρῆσεως** ὄργανον εἶναι ἡ **βλεννογόνος μεμβράνη**, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὴν κοιλότητα τῆς ῥινός, τὸ δὲ εἶδος τῶν αἰσθημάτων αὐτῆς εἶναι τόσον ἀβέβαιον, ὥστε καὶ ἡ γλῶσσα δὲν ἔχει ἰδίας λέξεις, αἱ ὁποῖαι νὰ φανερώνουν αὐτό. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ πλεῖστα τῶν αἰσθημάτων τῆς ὄσφρῆσεως δίδομεν τὸ ὄνομα ἀπὸ τῶν σωμάτων, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν τὸ αἶσθημα τῆς ὄσφρῆσεως (λέγομεν π. χ. ὄσμη ῥόδου, ἴου κλπ.).

Τὸ αἶσθημα τῆς ὄσφρῆσεως ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὸν πρακτικὸν βίον, διότι αἱ διάφοροι ὄσμαι διὰ τῆς εὐαρεσκείας ἢ δυσαρεσκείας, τὴν ὁποίαν προκαλοῦν, διεγείρουν ἐπιθυμίαν πρὸς τι ἢ ἀποστροφὴν πρὸς αὐτό.

4) **Γένεσις τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὄσφρῆσεως**. Ἐὰν θέσωμεν εἰς τὸ στόμα ἡμῶν ὑγρὸν τι ἀντικείμενον, π. χ. γάλα, αἰσθανόμεθα ἀμέσως τίνα γεῦσιν ἔχει τοῦτο, ἐὰν δηλ. εἶναι γλυκὴ ἢ πικρὸν, ξινὸν ἢ ἄλμυρὸν κλπ. ἐὰν ὅμως θέσωμεν εἰς τὸ στόμα μας στερεὸν ἀντικείμενον, π. χ. ζάχαριν, ἄλας κλπ., πρέπει νὰ παρέλθῃ χρόνος τις, ἄλλοτε περισσότερος καὶ ἄλλοτε ὀλιγώτερος, ἕως ὅτου αἰσθανθῶμεν τίνα γεῦσιν ἔχει τοῦτο· ὁ λόγος τούτου εἶναι ὅτι τὰ μὲν ὑγρά ἀντικείμενα εἰσέρχονται ἀμέσως **εἰς τὰς γευστικὰς θηλάς**, αἱ ὁποῖαι κυριώτατα μὲν εὐρίσκονται **εἰς τὴν γλῶσσαν**, ἀλλὰ καὶ **εἰς τὴν ἐπιγλωττίδα** καὶ **τὸν οὐρανίσκον**, καὶ προκαλοῦν **χημικὴν μεταβολὴν** εἰς τὰ κύτταρα, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται ἐνταῦθα· ἐνῶ αἱ στερεαὶ οὐσίαι πρέπει πρῶτον νὰ διαλυθοῦν, **ἐν μέρει τοῦλάχιστον**, διὰ τοῦ σιέλου, διὰ νὰ δυνηθοῦν νὰ ἐπιφέρουν τὴν **χημικὴν αὐτὴν μεταβολὴν**. Ἡ χημικὴ αὕτη μεταβολὴ **ἐρεθίζει τὰς λεπτιότητας Ἰνας τοῦ γευστικοῦ νεύρου**, τὰς ἐνταῦθα εὐρισκομένας, ὁ δὲ ἐρεθισμὸς οὗτος μεταδίδεται διὰ τοῦ γευστικοῦ νεύρου μέχρι τοῦ

φλοιού του ἔγκεφάλου, ὅπου προκαλεῖ μεταβολήν, ἢ ὁποία ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ *αἰσθημα τῆς γεύσεως*.

Τὸ δὲ *αἰσθημα τῆς ὀσφρήσεως* προκαλεῖται ἀπὸ τὰ *μόρια, τὰ ὁποῖα ἐκπέμπονται ἀπὸ τὰ ἀερώδη ἢ τὰ ἐξαερούμενα ἀντικείμενα* καὶ τὰ ὁποῖα εἰσέρχονται εἰς τὴν κοιλότητα τῆς ὀνός εἴτε διὰ τοῦ εἰσπνεομένου ἀέρος, εἴτε διὰ τῆς κοιλότητος τοῦ στόματος, ὅταν τρώγωμεν· τὰ μόρια ταῦτα *διαλύονται διὰ τῆς βλέννης*, ἢ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὸν βλεννογόνον ὑμένα τῆς ὀνός, *μεταβάλλουν χημικῶς τὰ ὀσφραντικὰ κύτταρα*, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται ἐνταῦθα καὶ *ἐρεθίζουσιν αὐτὰ*· ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος *μεταβιβάζεται διὰ τοῦ ὀσφραντικοῦ νεύρου* εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἔγκεφάλου καὶ ἐπιφέρει ἐνταῦθα μεταβολήν, ἢ ὁποία ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ *αἰσθημα τῆς ὀσφρήσεως*.

§ 6. ΤΟ ΑΙΣΘΗΜΑ ΚΑΘΟΛΟΥ

Ἐμάθαμεν ἤδη διάφορα αἰσθήματα, αἰσθήματα ὄρασεως, ἀκοῆς, γεύσεως, ὀσφρήσεως, θέσεως καὶ κινήσεως κλπ. καὶ εἶδομεν ὅτι ἐκάστου τῶν αἰσθημάτων τούτων ἔχομεν διάφορα εἶδη· οὕτω π. χ. εἶδομεν ὅτι ἔχομεν ἐκ τῆς ὄρασεως αἰσθήματα λευκοῦ, πρασίνου, κιτρίνου, τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ σκοτὸς κλπ., ἐκ τῆς ἀκοῆς αἰσθήματα ὀξέων καὶ βαρέων τόνων, ἐκ τῆς γεύσεως αἰσθήματα ὀξίνου καὶ γλυκέος, ἐκ τῆς ἀφῆς αἰσθήματα σκληροῦ καὶ μαλακοῦ, λείου καὶ τραχέος κλπ.

Τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα ὅλων τούτων τῶν αἰσθημάτων εἶναι ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναλύσωμεν αὐτὰ εἰς ἀπλούστερα πνευματικὰ φαινόμενα· κατὰ ταῦτα, *τὸ αἰσθημα εἶναι ἀπλοῦν πνευματικὸν φαινόμενον*.

Χαρακτηριστικὸς εἶναι καὶ ὁ *τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον γεννῶνται ἐν γένει τὰ αἰσθήματα*· διὰ νὰ γεννηθῇ οἷονδήποτε αἰσθημα, πρέπει νὰ ἐπέλθῃ *ἐπίδρασις τις εἰς τὰ ἄκρα τῶν αἰσθητηρίων νεύρων*, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται ἢ εἰς *εἰδικὰ ὄργανα* (προκειμένου περὶ τῶν εἰδικῶν αἰσθημάτων) ἢ *διακλαδίζονται* εἰς ὅλον τὸ σῶμα (προκειμένου περὶ τῶν γενικῶν αἰσθημάτων)· τὴν ἐπίδρασιν αὐτὴν ὀνομάζομεν *ἐρεθισμόν*, εἶδομεν δ' ὅτι δι' ἕκαστον εἶδος αἰσθημάτων ὑπάρχουν καὶ διάφορα εἶδη ἐρεθισμῶν, διὰ τὰ αἰσθήματα π. χ. τῆς ὄρασεως ἠλεκτρικαὶ κινήσεις,

διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς ἀκοῆς παλμικαὶ κινήσεις τοῦ ἀέρος, διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως ῥευστὰ ἢ ῥευστοποιούμενα σώματα, διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς ὀσφρήσεως ἀεριώδη ἢ ἐξαερούμενα σώματα, διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς θερμότητος καὶ τοῦ ψύχους ἢ διαφορὰ τῆς θερμοκρασίας τοῦ περιβάλλοντος κλπ.

Οἱ ἐρεθισμοὶ οὗτοι προκαλοῦν **μεταβολὴν τινὰ** εἰς τὰ ἄκρα τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, ἢ δὲ μεταβολὴ αὐτῆ, μεταβιβαζομένη διὰ τῶν αἰσθητηρίων γέυρων εἰς τὸν ἐγκεφαλικὸν φλοιὸν, καὶ δὴ ἐκάστοτε εἰς ἄλλην χώραν αὐτοῦ, προκαλεῖ ἐνταῦθα μεταβολήν, ἢ ὅποια ἐκάστοτε ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ γεννώμενον αἶσθημα. Κατὰ ταῦτα **εἰς τὸ αἶσθημα διακρίνομεν** :

α') Τὸν **ἐρεθισμόν**, ὁ ὅποιος εἶναι **φυσικὸν φαινόμενον** τελούμενον ἐκτὸς τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

β') Τὴν διὰ τοῦ ἐρεθισμοῦ προκληθεῖσαν διέγερσιν τοῦ νεύρου καὶ τὴν μεταβίβασιν αὐτῆς εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου, ἢ ὅποια εἶναι **φυσιολογικὸν γεγονός**, καὶ

γ') **Τὴν εἰς τὸν ἐγκεφαλικὸν φλοιὸν ἐπερχομένην**, διὰ τῆς μεταβιβάσεως εἰς αὐτὸν τοῦ ἐρεθισμοῦ, **μεταβολήν**, διὰ τῆς ὁποίας γεννᾶται εἰς ἡμᾶς ὠρισμένον αἶσθημα, καὶ ἢ ὅποια εἶναι **ψυχικὸν γεγονός**.

Κατὰ ταῦτα :

Τὸ αἶσθημα εἶναι ἀπλοῦν ἀδιαίρετον πνευματικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον γεννᾶται δι' ἐρεθισμοῦ, ὁ ὅποιος προκαλεῖται εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ μεταβιβάζεται εἰς αὐτὸν διὰ τῶν περιφερικῶν νεύρων.

Ἰδιότητες τῶν αἰσθημάτων.

α') **Τὸ περιεχόμενον τοῦ αἰσθήματος.** Ἐχομεν σαφῆ συνείδησιν ὅτι τὸ ἐρευθρὸν εἶναι **κατὰ τὸ ποιὸν του** ὅλως διόλου διάφορον ἀπὸ τὸ γλυκύ, τὸ κίτρινον, τὸ ψυχρὸν, τὸ λεῖον, τὸν τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον τόνον κλπ. **Ἐκαστον λοιπὸν αἶσθημα ἔχει ὠρισμένην ποιότητα**, διὰ τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν αὐτὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα αἰσθήματα· τὴν ποιότητα ταύτην ἐκάστου αἰσθήματος καλοῦμεν **περιεχόμενον τοῦ αἰσθήματος**· τὸ

περιεχόμενον ἐκάστου αἰσθήματος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοὺς ἐρεθισμοὺς, οἱ ὅποιοι προκαλοῦν τὸ αἶσθημα τοῦτο.

β') **Ἡ ἔντασις τοῦ αἰσθήματος.** Τὸ φῶς π. χ. ἠλεκτρικῆς λυχνίας προξενεῖ ἰσχυρότερον αἶσθημα ἀπὸ τὸ φῶς κηρίου καὶ ὁ κρότος τηλεβόλου ἐκφυρσοκροτοῦντος πολὺ ἰσχυρότερον ἀπὸ τὸ κυνηγετικόν μας ὄπλον.

Ἡ ἔντασις τοῦ αἰσθήματος ἐξαρτᾶται α') ἀπὸ τὴν ἔντασιν τοῦ ἐρεθισμοῦ, ὅστις προκαλεῖ τὸ αἶσθημα τοῦτο· β') ἀπὸ τὴν τελειότητα καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν ὄργάνων. Παρατηρεῖται ὅτι ὄχι μόνον παρὰ διαφόροις ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῷ αὐτῷ ἀνθρώπῳ, ἕνεκα πολλῶν λόγων, τὰ αἰσθητήρια ὄργανα δὲν δέχονται πάντοτε κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον τὰς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐπιδράσεις. Ὁ ἀσθενής π. χ. ἔχει ἀσθενέστεραν τὴν γεῦσιν καὶ τὴν ὄσφρησιν ἀπὸ τὸν ἀκμαῖον, τοῦναντίον δὲ πολλάκις εἶναι εὐαισθητότερος, τούτου, ὅσον ἀφορᾷ τὰ αἰσθήματα πίεσεως καὶ θερμότητος, ἀνθρώποι δὲ νευρικοὶ ἀποκτοῦν δι' ἀσθενῶν ἐρεθισμῶν σχετικῶς ἰσχυρὰ αἰσθήματα. Ἀνωτέρω ἐλέγομεν, ὅτι ἡ ἔντασις τοῦ αἰσθήματος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἔντασιν τοῦ ἐρεθισμοῦ, ὁ ὅποιος προκαλεῖ τὸ αἶσθημα· τελεία ὅμως ἀναλογία μεταξὺ αὐτῶν δὲν παρατηρεῖται, διπλάσιος π. χ. τριπλάσιος κλπ. τὴν ἔντασιν ἐρεθισμὸς δὲν προκαλεῖ διπλάσιον, τριπλάσιον τὴν ἔντασιν αἶσθημα.

γ') **Τόνος τοῦ αἰσθήματος.** Τὰ ἐκ τῆς αὐτῆς αἰσθήσεως προερχόμενα αἰσθήματα δὲν εἶναι ὅλα ἐξ ἴσου εὐχάριστα εἰς ἡμᾶς· οὕτω π. χ. ἡ γεῦσις σακχάρους εἶναι περισσότερον εὐχάριστος ἀπὸ τὴν γεῦσιν τοῦ πικροῦ φαρμάκου, ὅπως καὶ ἡ ὄσμη τοῦ ῥόδου εἶναι περισσότερον εὐχάριστος ἀπὸ τὴν ὄσμη τοῦ ὄχι νωποῦ φῶυ καὶ τὰ ὅμοια. Τὸ εὐχάριστον τοῦτο ἢ δυσάρεστον τοῦ αἰσθήματος καλοῦμεν **τόνον** αὐτοῦ. Ὁ τόνος τοῦ αἰσθήματος ἐξαρτᾶται :

1. **Ἀπὸ τὴν ποιότητα τοῦ αἰσθήματος.** Ποιότητές τινες αἰσθημάτων εἶναι πάντοτε ἢ συνήθως εὐχάριστοι, τοῦναντίον δὲ ἄλλαι εἶναι δυσάρεστοι. Οὕτω π. χ. ἡ ἀρμονία εἶναι συνήθως εὐχάριστος, ἐνῶ ἡ δυσαρμονία εἶναι δυσάρετος, ἡ ὄσμη τοῦ ῥόδου εἶναι εὐχάριστος, ἐνῶ ἡ τοῦ οὐχὶ νωποῦ φῶυ εἶναι πάντοτε ἀνυπόφορος.

2. **Ἀπὸ τὴν ἔντασιν τοῦ αἰσθήματος.** Αἰσθημάτά τινα εἶναι εὐχάριστα, ἐφ' ὅσον ἔχουν ὠρισμένην ἔντασιν, ὅταν ὁμως γίνουιν ἰσχυρότερα, καθίστανται δυσάρεστα· εὐχαρίστως π. χ. ἀκούομεν ἐξ ἀποστάσεως τὴν στρατιωτικὴν μουσικὴν, ὅταν ὁμως πλησιάζωμεν πολὺ, δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν ὑποφέρωμεν· ὁμοίον τι συμβαίνει καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα τοῦ φωτὸς καὶ τῶν χρωμάτων καὶ εἰς μερικὰ αἰσθήματα τῆς ὀσφρήσεως.

3. **Ἀπὸ τὴν γενικὴν ψυχικὴν καὶ σωματικὴν κατάστασιν καὶ ἀπὸ τὰς ἀτομικὰς παρὰ τοῖς διαφόροις ἀνθρώποις διαφορὰς.** Θερμότης π. χ. καὶ ψῦχος εἶναι εὐχάριστα ἢ δυσάρεστα ἀναλόγως τῆς ὅλης καταστάσεως ἡμῶν. Ὅσμαι τινες εἶναι διὰ τινὰς εὐχάριστοι, δι' ἄλλους δὲ ἀνυπόφοροι· ὅτι ὅμοιον συμβαίνει καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως, εἶπομεν προηγουμένως.

4. **Διάρκεια τοῦ αἰσθήματος.** Ἐκαστον, τέλος, αἶσθημα *διαρκεῖ ὠρισμένον χρόνον*, ἄλλο μὲν μακρότερον, ἄλλο δὲ βραχύτερον· ἢ διάρκεια τοῦ αἰσθήματος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν διάρκειαν τοῦ ἐρεθισμοῦ.

§ 7. Η ΑΝΤΙΑΗΨΙΣ

Εἶπομεν προηγουμένως (σελ. 38—39) ὅτι τὸ χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα τοῦ αἰσθήματος εἶναι ὅτι *δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναλύσωμεν τοῦτο εἰς ἄλλα ἀπλούστερα πνευματικὰ φαινόμενα.*

Ἄλλ' ἐὰν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὰ αἰσθήματα ἡμῶν, θὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἕκαστον αἶσθημα *δὲν εὐρίσκεται ἐν ἡμῖν μεμονωμένον*, ἀλλὰ *συνδunάζεται μὲ ἄλλα αἰσθήματα* καὶ ἀποτελεῖ οὕτω *σύμπλεγμα αἰσθημάτων.* Οὕτω π. χ. δὲν βλέπομεν ἀπλῶς φῶς καὶ χρώματα, ἀλλὰ φωτεινὰ ἀντικείμενα καὶ ἐγχρόμους ἐπιφανείας· ὁμοίως, ὅταν λάβωμεν εἰς τὰς χεῖρας ἡμῶν ἀντικείμενόν τι δὲν ἔχομεν μόνον τὸ αἶσθημα τῆς πίεσεως ἢ τῆς θερμότητος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἄλλα αἰσθήματα· οὕτω π.χ. αἰσθανόμεθα, ἂν τὸ ἀντικείμενον τοῦτο εἶναι γωνιῶδες ἢ στρογγύλον, σκληρόν ἢ μαλακόν, τραχὺ ἢ λεῖον κλπ. κλπ.

Τὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα ἐνούμενα συναποτελοῦν ἐν σύμπλεγμα συνδέονται συνήθως πρὸς ἄλληλα *τοπικῶς*· ἀλλ' ἐκτὸς τῆς τοπικῆς ταύτης συνδέσεως παρατηρεῖται καὶ τοῦτο, ὅτι *ὅταν ἐν*

τῶν αἰσθημάτων τούτων μεταβληθῆ συμμεταβάλλονται καὶ τὰ λοιπά.

Ἡ συνείδησις ἡμῶν ἔχει τὴν ἰδιότητα νάνάγη τὰ τοιαῦτα συμπλέγματα τῶν αἰσθημάτων εἰς μίαν ἐνιαίαν αἰτίαν καὶ νὰ *ἐκλαμβάνη αὐτὰ ὡς ἐνιαῖα.*

Τὸ τοιοῦτον σύμπλεγμα αἰσθημάτων, τὸ ὁποῖον ἢ συνείδησις ἡμῶν ἀντιλαμβάνεται ὡς τι ἐνιαῖον, καλεῖται ἀντίληψις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

§ 8. Η ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ

Ἐφ' ὅσον ἐξακολουθεῖ ὁ ἐκ τινος ἀντικειμένου προσερχόμενος ἐρεθισμὸς νὰ προσβάλλῃ τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν ὄργανα, λέγομεν, ὅτι ἔχομεν, κατὰ τὰς περιστάσεις, αἰσθημα ἢ ἀντίληψιν. Περί τινος ὅμως ἀντικειμένου δυνάμεθα νὰ κάμνωμεν λόγον, ὄχι μόνον ἐφ' ὅσον τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ὑποπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ αὐτάς. Τὸ πλοῖον π. χ. «Ἀβέρωφ» εἶδον πρό τινος χρόνου εἰς τὸν Φαληρικὸν ὄρμον· καὶ τώρα ὅμως, ἂν καὶ εὐρίσκωμαι μακρὰν τοῦ τόπου ἐκεῖνου καὶ παρῆλθεν ἔκτοτε πολὺς χρόνος, δύναμαι νὰ περιγράψω τὸ πλοῖον τοῦτο σχεδόν, ὡς ἐὰν ἔβλεπον αὐτὸ ἀκόμη. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἔχω τὴν εἰκόνα τῆς πατρικῆς μου οἰκίας, τοῦ πατρός μου, τοῦ ἀδελφοῦ μου, τοῦ διδασκάλου μου κτλ. καὶ δύναμαι νὰ εἶπω, περὶ αὐτῶν πολλά, καὶ ὅταν οὗτοι δὲν εὐρίσκωνται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δεικνύουν ὅτι, καὶ ὅταν παύσῃ ὁ ἔνεκα ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων προκαλούμενος ἐρεθισμὸς, παραμένουν ἀκόμη ἐν ἡμῖν εἰκόνες, οὕτως εἰπεῖν, τῶν ἀντικειμένων. Τὰς εἰκόνας αὐτάς, αἱ ὁποῖαι μένουν εἰς τὴν συνείδησίν μας καὶ ὅταν αἱ ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις παύσουν νὰ προσβάλλουν τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν ὄργανα, καλοῦμεν *παραστάσεις.*

Κατὰ ταῦτα *παραστάσις εἶναι ἡ πνευματικὴ εἰκὼν, ἢ ὁποῖα παραμένει ἐν ἡμῖν καὶ ὅταν ὁ ἐρεθισμὸς παύσῃ νὰ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν ὄργανα.*

Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἔχομεν παραστάσεις ἐννοοῦμεν εὐκόλως ὅτι αἱ μεταβολαί, αἱ ὁποῖαι ἐπέρχονται εἰς τὰς διαφόρους χώρας

τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, ἐξ αἰτίας τῆς μεταβιβάσεως εἰς αὐτὰς τῶν ἐρεθισμῶν διὰ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, δὲν ἐξαφανίζονται ὅταν οἱ ἐρεθισμοὶ οὗτοι παρέλθουν· ἐὰν αἱ μεταβολαὶ αὐταὶ ἐξηφανίζοντο εὐθύς ὡς ἔπαυον οἱ ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων ἐρεθισμοί, χωρὶς νᾶφήσουν οὐδὲν ἵχνος των εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου, θὰ εἴχομεν αἰσθήματα μόνον καὶ ἀντίληψεις, δὲν θὰ εἴχομεν δὲ παραστάσεις. Αἱ μεταβολαὶ λοιπὸν αὐταὶ δὲν ἐξαφανίζονται, ὅταν παρέλθουν οἱ προκαλοῦντες αὐτὰς ἐρεθισμοί, ἀλλ' ἀφήνουν εἰς τὰ κύτταρα τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου ἵχνη αὐτῶν, αὐτὰ δὲ τὰ ἵχνη συντελοῦν, ὥστε, δοθείσης εὐκαιρίας, νὰ ἐμφανισθῇ ἐκ νέου ἢ πνευματικῇ ἐκείνῃ εἰκόνι, ἢ ὁποία ἐσχηματίσθη, ὅταν τὸ πρῶτον αἱ μεταβολαὶ αὐταὶ ἐπῆλθον, καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζουν τὰ ἵχνη ταῦτα **προδιαθέσεις πρὸς παραστάσεις**.

Κατὰ ταῦτα, κατὰ τὰς παραστάσεις σχηματίζεται ἐν ἡμῖν εἰκὼν ἀντικειμένων, **τὰ ὁποῖα κάποτε ἐπέδρασαν ἐπὶ τὰς αἰσθήσεις μας, χωρὶς ἢ ἐπὶ δρασις αὐτῆ νὰ ἐπαναλαμβάνεται καὶ τώρα**, ἀλλὰ μόνον ἔνεκα ἐρεθισμοῦ τινος, ὁ ὁποῖος ἐπέροχεται εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου. Εὐνόητον δὲ εἶναι ὅτι ἢ κατὰ τοιοῦτον τρόπον σχηματιζομένη εἰκὼν στερεῖται **συνήθως** τῆς ζωηρότητος καὶ τελειότητος, τὴν ὁποίαν ἔχουν καὶ τὸ αἶσθημα καὶ ἢ ἀντίληψις.

Καίτοι δὲ **κατὰ κανόνα αἱ παραστάσεις εἶναι ὅμοιαι** πρὸς τὰ αἰσθήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέρχονται, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον π.χ. ἠσθάνθημεν, ὡς λευκὸν παριστῶμεν ἐν ἡμῖν καὶ μετὰ πάροδον πολλοῦ χρόνου, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πάλιν λευκὸν κ. τ. ὅμ., **εἶναι δυνατὸν ἐνίοτε κατὰ τὰς παραστάσεις νὰ γεννηθῶσι πλάνα**, παριστῶμεν δηλ. ἐν ἡμῖν τι διάφορον ἐκεῖνον, τὸ ὁποῖον πρότερον ἠσθάνθημεν· τοιαύτας περιπτώσεις πολλὰς δύναται ἐκαστὸς νὰναφέρει ἐξ ἑαυτοῦ.

Ψευδαισθησία καὶ παραίσθησις. Εἴπομεν ἄνωτέρω ὅτι αἱ παραστάσεις στεροῦνται συνήθως τῆς ζωηρότητος, τὴν ὁποίαν ἔχουν τὸ αἶσθημα καὶ ἢ ἀντίληψις· **ἐνίοτε ὅμως αἱ παραστάσεις εἶναι τόσον ζωηραὶ, ὥστε νὰ ἐκλαμβάνονται ὡς πραγματικαὶ κατ' αἰσθησιν ἀντίληψεις**· τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρεῖται κυρίως εἰς ἄτομα, τῶν ὁποίων τὸ νευρικὸν σύστημα εὐρίσκεται εἰς ὑπερδιέγερσιν ἔνεκα νόσου, ὑπερβολικῆς ἐργασίας, ἀνεπαροχῆς τροφῆς κλπ. καὶ καλεῖται **ψευδαισθησία**.

Ἄλλοτε πάλιν παρατηρεῖται ἄλλο φαινόμενον· διερχόμεθα

π. χ. κατὰ σκοτεινὴν νύκτα ἀπομεμονωμένον μέρος· πρὸ ἡμῶν εἰς τινα ἀπόστασιν εὐρίσκεται κορμὸς δένδρου, τὸν ὁποῖον ἡμεῖς ἐκλαμβάνομεν ὡς ἔνοπλον ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἐνεδρεύει ἐκεῖ· τὸ φαινόμενον τοῦτο καλοῦμεν *παραίσθησιν*. Κατὰ μὲν δηλ. τὴν ψευδαισθησίαν *λείπουν ὅλως διόλου ἐντυπώσεις κατ' αἴσθησιν*, κατὰ δὲ τὴν παραίσθησιν *ὑπάρχουν κατ' αἴσθησιν ἐντυπώσεις, ἀλλ' ἡμεῖς ἐκλαμβάνομεν αὐτὰς ὅλως διόλου διαφορετικὰς ἀπὸ ὅ,τι πραγματικῶς εἶναι*. Κοινὸν δ' ἔχουσι καὶ ἡ παραίσθησις καὶ ἡ ψευδαισθησία ὅτι *πιστεύομεν ὅτι ἀντιλαμβανόμεθα τι, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα*.

Διαύγεια καὶ σαφήνεια τῶν παραστάσεων. Διսυγῆς λέγεται μία παράστασις, ὅταν ἔχωμεν ἀκριβῆ συνείδησιν ὅλων τῶν αἰσθημάτων ἢ τῶν μερικῶν παραστάσεων ἀπὸ τὰς ὁποίας αὕτη συναποτελεῖται, σαφῆς δ' ὅταν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν αὐτὴν καλῶς ἀπὸ οἰανδήποτε ἄλλην παράστασιν.

§ 9. ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

A) Κατὰ τὴν σύνθεσιν τῶν.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὰς παραστάσεις *καθ' ἑαυτὰς*, θὰ ἴδωμεν ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουν διαφοραί, *ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν αὐτῶν*.

Ἡ παράστασις π. χ. τοῦ χρώματος τοῦ ῥόδου δὲν γίνεται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον καὶ ἡ παράστασις τοῦ ὄλου ῥόδου. Τὴν παράστασιν τοῦ χρώματος ῥόδου τινὸς ἀποκτῶμεν ἀπὸ ἓν μόνον αἶσθημα· κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἀποκτῶμεν τὴν παράστασιν τοῦ σχήματος τοῦ πίνακος, τοῦ μεγέθους αὐτοῦ, τῆς ὕλης, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν εἶναι κατεσκευασμένος κλπ. Τὰς παραστάσεις αὐτάς, τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν ἀπὸ ἓν μόνον αἶσθημα, ἴητοι *ἀπὸ ἓν μόνον εἶδος ἐρεθισμοῦ*, καλοῦμεν *ἀπλᾶς* παραστάσεις.

Τοῦναντίον τὴν παράστασιν τοῦ ὄλου ῥόδου ἀποκτῶμεν διὰ πολλῶν αἰσθημάτων, ἴητοι *διὰ πολλῶν καὶ διαφόρων ἐρεθισμῶν*, τοῦ χρώματος π. χ., τοῦ σχήματος, τοῦ μεγέθους, τῆς ὁσμῆς αὐτοῦ κλ

Ἡ παράστασις αὕτη, ἡ ὁποία γεννᾶται ἀπὸ πολλοὺς καὶ διαφόρους ἐρεθισμοὺς, καλεῖται *σύνθετος* παράστασις.

Περαιτέρω, ἐὰν ἐξετάσωμεν ὁδὸν ὡς τι **ὄλον**, θὰ καλέσωμεν τὴν παράστασιν αὐτοῦ **ὀλικήν**, ἐὰν ὅμως λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι τὸ ὁδὸν εἶναι **μέρος** ἄλλου γενικωτέρου ὄλου, τῆς ὁδοῦς, θὰ καλέσωμεν τὴν παράστασιν αὐτοῦ **μερικὴν**.

Κατὰ ταῦτα αἱ παραστάσεις κατὰ τὴν σύνθεσιν αὐτῶν διακρίνονται εἰς **ἀπλᾶς, συνθέτους, ὀλικὰς καὶ μερικὰς**. Ἡ ἰδία παράστασις δύναται νὰ θεωρηθῇ **ἐν συγκρίσει μὲν πρὸς τὴν παράστασιν ἐνὸς τῶν μερῶν τοῦ ἀντικειμένου**, ἀπὸ τὸ ὁποῖον αὕτη προέρχεται, **ὀλική, ἐν συγκρίσει δὲ πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ ὄλου**, τοῦ ὁποῖου μέρος ἀποτελεῖ, **μερικὴ**.

Β') Κατὰ τὸ περιεχόμενον των.

Ἐὰν δ' ἐξετάσωμεν τὰς παραστάσεις **ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλας**, θὰ ἴδωμεν ὅτι διαφέρουν κατὰ τὸ **περιεχόμενον**.

1. Βλέπω π. χ. σήμερον τὸν μελανοπίνακα τῆς τάξεώς μας καὶ ἀποκτῶ ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν μίαν παράστασιν, τὸν ἴδιον μελανοπίνακα εἶδον καὶ χθές, ὁπότε ἀπέκτησα καὶ ἄλλην παράστασιν αὐτοῦ. Αἱ δύο αὗται παραστάσεις τοῦ μελανοπίνακος, ὡς προερχόμεναι ἐκ τοῦ ἰδίου ἀντικειμένου, ἔχουν τὰ **αὐτὰ** γνωρίσματα, δι' ὃ καὶ λέγονται **αἱ αὐταί**.

2. Ἐπὶ τοῦ μελανοπίνακος γράφω δύο τετράγωνα, ἐκ τῶν ὁποίων, τοῦ μὲν ἐνὸς ἐκάστη πλευρὰ ἔχει μῆκος 5, τοῦ δὲ ἄλλου 10 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου. Ἐξ ἐκατέρου τῶν τετραγώνων τούτων ἀποκτῶ καὶ μίαν παράστασιν. Αἱ δύο αὗται παραστάσεις προέρχονται ἐκ δύο σχημάτων, τὰ ὁποῖα ἔχουν **πολλὰς** ὁμοιότητας, **μίαν** δὲ καὶ μόνην διαφορὰν, τὸ μῆκος τῶν πλευρῶν. Τὰς παραστάσεις αὐτάς, τῶν ὁποίων τὰ ὅμοια γνωρίσματα εἶναι περισσότερα ἀπὸ τὰ διάφορα, καλοῦμεν **ὁμοίας** ἢ **συγγενεῖς** παραστάσεις.

Ἡ Ὅμηρος παραβάλλει τοὺς κατὰ τῶν Τρώων ἐπερχομένους Ἀχαιοὺς πρὸς σμήνη μελισσῶν, αἱ ὁποῖαι ἀλλεπάλληλοι καὶ πυκναὶ ἐξέρχονται πέτρης γλαφυρῆς. Ἡ παράστασις τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ παράστασις τῶν μελισσῶν ἔχουν μεταξύ των **πολλὰς καὶ μεγάλας** διαφορὰς, **μίαν** δ' ὁμοιότητα ἢ ὁμοιότητος ὅμως αὐτῶν τὸ **πληθος** καὶ τὸ **ἀλλεπάλληλον**, εἶναι σπουδαιότατη διὰ τὴν παροῦσαν περίπτωσιν, δι' ὃ καὶ ὑπερισχύει τῶν πολλῶν διαφορῶν. Καὶ τὰς παραστάσεις αὐτάς, αἱ ὁποῖαι ἔχουν μίαν μόνον ὁμοιό-

τητα, ἰσχυροτέραν ὅμως ἀπὸ τὰς πολλὰς διαφορὰς, καλοῦμεν **ὁμοίας ἢ συγγενεῖς** παραστάσεις.

3. Παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὁμοιότητας καὶ διαφορὰς, ἀλλ' εἰς τὰς ὁποίας ὑπερισχύουν αἱ διαφοραὶ ἢ κατὰ τὸν ἀριθμὸν ἢ κατὰ τὴν ἰσχύν, λέγονται **ἀντιθέτοι** παραστάσεις· τοιαῦται παραστάσεις εἶναι π.χ. ἡ τοῦ Κροίσου καὶ ἡ τοῦ ἐπαίτου, ἡ τοῦ γίγαντος καὶ ἡ τοῦ νάνου, ἡ τοῦ νεοτεύκτου καθαροῦ ἀτμοπλοίου καὶ ἡ τοῦ σεσαθρωμένου ἑυπαροῦ τοιούτου κλπ.

4. Ἡ παράστασις τῆς ἡδύτητος τῆς σακχάρους οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ χρώματος αὐτῆς. Σύγκρισις μετὰξὺ αὐτῶν οὐδεμία εἶναι δυνατὴ καὶ διὰ τοῦτο καλοῦμεν τὰς παραστάσεις ταύτας **ἀσυγκρίτους**.

Κατὰ ταῦτα, κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἔχομεν παραστάσεις: **τὰς αὐτάς, ὁμοίας, ἀντιθέτους καὶ ἀσυγκρίτους.**

Τὰ τρία πρῶτα τῶν παραστάσεων εἶδη, ἦτοι τὰς αὐτάς, τὰς ὁμοίας καὶ τὰς ἀντιθέτους παραστάσεις, ἐπειδὴ ἔχουν καὶ ὅμοια γνῶρισματα, καλοῦμεν **ὁμοειδεῖς** παραστάσεις, τὰς δ' ἀσυγκρίτους, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν κανὲν ὅμοιον γνῶρισμα, **ἑτεροειδεῖς**.

§ 10. ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Ἀπὸ ὅσα εἵπομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον γνωρίζομεν ποία παράστασις λέγεται **σύνθετος**. Ἐὰν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὰς συνθέτους παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν, θὰ ἴδωμεν, ὅτι σπανιώτατ' αὐταὶ εἶναι σαφεῖς καὶ τέλεια. Ἐχω π.χ. φίλον, μετὰ τοῦ ὁποίου καθ' ἑκάστην συναναστρέφομαι καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀποκτῶ μίαν σύνθετον παράστασιν. Ἐὰν ἐρωτηθῶ διὰ τὸ χρῶμα τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, δὲν δύναμαι εἰς τὰς περισσοτέρας φορὰς νὰ εἶπω τί ὡσαύτως εἰς τὸ δωμάτιόν μου εὐρίσκεται ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν εἰκόν' ἐρωτώμενος περὶ αὐτῆς τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν αὐτὴ δὲν εὐρίσκεται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου, δύναμαι μὲν γενικῶς νὰ εἶπω τί παριστᾷ, δὲν δύναμαι ὅμως νὰ εἶπω λεπτομερείας, π.χ. τὴν στάσιν, τὸ χρῶμα τοῦ ἐνδύματος κλπ. τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ προσώπου.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δεικνύουν, ὅτι **αἱ σύνθετοι παραστάσεις ἡμῶν, ὡς τὰ πολλὰ, δὲν εἶναι σαφεῖς**. Ἐὰν ἔχομεν σύνθετον παράστασιν σαφεστάτην, οὕτως ὥστε δηλ. νὰ δυνάμεθα

λεπτομερῶς νὰ περιγράψωμεν τὸ ἀντικείμενον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον αὕτη προῆλθεν, ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, ὀνομάζομεν αὐτὴν **ἐποπτείαν**. Ἐποπτεία ἄρα εἶναι **ἡ σαφῆς σύνθετος παράστασις**. Δύναται τις λαμβάνων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν λέξιν **ἐποπτείαν** καὶ ἐξετάζων αὐτὴν κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν της, νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἐποπτεία εἶναι σαφῆς παράστασις, τὴν ὁποίαν ἀποκτῶμεν **διὰ τῆς δράσεως** μόνον. Τὸ πρᾶγμα ὅμως δὲν ἔχει οὕτω, διότι πρὸς ἀπόκτησιν μιᾶς ἐποπτείας συνεργοῦσι πολλάί, πολλάκις δὲ καὶ ὄλαι αἱ αἰσθήσεις. Θὰ εἶπω π.χ. ὅτι ἔχω ἐποπτείαν τῆς σακχάρου ὅταν γνωρίζω τὸ σχῆμα καὶ τὸ χροῶμα (ὄρασις), τὴν γεῦσιν (γεῦσις), τὸ βάρος (αἴσθημα πίεσεως), τὸ τραχὺ ἢ λεῖον (ἀφή) κλπ. αὐτῆς. Πολλάκις μάλιστα ἀποκτῶμεν ἐποπτείας καὶ δι' ἄλλης ἢ ἄλλων μόνων αἰσθήσεων, **χωρὶς οὐδόλως νὰ συνεργῆ ἢ ὄρασις**. Οὕτω π. χ. ἔχω τὴν ἐποπτείαν τῆς μελωδίας τοῦ Ἑθνικοῦ ὕμνου, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησα διὰ τούτου, ὅτι πολλάκις ἤκουσα ἀνθρώπους νὰ ἕδουν τὸν ὕμνον τοῦτον, χωρὶς οὐδέποτε νὰ ἴδω τὰ σχετικὰ τῆς μουσικῆς σημεῖα ἢ εἶδον μὲν αὐτὰ ἀλλὰ δὲν ἠδυνάμην νὰ ἐννοήσω τίποτε, διότι εἶμαι ἀπειρος τῆς μουσικῆς. Τὸ ὄνομα ἄρα τῆς ἐποπτείας **δὲν φανερῶνει τὴν αἰσθησιν**, διὰ τῆς ὁποίας ἀποκτῶμεν αὐτὴν, ἀλλ' **ἀπλῶς τὴν σαφήνειαν**, ἢ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν σύνθετον αὐτὴν παράστασιν.

Ἐποπτεῖων ἔχομεν δύο εἶδη. Τὴν ἐποπτείαν π. χ. τοῦ ῥόδου ἀπέκτησα διὰ τῶν αἰσθήσεων. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀπέκτησα τὴν ἐποπτείαν τῆς οἰκίας μου, τοῦ πατρὸς μου, τοῦ λιμένος τῆς πατρίδος μου, τοῦ σχολείου μου κλπ. Τὰς ἐποπτείας αὐτάς, τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν διὰ τῶν ἰδίων αἰσθήσεων, καλοῦμεν **αἰσθητικὰς ἢ κατ' αἰσθησιν ἐποπτείας**.

Παρὰ ταύτας ὅμως ἔχομεν καὶ ἄλλας ἐποπτείας, καὶ μάλιστα πολὺ περισσοτέρας, τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν κατ' ἄλλον τρόπον. Ἐχω π. χ. τὴν ἐποπτείαν τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τῆς Σιβηρίας κλπ., δηλ. πραγμάτων, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε ἀντελήφθην διὰ τῶν αἰσθήσεών μου. Τὰς ἐποπτείας αὐτάς ἀπέκτησα διὰ τῆς διηγήσεως ἄλλων ἢ διὰ τῆς ἀναγνώσεως βιβλίων· καλοῦμεν δ' αὐτάς **πνευματικὰς ἐποπτείας**.

Ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τῶν ἐποπτεῖων **σαφέστεραι εἶναι αἱ αἰσθητικαί**· οὕτω π.χ. σαφεστέρα εἶναι ἡ ἐποπτεία, τὴν ὁποίαν

40
θὰ ἔχω περὶ τῆς Σιβηρίας, ἐὰν ὁ ἴδιος ἐπισκεφθῶ τὴν χώραν αὐτὴν, παρὰ ἐὰν ἀναγνώσω ἢ ἀκούσω ὅσαδὴποτε περὶ αὐτῆς.

§ 11. ΠΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

α') Ἐπισκότισις τῶν παραστάσεων καὶ στενότης τῆς συνειδήσεως.

Ἐξετάζω λεπτομερῶς ἓνα γεωμετρικὸν σῶμα, π. χ. μίαν πυραμίδα, καὶ ἀποκτῶ σαφῆ παραστάσιν αὐτῆς. Μετὰ ταῦτ' ἀπομακρύνω τὸ σῶμα τοῦτο καὶ ἐξετάζω ἄλλο, π. χ. τὸν κύλινδρον, ἀποκτῶ δὲ καὶ ἀπὸ αὐτὸ νέαν σαφῆ παράστασιν, ἐν ᾗ ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησα πρωτύτερα, δηλ. ἡ τῆς πυραμίδος ἐξηφανίσθη ἀπὸ τὴν συνείδησίν μου.

Τὸ παράδειγμα τοῦτο δεικνύει, ὅτι, ὅταν εἰσέλθῃ νέα παράστασις εἰς τὴν συνείδησίν μας, αἱ πρότερον ἐν αὐτῇ ὑπάρχουσαι ἐξωθοῦνται ἀπὸ αὐτὴν ἢ ἐξαφανίζονται. Ταύτην τὴν ἐκ τῆς συνειδήσεως ἐξαφάνισιν τῶν παραστάσεων καλοῦμεν **ἐπισκότισιν** αὐτῶν. Ἡ ἐξαφάνισις ὅμως αὕτη δὲν εἶναι διαρκής, ἀλλὰ μόνον προσωρινή, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Σημειωτέον δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ παράστασις, ἡ ὁποία εἰσέρχεται εἰς τὴν συνείδησιν δὲν ἐξωθεῖ πάντοτε πᾶσαν ἄλλην ὑπάρχουσαν εἰς αὐτήν. Διάφοροι π.χ. ἢ ἀσύγκριτοι παραστάσεις, ἢτοι παραστάσεις προερχόμεναι ἐκ διαφόρων αἰσθήσεων, δύνανται νὰ συμπράξουν εἰς τὴν συνείδησιν· οὕτω π. χ. ἡ παράστασις τοῦ κώδωνος δὲν ἐξωθεῖται διὰ τῆς παραστάσεως τοῦ ἤχου αὐτοῦ, ὅπως καὶ ἡ παράστασις τοῦ χρώματος τοῦ ῥόδου δὲν ἐξαφανίζεται ὑπὸ τῆς παραστάσεως τοῦ σχήματος ἢ τῆς ὁσμῆς αὐτοῦ.

Τὸ ἀνωτέρω ὅμως παράδειγμα διδάσκει καὶ ἄλλο τι. Περισσότεραι σαφεῖς παραστάσεις δύνανται ἀλληλοδιαδόχως νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν συνείδησιν, **συγχρόνως ὅμως δὲν δύνανται νὰ κυριαρχοῦν αὐτῆς**. Διὰ τοῦτο λέγομεν, ὅτι ἡ συνείδησις ἡμῶν εἶναι **στενὴ ἢ περιορισμένη** καὶ ὁμιλοῦμεν περὶ **στενότητος** τῆς συνειδήσεως. Κατὰ τὴν ἰδίαν στιγμὴν δὲν δύναμαι νὰ ἔχω σαφῆ παραστάσιν τοῦ φίλου μου Α καὶ τοῦ φίλου μου Β, **δύναμαι ὅμως νὰ ἔχω σαφεστάτας τὰς παραστάσεις τούτων ταχέως τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην**.

Ἡ πεῖρα διδάσκει, ὅτι αἱ παραστάσεις διαρκῶς διαδέχονται

ἀλλήλας εἰς τὴν συνείδησίν μας, διότι αἱ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν εἰσερχόμεναι ἐξωθοῦσιν ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται πρωτύτερα εἰς αὐτήν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸ *περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως διαρκῶς μεταβάλλεται.*

Τὰς ἐν τῇ συνειδήσει εὐρισκομένας παραστάσεις καλοῦμεν *σαφεῖς*, τὰς δὲ ἐκτὸς αὐτῆς *σκοτεινὰς ἢ ἐσκοτισμένας.*

β') Ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων.

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶπομεν, ὅτι, ὅταν εἰσέλθῃ εἰς τὴν συνείδησίν μας ἡ παράστασις τοῦ κυλίνδρου, ἐξαφανίζεται ἡ παράστασις τῆς πυραμίδος, ἡ ὁποία ὑπῆρχε πρωτύτερα εἰς αὐτήν. Ὅτι ὅμως ἡ ἐξαφάνισις αὕτη δὲν εἶνε διαρκῆς καὶ ὀριστική ἀποδεικνύεται ἐκ τούτου, ὅτι δυνάμεθα καὶ μετὰ ταῦτα νὰ περιγράψωμεν λεπτομερῶς τὴν πυραμίδα. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην περίπτωσιν, δυνάμεθα δηλ. νὰ λέγωμεν περὶ πραγμάτων, τὰ ὁποῖα πρὸ πολλοῦ ὑπέπεσαν εἰς τὴν ἀντίληψίν μας. Αἱ ἐσκοτισμένα ἄρα παραστάσεις δὲν χάνονται παντελῶς, ἀλλὰ μόνον ἐπισκοτίζονται καὶ δύνανται, ὅταν δοθῇ εὐκαιρία, νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν συνείδησίν μας. Τὴν τοιαύτην τῶν ἐσκοτισμένων παραστάσεων ἐπάνοδον εἰς τὴν συνείδησιν καλοῦμεν *ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων.*

Ἐρωτῶμεν τώρα *πῶς συμβαίνει ἡ τοιαύτη ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων.*

Τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων δὲν δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν κατ' ἄλλον τρόπον παρά, ἐὰν παραδεχθῶμεν, ὅτι *κατὰ ταύτην προκαλοῦνται εἰς τὸν ἐγκέφαλον οἱ ἴδιοι ἐρεθισμοί, οἱ ὁποῖοι ἐπροκλήθησαν καὶ πρωτύτερα, ὅταν τὰ σχετικὰ ἀντικείμενα ἐπενήργουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας καὶ συνετέλουν νὰ σχηματισθοῦν αἱ παραστάσεις αὐτῶν.* Εἶδομεν ἤδη προηγουμένως, ὅτι αἱ μεταβολαί, αἱ ὁποῖαι προσπίπτουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, δὲν ἐξαφανίζονται, ἀλλ' ἀφήνουν εἰς αὐτὸν ἴχνη τινά, τὰ ὁποῖα ἐκαλέσαμεν *προδιαθέσεις πρὸς παραστάσεις*· τὰ ὑλικά αὐτὰ ἴχνη τῶν παραστάσεων δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εὐρίσκονται πάντοτε εἰς τὴν αὐτὴν ομάδα τῶν κυττάρων, τὰ ὁποῖα μεταβάλλονται ἀμέσως διὰ τῆς κατ' αἰσθησιν ἐντυ-

πώσεως· μερικά συμπτώματα νόσων, ὅπως εἶναι αἱ γλωσσικαὶ διαταραχαί, διὰ τὰς ὁποίας εἶπομεν προηγουμένως, δεικνύουν ὅτι *ὑπάρχουν ἴδια κέντρα παραστάσεων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται πλησίον τῶν αἰσθητικῶν κέντρων, ἀλλὰ δὲν ταυτίζονται μὲ αὐτά.* Κατὰ ταῦτα, ὁ ἐρεθισμὸς μεταδίδεται ἀπὸ τὰ αἰσθητικὰ κέντρα εἰς τὰς ομάδας τῶν κυττάρων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὰ κέντρα τῶν παραστάσεων καὶ δημιουργοῦν ἐνταῦθα τὰ ἔγνη τῶν παραστάσεων.

Διὰ τὰ καταστοῦν ὅμως τὰ ἔγνη αὐτὰ ἐνεργά, διὰ τὰ μεταπέσουν δηλ. εἰς τὴν διέγερσιν, τὴν ἰδίαν ἢ ὁμοίαν πρὸς ἐκείνην, ἢ ὁποία ἐδημιούργησεν αὐτά, καὶ οὕτως ἐμφανισθοῦν παραστάσεις, πρέπει νὰ ὑπάρχουν *μερικοὶ ὄροι*· τοὺς ὄρους δὲ αὐτοὺς θὰ ἐξετάσωμεν κατωτέρω.

γ') Ὅροι τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων.

Α') Ὁ συγχρονισμὸς. Ἀκούομεν π.χ. τὴν λέξιν Φάληρον· εὐθύς δὲ ὡς ἀκούσωμεν τὴν λέξιν αὐτὴν ἐνθυμούμεθα καὶ τὸν τόπον, ἢ βλέπομεν τὸν τόπον, ἀμέσως δ' ἐνθυμούμεθα καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Παρατηροῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἀναπλάττεται εἰς τὴν συνείδησίν μας καὶ ἡ παράστασις αὐτοῦ τοῦ τόπου καὶ ἀπὸ τὸν τόπον ἀναπλάττεται καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Λόγος τῆς ἀναπλάσεως ταύτης ἐνταῦθα εἶναι, ὅτι ἡ παράστασις τοῦ τόπου καὶ ἡ παράστασις τοῦ ὀνόματος εἰσηλθόν ποτε *συγχρόνως* εἰς τὴν συνείδησίν μας, *συνεδέθησαν στενῶς*, καὶ ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως. Διὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς λόγον, ὅταν ἴδω εἰς τὸν πίνακα τὸ γράμμα α ἐνθυμοῦμαι ἀμέσως καὶ τὸν φθόγγον, τὸν ὁποῖον τοῦτο φανερώνει, ὅταν δὲ ἀκούσω τὸν φθόγγον ἐνθυμοῦμαι καὶ τὸ πρὸς δῆλωσιν αὐτοῦ χρησιμεῦον γράμμα, ὅταν ἴδω τὴν χρονολογίαν 1453, ἐνθυμοῦμαι ἀμέσως τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ ὅταν ἀκούσω περὶ τῆς ἄλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐνθυμοῦμαι καὶ τὸ ἔτος, κατὰ τὸ ὁποῖον αὕτη ἔγινε.

Ἀπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν, ὅτι δύο παραστάσεις *αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξαν συγχρόνως εἰς τὴν συνείδησίν μας, συνδέονται στενῶς καὶ ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως.*

Β') Ἡ διαδοχή. Ὅταν ἀκούσω τὴν πρώτην λέξιν ἐνός

ποιήματος, αναπλάττω καὶ τὸ ὅλον ποίημα· ὅταν ἀκούσω ἢ ἴδω τὸ πρῶτον γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου, αναπλάττω κατὰ σειράν καὶ ὅλα τὰ ἄλλα. Δύναμαι νὰ εἶπω κατὰ σειράν ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὅλους τοὺς αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου. Ταῦτα κατορθώνω διότι πολλάκις κατὰ τὴν ἰδίαν σειράν ἐπανελάβον ὅλα αὐτά, δηλ. τὰς λέξεις τοῦ ποιήματος, τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, τοὺς αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου κλπ., οὕτως ἢ πρώτη παραστάσις ἀναπλάττει τὴν δευτέραν, ἢ δευτέρα τὴν τρίτην καὶ οὕτω καθεξῆς. Δὲν δύναμαι ὅμως ν' ἀναπλάττω τὰς παραστάσεις αὐτὰς καὶ κατὰ τὴν ἀντίθετον σειράν, ἐὰν δὲν ἀσκηθῶ προτύτερα εἰς τοῦτο.

Παρατηροῦμεν λοιπόν, *ὅτι παραστάσεις, εἰσελθοῦσαι διαδοχικῶς κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὴν συνείδησιν, συνδέονται στενῶς καὶ ἀναπλάττονται κατὰ τὴν ἰδίαν σειράν, κατὰ τὴν ὁποίαν πολλάκις εἰσηλθον εἰς αὐτήν.*

Γ') Ἡ ὁμοιότης. Διέρχομαι πρὸ φωτογραφείου καὶ βλέπω εἰς τὴν προθήκην αὐτοῦ τὴν φωτογραφίαν τοῦ φίλου μου Κ. Ἀμέσως δύναμαι νὰ εἶπω, ἐὰν ἢ φωτογραφία αὕτη ἐπέτυχε. Τοῦτο φανερώνει, ὅτι ἢ παραστάσις, τὴν ὁποίαν ἀποκτῶ τώρα ἀπὸ τὴν φωτογραφίαν, ἐπανεφέρειν εἰς τὴν συνείδησίν μου τὴν παράστασιν, τὴν ὁποίαν εἶχον πρότερον ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν φίλον μου. Καὶ τὰνάπαλιν, ἐὰν μετ' ὀλίγον ἴδω τὸν φίλον μου, ἐνθυμοῦμαι ἀμέσως καὶ τὴν φωτογραφίαν αὐτοῦ. Αἱ παραστάσεις αὐταὶ εἶναι *ὅμοιαι πρὸς ἀλλήλας, παρατηρῶ δὲ ὅτι ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως.*

Κατὰ ταῦτα, *καὶ αἱ ὅμοιαι παραστάσεις ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως.* Οὕτω π.χ. ὁ δειλὸς ἄνθρωπος ἐπενθυμίζει τὸν λαγόν, ὁ γενναῖος τὸν λέοντα, αἱ ἀλλεπαλλήλως ἐπερχόμεναι κατὰ τῶν Τρώων τάξεις τῶν Ἀχαιῶν τὰ κύματα τῆς θαλάσσης κλπ.

Δ') Ἡ ἀντίθεσις. Διέρχομαι πρὸ μεγάρου ἠλεκτροφωτίστου, τὸ ὅποῖον λάμπει ἀπὸ πολυτέλειαν, καὶ βλέπω τοὺς ἐν αὐτῷ νὰ διασκεδάξουν ἀμερίμως· ἀμέσως ἐνθυμοῦμαι τὸν πτωχόν, ὁ ὁποῖος ὑπὸ βροχὴν καὶ τὸ παγερὸν ψῦχος τῆς νυκτὸς ἵσταται καρτερικῶς εἰς τινὰ γωνίαν καὶ ἐκλιπαρεῖ τὸν ὀβολὸν τῶν διαβατῶν, διεκτραγωδῶν τὴν ἐλεεινὴν κατάστασίν του. Καὶ ἀπὸ τὴν θέαν πάλιν τοῦ πτωχοῦ ἐνθυμοῦμαι τὸν πλοῦτον καὶ τὴν χλιδὴν τῶν

διασκεδαζόντων. Ὅμοίως ἀπὸ τὸ ὕπαρὸν ἀτμόπλοιον, μὲ τὸ ὁποῖον κατ' ἀνάγκην ἐφέτος μετέβην εἰς τὴν πατρίδα μου, ἐνθυμοῦμαι τὸ ἀπαστρέπττον ἀπὸ καθαριότητα, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησα κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, καὶ τἀνάπαλιν.

Αἱ παραστάσεις, διὰ τὰς ὁποίας ἐγίνεν ἐνταῦθα λόγος, εἶναι ἀντίθετοι παραστάσεις, βλέπομεν δὲ ὅτι καὶ αὗται ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως.

δ') Εἶδη τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων.

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶδομεν, ὅτι οἱ ὅροι, οἱ ὁποῖοι ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων, εἶναι ὁ *συγχρονισμός, ἡ διαδοχή, ἡ ὁμοιότης καὶ ἡ ἀντίθεσις τῶν παραστάσεων*. Τοὺς ὅρους τούτους, οἱ ὁποῖοι ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων, καλοῦμεν συνήθως *καὶ νόμους τῆς ἀναπλάσεως*.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τοὺς νόμους τούτους τῆς ἀναπλάσεως, θὰ εἶδωμεν

α') ὅτι ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων κατὰ τὸν νόμον τῆς διαδοχῆς *δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο κυρίως παρὰ ἀνάπλασις κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ*. Ὅπως δηλ. προκειμένου περὶ δύο μόνον παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι, ὅταν εἰσέλθουν συγχρόνως εἰς τὴν συνείδησίν μας, συνδέονται στενῶς καὶ διὰ τοῦτο ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως, οὕτω καὶ ὅταν σειρὰ παραστάσεων εἰσέρχεται διαδοχικῶς κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὴν συνείδησίν μας, τὰ μέλη τῆς σειρᾶς αὐτῆς ἀνὰ δύο, ἤτοι τὸ πρῶτον μὲ τὸ δεύτερον, τὸ δεύτερον μὲ τὸ τρίτον, τὸ τρίτον μὲ τὸ τέταρτον κλπ., συνδέονται μεταξὺ τῶν στενώτατα, διότι ἐκάστην φορὰν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπαναλαμβάνομεν τὴν σειρὰν αὐτήν, τὰ μέλη αὐτὰ ἀνὰ δύο συνυπάρχουν, τοῦλάχιστον ἐπὶ βραχύτατον χρόνον, εἰς τὴν συνείδησίν μας καὶ οὕτω συνδέονται στενῶς, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀναπλάττονται· οὕτω κατὰ τὴν ἀνάπλασιν τὸ πρῶτον μέρος τῆς σειρᾶς ἀναπλάττει τὸ δεύτερον, τὸ δεύτερον ἀναπλάττει τὸ τρίτον, τὸ τρίτον ἀναπλάττει τὸ τέταρτον καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι, ὅτι πολλάκις δὲν δυνάμεθα νὰ ἐνθυμηθῶμεν ἐν ποίημα, ἓνα κανόνα κλπ., ὅταν ὁμοῦ ἄλλος τις εἴπη εἰς ἡμᾶς τὴν πρώτην λέξιν τοῦ κανόνος ἢ τοῦ ποιήματος, ἀμέσως, χωρὶς καμμίαν δυσκολίαν, λέγομεν ὀλόκληρον τὸν κανόνα, τὸ ποίημα κλπ. Κατὰ ταῦτα ἡ ἔνεκα

τῆς διαδοχῆς ἀνάπλασις γίνεται διὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς λόγον, διὰ τὸν ὅποιον γίνεται καὶ ἡ ἕνεκα τοῦ συγχρονισμοῦ, **διότι δηλ. περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως συνδέονται ἢ συνάπτονται ἢ συνείρονται πρὸς ἄλληλα στενῶς**. διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὴν ἀνάπλασιν ταύτην, ἡ ὁποία γίνεται ἕνεκα τοῦ συγχρονισμοῦ καὶ τῆς διαδοχῆς, ὀνομάζομεν **ἀνάπλασιν ἕνεκα τῆς συναφείας ἢ τοῦ συνειρμοῦ** καὶ τὸν σχετικὸν ὄρον ἢ νόμον τῆς ἀναπλάσεως, **ὄρον ἢ νόμον τῆς συναφείας ἢ τοῦ συνειρμοῦ**.

β') Ὡσαύτως, ἐὰν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὴν ἀνάπλασιν ἕνεκα **τῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς ἀντιθέσεως**, θὰ ἴδωμεν πάλιν, ὅτι καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς δὲν πρόκειται κυρίως περὶ ἀναπλάσεως, ἡ ὁποία ἐξαρτᾶται ἀπὸ δύο διαφόρους ὄρους, ἀλλὰ περὶ ἀναπλάσεως, ἡ ὁποία ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἓνα, καὶ δὴ τὸν αὐτὸν ὄρον· καὶ αἱ ὅμοιοι δηλ. καὶ αἱ ἀντίθετοι παραστάσεις ἔχουν, ὅπως ἐμάθομεν προηγουμένως, **γνωρίσματα καὶ ὅμοια καὶ διάφορα**. βεβαίως τὰ διάφορα γνωρίσματα, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν καμμίαν σχέσιν μεταξύ των, δὲν δύνανται νὰ ἀναπλάττουν ἄλληλα· τὰ ὅμοια λοιπὸν γνωρίσματα ἀναπλάττουν πρῶτον ἄλληλα, ἕνεκα τῆς μεταξύ των σχέσεως, ὅταν δὲ αὐτὰ ἀναπλασθῶν, ἀναπλάττονται καὶ τὰ διάφορα, τὰ ὁποῖα εἰσῆλθον εἰς τὴν συνειδησίν μας, **συγχρόνως** μὲ τὰ ὅμοια καὶ διὰ τοῦτο συνεδέθησαν στενῶς μὲ αὐτά. Ἡ ἀνάπλασις λοιπὸν καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις γίνεται **κυρίως ἕνεκα τῶν ὁμοίων γνωρισμάτων** καὶ διὰ τοῦτο τὸν ὄρον ἢ νόμον τοῦτον τῆς ἀναπλάσεως καλοῦμεν **ὄρον ἢ νόμον τῆς ὁμοιότητος**.

Κατὰ ταῦτα, οἱ ἀπαιτούμενοι διὰ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων ὄροι εἶναι δύο.

Α' **Ὁ συνειρμὸς ἢ ἡ συνάφεια τῶν παραστάσεων, καὶ**

Β' **Ἡ ὁμοιότης τῶν παραστάσεων.**

ε') **Ἡ σύνδεσις τῶν παραστάσεων.**

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι παραστάσεις **συγχρόνως εἰσελθοῦσαι εἰς τὴν συνειδησίν μας, συνδέονται πρὸς ἄλληλας στενῶς**· ἡ σύνδεσις ὅμως αὕτη τῶν παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι συγχρόνως εἰσέρχονται εἰς τὴν συνειδησίν μας, δὲν εἶναι πάντοτε τοῦ αὐτοῦ εἶδους· οὕτω π. χ. ὅταν εἶδωμεν ἓν μῆλον, εἰσέρχονται συγχρόνως εἰς τὴν συνειδησίν μας, αἱ παραστάσεις τοῦ χρώματος, τοῦ σχή-

ματος, τῆς ὁσμῆς καὶ τοῦ μεγέθους αὐτοῦ καὶ συνδέονται διὰ τοῦτο στενωῶς πρὸς ἀλλήλας· καίτοι ὅμως αἱ παραστάσεις αὗται συνδέονται στενωῶς πρὸς ἀλλήλας, ἐκάστη αὐτῶν διατηρεῖ τὴν αὐτοτέλειάν της καὶ δυνάμεθα ἐκάστην αὐτῶν νὰ παραστήσωμεν ἐν ἡμῖν καθ' ἑαυτὴν σαφῶς· ἔχομεν ἄρα σαφῆ τὴν παράστασιν τοῦ χρώματος τοῦ μήλου, τοῦ σχήματός του, τοῦ μεγέθους του, τῆς ὁσμῆς του κλπ. **Τὴν τοιαύτην σύνδεσιν τῶν παραστάσεων, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκάστη ἐξ αὐτῶν διατηρεῖ τὴν αὐτοτέλειάν της καλοῦμεν σ υ μ π λ ο κ ῆ ν.**

Ἄλλοτε ὅμως αἱ παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν συγχρόνως, συνδέονται τόσον στενωῶς πρὸς ἀλλήλας, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν ἐκάστην αὐτῶν χωριστὰ ἐν ἡμῖν· οὕτω π.χ. ὅταν τρώγωμεν, ἀποκτῶμεν συγχρόνως αἰσθήματα γεύσεως, ὀσφρήσεως καὶ ἀφῆς, ἀλλὰ **τὰ τρία ταῦτα αἰσθήματα δὲν ἀποχωρίζομεν ἀπ' ἀλλήλων**, ἀλλὰ τὰ αἰσθανόμεθα ὡς ἐν μόνον αἰσθημα· καὶ ὅταν ἔχομεν εἰς τὰς χεῖράς μας μεταλλίνην σφαῖραν, νομίζομεν ὅτι ἔχομεν ἐν μόνον αἰσθημα, ἐνῶ πραγματικῶς αἰσθανόμεθα τρία διάφορα αἰσθήματα, τὸ βάρος, τὴν σκληρότητα καὶ τὸ λεῖον τῆς σφαίρας· τὴν τοιαύτην σύνδεσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν **δύο ἢ περισσότεραι σύγχρονοι κατ' αἰσθησιν ἐντυπώσεις ἢ μία παράστασις καὶ μία κατ' αἰσθησιν ἐντύπωσις συνδέονται πρὸς ἀλλήλας τόσον στενωῶς, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ χωριστῶμεν ἐν ἡμῖν ἐκάστην μεμονωμένην, καλοῦμεν σ υ γ χ ῶ ν ε υ σ ι ν.**

Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι παραστάσεις, συγχρόνως εἰσελθοῦσαι εἰς τὴν συνείδησίν μας, συνδέονται στενωῶς πρὸς ἀλλήλας καὶ ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως, συνάγεται ὅτι τὰ ἐξ αἰτίας τῶν αἰσθημάτων δημιουργούμενα εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου ἴχνη τῶν παραστάσεων δὲν εἶναι μεμονωμένα, ἀλλὰ συνδέονται κατὰ τινα τρόπον μεταξὺ των, **διότι ἄλλως ἢ ἀνάπλασις τοῦ ἐνὸς δὲν θὰ εἶχεν ὡς ἄμεσον ἐπακολούθημα τὴν ἀνάπλασιν καὶ τῶν ἄλλων**· πάντως λοιπὸν μεταξὺ τῶν διαφόρων συμπλεγμάτων τῶν κυτιάρων τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου **πρέπει νὰ ὑπάρχη σύνδεσμός τις** ὄντως δὲ ὑπάρχει τοιοῦτος σύνδεσμος. Ἐνωτέρω (σελ. 24) εἶδομεν ὅτι αἱ εἰς τὸν ἐγκέφαλον εὐρισκόμεναι **συνδευτικαὶ ἴνες** συνδέουν πρὸς ἀλλήλας τὰς διαφόρους χώρας τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τὸς πλησίον καὶ τὰς μακρὰν ἀλλήλων εὐρισκομένας. Ἐνεκα λοιπὸν τῶν συνδέσεων τούτων, ὅταν ἐν ἀντικείμενον ἐπιδρῶ εἰς τὰς

αἰσθήσεις μας, δὲν ἐρεθίζει μόνον ομάδας κυττάρων, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται εἰς διαφόρους χώρας τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου, ἀλλὰ καὶ τὰς ἴνας αὐτάς, αἱ ὁποῖαι συνδέουν τὰς ομάδας αὐτὰς τῶν κυττάρων καὶ αἱ ὁποῖαι μεταδίδουν τὸν ἐρεθισμόν ἀπὸ τὰ κύτταρα εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τὴν ὁποῖαν κατέχουν.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω δυνάμεθα **νὰ ἐννοήσωμεν εὐκόλως πῶς γίνεται ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων**· ὅταν ἴδωμεν π.χ. ἐκ νέου τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τοῦ μήλου, ἐρεθίζεται πάλιν κατ' ἀρχὰς τὸ ἴχνος, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς τινὰ ομάδα τῶν κυττάρων καὶ τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τοῦ μήλου, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ὅπως καὶ κατὰ τὴν πρώτην ἐντύπωσιν· ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος μεταβιβάζεται ἀπὸ τὸ ἴχνος τοῦτο πρὸς ἄλλας ομάδας κυττάρων διὰ τινων συνδετικῶν ἰνῶν, καὶ δὴ διὰ τῶν συνδετικῶν ἰνῶν καὶ πρὸς τὰς ομάδας τῶν κυττάρων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἴχνη προηγουμένου ὁμοίου ἐρεθισμοῦ· ἡ μεταβίβασις αὕτη γίνεται τόσον εὐκολώτερον, ὅσον συχνότερον ἐρεθίζονται καὶ αἱ ἴνες καὶ τὰ κύτταρα κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, διότι οὕτως ἡ ὁδός, διὰ τῆς ὁποίας μεταβιβάζεται ὁ ἐρεθισμὸς γίνεται, οὕτως εἰπεῖν, περιοσσότερον εὐβάτος. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ ἐρεθισμὸς, δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸ σχετικὸν μὲ αὐτὸν ἴχνος, ἀλλὰ μεταδίδεται καὶ εἰς τὰ ἄλλα κύτταρα καὶ δὴ εἰς τὰ κύτταρα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα προηγουμένως εἶχον ἐρεθισθῆ συγχρόνως μὲ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καὶ τώρα ἐρεθίζεται, διὰ τοῦτο τώρα, ὅποτε βλέπωμεν τὸ ἐρυθρὸν μόνον χρῶμα, π.χ. τοῦ μήλου, παριστῶμεν ἐν ἡμῖν ὄχι μόνον τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος καὶ τὴν ὄσμην τοῦ μήλου, ἀλλὰ καὶ τὴν γεῦσιν του καὶ τὸ μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον εἶδομεν ἢ ἐφάγομεν ὠραιότατα μῆλα, καὶ ἐκείνους, μὲ τοὺς ὁποίους εἴμεθα τότε κλπ. κλπ.

Ἐκ τούτων ἐννοοῦμεν εὐκόλως καὶ διατὶ εὐκολώτερον ἀναπλάττομεν τὰς παραστάσεις ἐκεῖνας, **αἱ ὁποῖαι συνδέονται μὲ ἄλλας ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρας** καὶ ἐκεῖνας, τὰς ὁποίας **συχνότερον**, δι' οἰονδήποτε λόγον, διὰ σχετικῶν ἐρεθισμῶν, **ἐπαναφέρομεν εἰς τὴν συνείδησιν μας.**

§ 12. Η Μ Ν Η Μ Η

α') Ὅρισμός καὶ ιδιότητες τῆς ἀγαθῆς μνήμης.

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως εἶναι δυνατόν νὰ αναπλάττωνται **καὶ μετὰ πάροδον πολλοῦ χρόνου, ἀπὸ**

τῆς πρώτης αὐτῶν εἰσόδου εἰς τὴν συνείδησιν. Ἀκριβῆς παρατήρησις ἀποδεικνύει ὅτι τὰ ἀναπλατιτόμενα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως οὐδέποτε εἶναι ἐντελῶς τὰ ἴδια πρὸς τὰ εἰσελθόντα τὸ πρῶτον εἰς τὴν συνείδησιν· ἐὰν ὅμως αἱ μεταξὺ αὐτῶν διαφοραὶ εἶναι μικραί, δὲν προσέχομεν εἰς αὐτὰς καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ὅτι τὸ ἀναπλασθὲν περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως εἶναι τὸ ἴδιον πρὸς τὸ πρῶτον εἰσελθὼν εἰς αὐτήν· τὴν τοιαύτην ἀνάπλασιν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως καλοῦμεν *μνήμην*.

Κατὰ ταῦτα, *μνήμη εἶναι ἡ δεξιότης πρὸς διατήρησιν καὶ ἀμετάβλητον ἀνάπλασιν προγενεστέρων περιεχομένων τῆς συνειδήσεως*.

Λέγομεν δέ, ὅτι μνήμη τις εἶναι *ἀγαθή*, ὅταν ἔχη τὰ ἑξῆς προσόντα:

α') *Εὐκολίαν*, ἥτοι ἔχει ἀνάγκην ὀλίγων ἐπαναλήψεων, πρὸς ἀπομνημόνευσιν.

β') *Πίστιν*, ἥτοι δύναται ἀκριβῶς καὶ τελείως νὰ ἀναπλάττῃ τὰς πρότερον κτηθείσας παραστάσεις, ἄνευ προσθήκης ἢ ἀφαιρέσεως στοιχείων τινῶν.

γ') *Διάρκειαν*, ἥτοι δύναται νὰ διατηρῇ τὴν παραστάσεις ἐφ' ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον χρόνον.

δ') *Ἐτοιμότητα*, ἥτοι δύναται, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἄνευ δυσκολιῶν καὶ μακρῶν σκέψεων νὰ ἀναπλάττῃ τὰς παραστάσεις.

ε') *Ἐκτασιν ἢ εὐρυχωρίαν*, δύναται δηλ. νὰ περιλάβῃ καὶ νὰ διασώζῃ ὅχι μόνον πολλά, ἀλλὰ καὶ ποικιλώτατα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως.

Τὴν μνήμην, ἡ ὁποία ἔχει ὅλα αὐτὰ τὰ προσόντα, καλοῦμεν *ἀγαθὴν μνήμην*. Εὐκόλως δὲ δύναται πᾶς τις νὰ κατανοήσῃ τὴν σημασίαν καὶ τὴν σπουδαιότητα τῆς μνήμης αὐτῆς· εἶναι γνωστὴ ἡ ὄψις, ὅτι γνωρίζομεν μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐνθυμούμεθα (*tantum scimus quantum memoria tenemus*). Δυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν, ὅτι, ἐὰν δὲν ὑπῆρχε μνήμη, δηλ. δὲν ἠδυνάμεθα, δοθείσης εὐκαιρίας, νὰ ἀναπλάττωμεν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀκριβῶς τὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας πρότερον ἀπεκτήσαμεν, οὐδεμία θὰ ὑπῆρχε πρόοδος οὔτε εἰς τὰ ἄτομα οὔτε εἰς τὴν κοινωνίαν.

β') "Οροι μορφώσεως ἀγαθῆς μνήμης.

"Όσον ὅμως πολύτιμος εἶναι ἡ ἀγαθὴ μνήμη, τόσον σπανίως συναντῶμεν αὐτήν. Βεβαίως ἀναφέρονται ὑπὸ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς παραδόσεως ἄνθρωποι μὲ θαυμασίαν μνήμην· τὸ μέγα ὅμως τῶν ἀνθρώπων πλῆθος δὲν ἀπολαύει τοῦ εὐεργετήματος τούτου. Συναντῶμεν πολλάκις ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι εὐκόλα ἀπομνημονεύουν, ἀλλὰ καὶ εὐκόλα λησμονοῦν." Ἄλλοι ἐνθυμοῦνται μὲν καλῶς ἱστορικὰ γεγονότα, οὐδὲν ὅμως ἐνθυμοῦνται ἀπὸ τὰ μαθηματικά, τὰ ὁποῖα πρὸ ὀλίγων πολλάκις ὥρων εἶπον εἰς τὸν διδάσκαλον. Ὁ πολὺς κόσμος νομίζει, ὅτι ἡ μνήμη εἶναι ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐκ φύσεως, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἰδίας ἐνεργείας. Τοῦτο οὕτως ἀπολύτως λεγόμενον δὲν εἶναι ὀρθόν. Βεβαίως εἰς τὴν ἀγαθὴν μνήμην συντείνει ἡ ἀκμὴ καὶ ἡ σφριγηλότης τοῦ ὄργανισμοῦ, ὅπως φαίνεται ἐκ τούτου, ὅτι συνήθως κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν ἀπομνημονεύομεν εὐκολώτερον καὶ ὅλα, ὅσα κατὰ τὴν ἡλικίαν αὐτὴν ἐμάθαμεν, διατηροῦμεν συνήθως καθ' ὅλον τὸν βίον μὲ ἀξιοθαύμαστον πολλάκις ἀκρίβειαν. Οὐχ' ἦττον διὰ τὴν μόρφωσιν τῆς ἀγαθῆς μνήμης συντελοῦν καὶ ἄλλα, καὶ δὴ·

α') *Ἡ σαφήνεια τῶν παραστάσεων.* "Όσον σαφεστέρα εἶναι μία παράστασις, τόσον καὶ μονιμότερον καὶ διαρκέστερον παραμένει εἰς τὴν συνείδησίν μας. Ἡ σαφήνεια δὲ αὕτη ἐξαρτᾶται τὸ μὲν, ἀπὸ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀπεκτίσαμεν αὐτὰς τὰς παραστάσεις, τὸ δὲ, ἀπὸ τὴν συχνότεραν ἢ σπανιωτέραν ἐπανάληψιν αὐτῶν. Όσον περισσοτέρας φορὰς καὶ κατὰ μικρότερα διαλείμματα ἐπανάρχεται εἰς τὴν συνείδησίν μας σειρὰ παραστάσεων, τόσον τελειότερα συνδέονται τὰ μέλη τῆς σειρᾶς αὐτῆς πρὸς ἄλληλα καὶ τόσον βαθύτερον ἐντυπώνονται.

β') *Τὸ διαφέρον.* *Τὰ πράγματα, διὰ τὰ ὁποῖα, διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον, περισσότερον διαφερόμεθα, ἐνθυμούμεθα καὶ περισσότερον.* Διὰ τοῦτο δ' ἀκριβῶς τὸν λόγον παρατηρεῖται μεγίστη διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὡς πρὸς τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα ἕκαστος διατηρεῖ εἰς τὴν μνήμην του. Ὁ εἷς π.χ. ἐνθυμεῖται περισσότερον τοὺς ἀριθμούς, ὁ ἄλλος τὰ ὀνόματα, τρίτος τοὺς τόπους, τέταρτος τοὺς ἀνθρώπους, πέμπτος τὰς εἰκόνας, ἕκτος μελωδίαν καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, ἀναλόγως τοῦ διαφέροντος, τὸ ὁποῖον ἕκαστος ἔχει.

γ') Ἡ προσοχή. Ὅσον περισσότερον προσέχομεν εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θέλομεν νάπομνημονεύσωμεν, τόσον καὶ ταχύτερον ἀπομνημονεύομεν καὶ περισσότερον χρόνον διατηροῦμεν αὐτὸ εἰς τὴν μνήμην μας.

δ') Σταθερώτατα ὅμως ἀπομνημονεύομεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μετὰ προσοχῆς ἀντιλαμβάνομεθα, ἔαν συνδέωνται μὲ τοῦτο καὶ ἰσχυρά, εὐχάριστα ἢ δυσάρεστα, συναισθήματα, ὅπως δεικνύει καὶ ὁ καθημερινὸς βίος. Ἐὰν π.χ. ἔτυχε νὰ ἀπορριφθῶμεν ποτε ἀδίκως ἀπὸ τινος τάξιν καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐπροξένησεν εἰς ἡμᾶς μεγάλην λύπην, ἐνθυμούμεθα τὸ πάθημα τοῦτο καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ βίου μας· ὅμοιον συμβαίνει καὶ ἔάν ποτε συνέβῃ γεγονὸς, τὸ ὁποῖον ἐπροκάλεσεν εἰς ἡμᾶς μεγάλην εὐχαρίστησιν, ἔαν π.χ. ἐπετύχαμεν εἰς τινὰ ὑποτροφίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξηρτήθη τὸ μέλλον μας κλπ.

ε') Διὰ πειραιάτων τέλος ἀπεδείχθη, ὅτι μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν μνήμην ἔχει καὶ ἡ βούλησις· ἔαν δηλ. ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἀναγινώσκει τι μὲ προσοχὴν, ἔχη καὶ τὴν θέλησιν νάπομνημονεύσῃ τὸ ἀναγινωσκόμενον εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγωτέραν ὥραν καὶ μὲ ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγωτέρας ἐπαναλήψεις, κατορθώνει πραγματικῶς τοῦτο.

γ') Εἶδη τῆς μνήμης.

Ἐὰν ἀκριβῶς ἐξετάσωμεν τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀπομνημονεύουν εἰς διάφοροι ἄνθρωποι καὶ ἡμεῖς κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις καὶ ἀναλόγως τοῦ πράγματος, τὸ ὁποῖον ἔχομεν νάπομνημονεύσωμεν, θὰ ἴδωμεν, ὅτι οὔτε ὅλοι οἱ ἄνθρωποι οὔτε ἡμεῖς ἀπομνημονεύομεν πάντοτε κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον.

1. Ἀπομνημονεύομεν π.χ. πολλάκις, ἀφοῦ πρῶτον καλῶς κατανοήσωμεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον πρόκειται νάπομνημονεύσωμεν, προσέχοντες εἰς τὴν λογικὴν σειρὰν τοῦ ἀπομνημονευτέου καὶ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν τῶν παραστάσεων. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον τῆς ἀπομνημονεύσεως ἐργάζεται τὸ λογικὸν ἢ ἡ κρίσις καὶ διὰ τοῦτο τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μνήμης καλοῦμεν μνήμην κριτικὴν.

2. Ἄλλοτε ἀπομνημονεύομεν τι, διότι πολλάκις ἐπαναλαμβάνομεν κατὰ τὴν αὐτὴν σειρὰν τὸ πρὸς ἀπομνημόνευσιν, εἴτε διότι

δὲν δυνάμεθα, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀπομνημονευτέου, νὰ εὐρωμεν ἐσωτερικὴν τινα σχέσιν (οὕτως ἔχει π.χ. τὸ πρᾶγμα, ὅταν θέλωμεν νὰπομνημονεύσωμεν τὰς δασυνομένας λέξεις, τὴν σειρὰν τῶν βασιλέων χώρας τινός, προσευχὴν ἢ ποίημα εἰς γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν δὲν ἐννοοῦμεν κλπ.), εἴτε διότι ἡμεῖς δὲν προσέχομεν αὐτήν. Κατὰ τὴν τοιαύτην ἀπομνημόνευσιν, αἱ παραστάσεις ἀναπλάττονται κατὰ τὸν νόμον τοῦ συνειρημοῦ, ἐργαζόμεθα δὲ οὐχὶ ὡς λογικὰ καὶ κρίνοντα ὄντα, ἀλλ' ὡς *ἄψυχος μηχανή*. Διὰ τοῦτο καὶ καλοῦμεν τὴν μνήμην ταύτην *μηχανικὴν*. Ἡ μηχανικὴ μνήμη εἶναι περισσότερο ἀνεπτυγμένη κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν. Οἱ παῖδες ἀπομνημονεύουν πολλάκις μακρὰ ποιήματα, χωρὶς νὰ ἐννοοῦν τίποτε ἀπὸ τὸ περιεχόμενόν των.

3. Ἄλλοτε πάλιν, διὰ νὰ ἀπομνημονεύσωμέν τι ἐργαζόμεθα ἄλλως, φέρομεν δηλ. τὸ πρὸς ἀπομνημόνευσιν νέον εἰς σχέσιν πρὸς ἄλλο γνωστὸν μὲν εἰς ἡμᾶς, οὐδεμίαν ὅμως λογικὴν ἢ ἐσωτερικὴν σχέσιν ἔχον πρὸς αὐτό. Οὕτω δὲ κατορθώνομεν διὰ τοῦ γνωστοτέρου καὶ κατ' ἀκολουθίαν εὐκολωτέρου ν' ἀπομνημονεύσωμεν καὶ τὸ ἄγνωστον.

Οὕτω π.χ. διὰ νὰ ἀπομνημονεύσω τὸ σχῆμα τῆς Σικελίας παραβάλλω αὐτὸ πρὸς τρίγωνον, τῆς Ἰταλίας πρὸς ὑπόδημα κλπ. Ἐπειδὴ δέ, διὰ νὰ εὐρεθοῦν αἱ ὁμοιότητες αὗται, ἀπαιτεῖται *ἀγχίνοιά τις*, καλοῦμεν τὴν μνήμην αὐτὴν *ἀγχίνου*.

Κατὰ ταῦτα, ἔχομεν τρία εἶδη μνήμης, τὴν *κριτικὴν*, τὴν *μηχανικὴν* καὶ τὴν *ἀγχίνου*. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ *κριτικὴ μνήμη* εἶναι ἡ *ἀρίστη μνήμη*· αὕτη συνενώνει τὰ περισσότερα προσόντα τῆς ἀγαθῆς μνήμης, διότι εἶναι διαρκεστέρα, προθυμότερα, εὐκολωτέρα καὶ εὐρυχωροτέρα πάσης ἄλλης. Τὸ μόνον προσόν, τοῦ ὁποίου στερεῖται ἡ κριτικὴ μνήμη καὶ κατὰ τὸ ὁποῖον αὕτη ὑπολείπεται τῆς μηχανικῆς εἶναι ἡ *πίστις*, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ προσδώσωμεν εἰς αὐτήν, *ὅταν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κατενοήσαμεν τελείως, ἐπαναλάβωμεν πολλάκις*, διὰ νὰ συνδέσωμεν τὰς παραστάσεις ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν, πρὸ πάντων τὴν διαδοχὴν. Τοῦτο δὲ πρέπει νὰ πράττωμεν, ὅταν θέλωμεν νὰπομνημονεύσωμέν τι ἀπὸ πάσης ἐπόψεως.

δ') Μνημονικοί τύποι.

Διὰ τῆς μνήμης διατηροῦμεν ἐπὶ μακρὸν καὶ δυνάμεθα νὰνα-
πλάττωμεν τὰς παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἀπεκτίσαμεν τῇ συνερ-
γίᾳ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς αἰσθήσεως. Παρατηρεῖται ὅμως, ὅτι εἰς
ὄλους τοὺς ἀνθρώπους δὲν διατηροῦνται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον
καὶ μὲ τὴν ἰδίαν τελειότητα αἱ ἐκ τῶν διαφόρων αἰσθητηρίων
ὀργάνων προερχόμεναι παραστάσεις, ἀλλ' ἄλλοι μὲν ἐνθυμοῦνται
περισσότερον τὰ **ἀντικείμενα**, τὰ ὁποῖα ὑπέπεσαν εἰς τὰς αἰσθη-
σεις των, ἄλλοι δὲ τὰς **λέξεις**, διὰ τῶν ὁποίων τὰντικείμενα
ταῦτα δηλοῦντι· ἐκτὸς τούτου, ἄλλοι μὲν διατηροῦν καλύτερα
εἰς τὴν μνήμην των **ὅ,τι εἶδον**, ἄλλοι **ὅ,τι πολλὰκις εἶπον**, ἄλ-
λοι **ὅ,τι ἤκουσαν** κλπ. Διὰ τοῦτο διακρίνομεν τοὺς ἀνθρώπους
εἰς **διαφόρους μνημονικοὺς τύπους**, τοὺς ἐξῆς :

α') Ὑπάρχουν ἀνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἐνθυμοῦνται πρὸ πάντων
ἐκεῖνο, **τὸ ὁποῖον βλέπουν**. Δύνανται ὠρισμένως νὰ εἶπουν εἰς
τίνα σελίδα καὶ τὶ μέρος τῆς σελίδος εὐρίσκειται τοῦτο ἢ ἐκεῖνο,
ἐνθυμοῦνται ἀκριβῶς τὰ χρώματα τῶν εἰκόνων ἢ ἄλλων ἀντικει-
μένων, ἐνθυμοῦνται ἀκριβῶς τὴν γραφὴν ἐκάστης λέξεως τὴν
ὁποίαν εἶδον γραμμένην κλπ. Παρατηροῦμεν ὅτι εἰς τοὺς ἀν-
θρώπους τούτους αἱ ἐκ τῆς ὁράσεως παραστάσεις εἶναι διαρκέστα-
ται καὶ μονιμώταται καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν, ὅτι οἱ ἀνθρωποι αὐτοὶ
ἀνήκουν εἰς τὸν **ὀπτικὸν τύπον**. Ὁ τύπος οὗτος εἶναι σινηθέστατος.

β') Ἄλλοι πάλιν ἐνθυμοῦνται κυρίως ἐκεῖνο, **τὸ ὁποῖον
ἤκουσαν**· ἀναγινώσκει ἢ ἀπαγγέλλει μετ' ἠθους ὁ διδάσκαλος
ποίημά τι καὶ ἀμέσως εὐρίσκονται μαθηταί, οἱ ὁποῖοι δύνανται
νὰ ἐπαναλάβουν ἀκριβῶς τοῦτο. Ἀκούουν ἅπαξ ἄσμα καὶ ἀμέσως
ἐπαναλαμβάνουν αὐτό, μιμοῦνται μὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν τὰς φω-
νὰς ζῶν ἢ ἀνθρώπων κλπ. Εἰς τούτους τὴν μεγίστην ἰσχὺν
ἔχουν αἱ διὰ τῆς ἀκοῆς, ἀποκτώμεναι παραστάσεις καὶ διὰ τοῦτο
κατατάσσομεν αὐτοὺς εἰς τὸν **ἀκουστικὸν τύπον**.

γ') Ἄλλοι τρίτον ἐνθυμοῦνται περισσότερο ἐκεῖνο, **τὸ ὁποῖον
πολλὰκις ἐπαναλαμβάνουν**· διὰ νὰ μάθουν π.χ. πῶς λέξις τις
γράφεται, πρέπει νὰ εἶπουν τὴν γραφὴν αὐτῆς· διὰ νὰ μάθουν
τὸ μάθημα, πρέπει νὰ μὴ διατρέχουν τὰς λέξεις μόνον διὰ τῶν
ὀφθαλμῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ λέγουν αὐτάς. Τούτους κατατάσσομεν
εἰς τὸν **γλωσσικὸν κινήτικὸν τύπον**.

δ') Τετάρτη τέλος τάξις ἀνθρώπων ἐνθυμεῖται πρὸ πάντων **ὅ,τι κατ' ἐπανάληψιν ἔγραψε**. Συναντῶμεν π. χ. πολλάκις ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι, διὰ νὰ εὑρουν τὴν ὀρθὴν γραφὴν τῶν λέξεων, γράφουν αὐτὰς ταχέως καὶ οὕτως εὐρίσκουν τὸ ὀρθόν. Τούτους κατατάσσομεν εἰς τὸν **γραφικὸν κινητικὸν** τύπον.

Δὲν πρέπει ὁμως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ εἷς τύπος ἀποκλείει τὸν ἄλλον. **Ἀπλοῖ τύποι**, ἴτοι ἀνθρωποὶ, ἀνήκοντες ἀποκλειστικῶς εἰς ἓνα μόνον ἐκ τῶν ἀνωτέρω τύπων, εἶναι σχετικῶς σπάνιοι, πλεονάζουν δὲ οἱ **ἀνάμεικτοι τύποι**. Οὕτω π.χ. ὁ ἀκουστικὸς τύπος εἶναι συνήθως συγχρόνως καὶ κινητικὸς. Καθαρῶς κινητικοὶ τύποι εὐρίσκονται κατ' ἐξαιρέσειν, ὁ δὲ πάντων συνηθέστατος τύπος εἶναι ὁ **ἀκουστικὸς κινητικὸς**.

§ 13. ΦΑΝΤΑΣΙΑ

α') Φύσις καὶ εἶδη τῆς φαντασίας.

Δὲν συμβαίνει ὁμως πάντοτε νὰ αναπλάττωνται αἱ παραστάσεις μας πιστῶς καὶ ἀκριβῶς, μᾶλλον δὲ παρατηροῦμεν, ὅτι πλειστάκις αἱ εἰς τὴν συνείδησίν μας ἐπανερχόμεναι παραστάσεις εἶναι πολὺ μεταβεβλημέναι καὶ μάλιστα τόσον, ὥστε δυσκολευόμεθα πολλάκις νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι εἶναι αἱ ἴδιαι πρὸς τὰς τὸ πρῶτον σχηματισθείσας. Τὴν **τοιαύτην μεταβεβλημένην ἀναπλασιν τῶν παραστάσεων** καλοῦμεν **φαντασίαν**. Ἡ τοιαύτη μεταβολὴ δύναται νὰ γίνῃ ἢ διὰ προσθέσεως νέων μελῶν εἰς τὰς ἀναπλαττομένας παραστάσεις, ἢ διὰ ἀφαιρέσεως μελῶν τινῶν αὐτῶν ἢ διὰ προσθέσεως ἅμα καὶ ἀφαιρέσεως, καὶ διὰ τοῦτο **διακρίνομεν τρία διάφορα εἶδη τῆς φαντασίας**.

1. **Προσθετικὴ φαντασία**. Μεταβαίνω π. χ. δι' ἀτμοπλοίου ἀπὸ τὴν πατρίδα μου εἰς τι μέρος καὶ καθ' ὁδὸν συναντῶ τρικυμίαν· ὅταν ἔλθω εἰς τὸ τέρας τοῦ ταξιδίου μου, διηγούμαι τὰ κατὰ τὴν τρικυμίαν καὶ λέγω, ὅτι κατ' αὐτὴν τὰ κύματα ἦσαν ὑψηλὰ ὡς βουνὰ καὶ ὅτι τὸ πλοῖον κατήρχετο εἰς τὴν ἄβυσσον κλπ. Πάντως τὰ πράγματα δὲν συνέβησαν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἀλλ' ἐγώ, ἀναπλάττων τὰς παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἔχω ἀπὸ τὴν τρικυμίαν, προσθέτω εἰς αὐτὰς **ἐν γνώσει ἢ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ** καὶ νέα μέλη. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον συμβαίνει πλειστάκις εἰς τὸν

πρακτικὸν βίον καὶ εἰς τὴν λογοτεχνίαν, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὴν ποίησιν. Τὴν φαντασίαν ταύτην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀναπλάττοντες παραστάσεις **προσθέτομεν καὶ νέα μέλη**, καλοῦμεν **προσθετικὴν φαντασίαν**.

2. **Ἀφαιρετικὴ φαντασία**. Πολλάκις ὁμως συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον. Μελετῶ π. χ. στοιχεῖόν τι ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Ὅμηρου καὶ ἔπειτα διηγοῦμαι δι' ὀλίγων τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, λέγων μόνον τὰ κύρια σημεῖα, παραλείπων δὲ τὰ ἐπουσιώδη. Εἰς τὸ παράδειγμα τοῦτο βλέπομεν, ὅτι, ἀναπλάττοντες σειρὰν παραστάσεων, **ἀφαιροῦμεν μέλη τινὰ** αὐτῆς. Τὴν τοιαύτην φαντασίαν καλοῦμεν **ἀφαιρετικὴν φαντασίαν**.

3. Ἄλλοτε πάλιν, ὅταν ἀναπλάττωμεν σειρὰν παραστάσεων, ἄλλα μέλη προσθέτομεν καὶ ἄλλα ἀφαιροῦμεν. Τοῦτο συμβαίνει ἰδίᾳ εἰς τὰ παραμύθια καὶ εἰς τὰς μυθολογικὰς μορφάς, αἱ ὁποῖαι ἐπλάσθησαν κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν, τοὺς Κενταύρους π. χ. τὴν Χίμαιραν, τὴν Σφίγγα κλπ. Τὴν τοιαύτην φαντασίαν καλοῦμεν **συνδυαστικὴν φαντασίαν**.

Κατὰ ταῦτα διακρίνομεν τρία εἶδη φαντασίας, **τὴν προσθετικὴν, τὴν ἀφαιρετικὴν καὶ τὴν συνδυαστικὴν**· καὶ εἰς τὰ τρία ταῦτα εἶδη τῆς φαντασίας ἄλλοτε μὲν μεταβάλλομεν τὰ ἀναπλαττόμενα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως **ἐν γνώσει** καὶ **ἐκ προθέσεως**, ἄλλοτε δὲν μεταβάλλομεν αὐτὰ **ἐν ἀγνοίᾳ** καὶ χωρὶς νὰ ἐπιδιώκωμεν τὴν μεταβολὴν αὐτῆν, μάλιστα δὲ καὶ ἔχομεν τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τώρα ἀναπλάττομεν, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον πρότερον ἀντελήφθημεν· τὸ πρῶτον εἶδος τῆς φαντασίας λέγομεν **ἐνεργητικὴν**, τὸ δὲ δεύτερον **παθητικὴν** φαντασίαν. Τὴν ἐνεργητικὴν φαντασίαν συναντῶμεν συνηθέστατα εἰς τοὺς ζωγράφους, τοὺς γλύπτας, τοὺς ποιητάς, τοὺς πανηγυρικοὺς ῥήτορας, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ εἰς τοὺς ἐπιστήμονας, ὅπως θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ ἐπόμενονον κεφάλαιον, τὴν δὲ παθητικὴν συνήθως εἰς τοὺς μικροὺς παῖδας, οἱ ὁποῖοι διηγοῦνται τὰ φανταστικώτατα πράγματα ὡς πραγματικὰς ἀντιλήψεις των, οὐχὶ σπανίως ὁμως καὶ εἰς τοὺς ἐνηλίκους, σπανιώτερον μὲν τοὺς ὑγιεῖς, συνηθέστερον δὲ τοὺς νευροπαθεῖς.

Κατὰ τὴν προσθετικὴν καὶ τὴν συνδυαστικὴν φαντασίαν, ὅταν ἀναπλάττωμεν σειρὰν παραστάσεων, προσθέτομεν εἰς αὐτὴν καὶ νέα μέλη. Ἐξεταστέον τώρα ποῦ εὐρίσκονται τὰ νέα αὐτὰ μέλη,

δημιουργοῦνται δηλ. ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τῆς φαντασίας ἢ εὐρίσκονται εἰς τὴν συνείδησιν, ἀπλῶς δὲ κατ' ἄλλον ἢ ἐκεῖ τρόπον συνδυάζονται ὑπὸ τῆς φαντασίας; Περὶ τούτου θὰ διδάξῃ ἡμᾶς ἡ ἐξῆς ἔρευνα.

Ἐὰν παρατηρήσωμεν ἀκριβέστερον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐκάστοτε προστίθεται εἰς τὰς ἀναπλαττομένας παραστάσεις, θὰ ἴδωμεν, ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ἐντελῶς νέον. Καὶ ἐγὼ πρὸ τοῦ ταξιδίου μου εἶδον ὄρη καὶ ἀβύσους, καὶ ὁ ποιητὴς τῶν παραμυθίων, ὁ ὁποῖος μᾶς παρουσιάζει δένδρα καὶ ζῶα ὁμιλοῦντα, σκεπτόμενα, πράττοντα, εἶδεν ἀνθρώπους νὰ ὁμιλοῦν, νὰ σκέπτονται καὶ νὰ πράττουν, καὶ ὁ πρῶτος φαντασθεὶς τὴν χίμαιραν εἶχεν ἴδει πρότερον λέοντα, αἶγα, δράκοντα καὶ εἶχεν ἀποκτήσει ἐξ αὐτῶν παραστάσεις. Εὐρίσκονται ἄρα ἤδη εἰς τὴν συνείδησίν μας τὰ πρῶτα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παραλαμβάνει ἐκεῖθεν ἡ φαντασία, τὰ συνδυάζει καταλλήλως κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ ἐμφανίζει προϊόντα *νέα μόνον κατὰ τὴν μορφήν, οὐχὶ δὲ καὶ κατὰ τὴν ὕλην*. Δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν τὴν φαντασίαν πρὸς τὸν Ξυλογρόν, ὁ ὁποῖος ἔχει εἰς τὴν ἀποθήκην του διάφορα ξύλα, παραλαμβάνων δὲ ταῦτα καὶ καταλλήλως ἐπεξεργαζόμενος καὶ συνδυάζων, κατασκευάζει μὲ τὸν τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον συνδυασμὸν πολλὰ καὶ ποικίλα ἔπιπλα, χωρὶς νὰ δύναται αὐτὸ τὸ ξύλον νὰ κατασκευάσῃ.

Διὰ τοῦτο λοιπὸν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ φαντασία, ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὴν ὕλην τῶν παραστάσεων, εἶναι περιορισμένη, ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν μορφήν, τὸ εἶδος, τὸ ὁποῖον δίδει εἰς τὰς ἀναπλαττομένας παραστάσεις, εἶναι ἐλευθέρου.

β') Σπουδαιότης τῆς φαντασίας.

Ἀνωτέρω, τοῦ λόγου ὄντος περὶ μνήμης, ἐτονίσσαμεν τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς, εἰπόντες, ὅτι ἡ μνήμη εἶναι ἡ βάσις καὶ ὁ θεμέλιος λίθος τῆς προόδου καὶ τῶν ἀτόμων καὶ τῆς κοινωνίας.

Ἡ δύναμις ὅμως τῆς μνήμης θὰ ἦτο πολὺ μικρά, ἐὰν δὲν προσετίθετο εἰς αὐτὴν καὶ ἡ ἰκανότης τῆς κατὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους συνδυασμοὺς ἀναπλάσεως καὶ συνδέσεως τῶν παραστάσεων. Ὅσον πλουσία καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀποθήκη

τοῦ τεχνίτου, οὗτος οὐδὲν κατορθώνει, ἐὰν δὲν ἔχει τὴν εἰδικότητα νὰ ἐπεξεργάζεται καταλλήλως καὶ νὰ συνδυάζῃ καταλλήλως τὸ ὕλικόν τοῦτο. Μὲ λεπτομερεστέραν τοῦ πράγματος ἐξέτασιν, δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν καλύτερα τὴν σπουδαιότητα τῆς φαντασίας.

1. **Εἰς τὸ σχολεῖον** οὐδέποτε θὰ ἠδύναντο οἱ μαθηταὶ νὰ ἀποκτήσουν σαφεῖς ἐποπτείας τῶν ἀντικειμένων καὶ γεγονότων, τὰ ὅποια δὲν ἐπιπίπτουν εἰς τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψίν των, ἐὰν δὲν ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιοῦν καὶ συνδυάζουν καταλλήλως τὰς μερικὰς παραστάσεις τῶν εἰς τὴν συνείδησίν των εὐρισκομένων ἐποπτειῶν. Μερικὰ σύντομα παραδείγματα θὰ ἀποδείξουν τοῦτο. Διδάσκωμεν περὶ ζώου τινὸς ἢ φυτοῦ ξένης χώρας, ἔστω π. χ. περὶ κάστορος, καὶ λέγομεν, ὅτι ἕκαστος τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἔχει πέντε δακτύλους, ὅπως καὶ οἱ πόδες τοῦ κυνός, οἱ δάκτυλοι τῶν ὀπισθίων ποδῶν του συνδέονται μὲ νηκτικὰς μεμβράνας, ὅπως οἱ πόδες τῆς νήσσης, καὶ ὅτι ὅλοι οἱ πόδες του ἔχουν ἰσχυροὺς ὄνυχας ὅπως οἱ πόδες τοῦ τρώχου. Οὕτως ἀνακαλοῦνται εἰς τὴν συνείδησιν τῶν παιδῶν αἱ μερικαὶ παραστάσεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀποτελοῦνται αἱ ἐποπτεῖαι κύων, νῆσσα, τρώχος, τὰς ὁποίας ἀπέκτησαν οὗτοι ἀπὸ τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν καὶ καθίσταται σαφὲς τὸ διδασκόμενον· ὁμοίον τι κάμνομεν συνήθως καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν, τὴν γεωγραφίαν, τὴν ἀνάγνωσιν κλπ.

2. **Εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον**, ἐὰν θελήσωμεν ἀκριβῶς νὰ ἐννοήσωμεν πᾶν ὅ,τι βλέπομεν καὶ ἀκούομεν, πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὴν βοήθειαν τῆς φαντασίας. Ἄς ὑποθέσωμεν, ὅτι διηγεῖται τις εἰς ἡμᾶς ἢ ἀναγινώσκομέν που περὶ συμπλοκῆς, περὶ φόνου, μάχης, τρικυμίας κλπ. Εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν τὰ πράγματα αὐτά, ἐὰν δὲν ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν συνείδησίν μας τὰς μερικὰς παραστάσεις τῶν ἐποπτειῶν, τὰς ὁποίας ἔχομεν, καὶ συνδυάσωμεν αὐτὰς καταλλήλως. Τοῦτο δὲ **κατορθοῦνται πολλάκις τόσον τελείως καὶ αἱ ἐντεῦθεν προερχόμεναι φανταστικαὶ εἰκόνες εἶναι τόσον σαφεῖς, ὥστε πολλάκις νομίζομεν, ὅτι ἡμεῖς διὰ τῶν ἰδίων μας αἰσθήσεων ἀντελήφθημεν τὰ πράγματα ταῦτα.** Βεβαίως εἰς τοῦτο συντείνει πολὺ καὶ ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον τὰ γεγονότα ἐκτίθενται, οὐχ' ἦττον μεγίστην σημασίαν ἔχει καὶ ἡ τελειότης, μὲ τὴν ὁποίαν ἡ φαντασία τοῦ ἀναγνώστου ἢ τοῦ ἀκροατοῦ χρησιμοποιεῖ καὶ συνδυάζει τὰς εἰς τὴν συνείδησίν του εὐρισκομένας παραστάσεις.

3. **Εἰς τὰς ἐπιστήμας** ἡ φαντασία εἶναι πολὺ σπουδαιότερα ἀπὸ ὅσον ὁ κόσμος συνήθως νομίζει. Ἡ μελέτη π. χ. τῆς ἱστορίας καὶ τῶν σχετικῶν μετ' αὐτὴν ἐπιστημῶν ἀπαιτεῖ, διὰ τὴν ἐπιτύχην, τὴν συνεργασίαν τῆς φαντασίας. Ὁ ἱστορικός πρέπει νὰ προσπαθῆσῃ, ὅπως ἀπὸ τὰς πηγὰς, τὰς ὁποίας ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν του, σχηματίσῃ σαφῆ εἰκόνα τῶν περασμένων ἐποχῶν, διότι ἄλλως ἡ γνῶσις αὐτοῦ παραμένει ἄψυχος καὶ νεκρά, τοῦτο ὅμως θὰ κατορθωθῆ μόνον μετ' τὴν φαντασίαν· καὶ ὁ ἀσχολούμενος ἀκόμη μετ' τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, αἱ ὁποῖαι, ὡς θετικαὶ ἐπιστήμαι, φαίνονται ὅτι οὐδενὸς ἄλλου ἔχουν ἀνάγκην, πλὴν τῆς παρατηρήσεως, ἔχει ἀνάγκην καὶ τῆς βοηθείας τῆς φαντασίας. Αὐτὴ ἢ διάταξις σειρᾶς πειραμάτων, ἢ ὁποία ἔχει σκοπὸν νὰ ἐξακριβώσῃ ὠρισμένα ζητήματα καὶ νὰ λύσῃ ἀπορίαν, ἀπαιτεῖ πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ἔχωμεν εἰς τὸν νοῦν μας σαφῆ εἰκόνα καὶ τῶν διὰ τὰ πειράματα μηχανημάτων καὶ τῶν πιθανῶν ἀποτελεσμάτων, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀδύνατον ἄνευ τῆς φαντασίας. Δυνάμεθα δὲ γενικῶς νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὅλαι αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀνακαλύψεις, ἔφ' ὅσον αὗται δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀπλῆς συμπτώσεως, ὑπῆρχαν ἤδη, κατὰ τὰς γενικὰς τῶν γραμμὰς, εἰς τὴν φαντασίαν τῶν ἐφευρετῶν τῶν πρὸ τῆς λογικῆς συστηματοποιήσεως καὶ αἰτιολογίας τῶν. Διηγοῦνται ὅτι ὁ μέγας Ἕλληνας φυσικὸς Νεύτων ἀπὸ τὴν πτώσιν ἑνὸς μήλου ἀνεκάλυψε τὸν **σπουδαιότατον νόμον τῆς ἔλξεως τῶν σωμάτων**. Ἐὰν τοῦτο εἶναι ἀληθές, πρέπει νὰ θαυμάσωμεν, ἔκτος τῶν ἄλλων, καὶ τὴν πλουσίαν καὶ ἰσχυρὰν αὐτοῦ φαντασίαν. Εὐθύς ὡς εἶδεν ὁ Νεύτων τὸ μήλον νὰ πίπτῃ εἰς τὴν γῆν, ἐνόησε τὴν ὁμοιότητα, ἢ ὁποία ὑπάρχει μετὰ τοῦ φαινομένου τούτου καὶ τῆς ἔλξεως ὑπὸ τοῦ ἡλίου ὄλων τῶν πλανητῶν, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται εἰς τὸ ἡλιακὸν μας σύστημα, πάραυτα δὲ θὰ ἐσχηματίσθῃ ἐν αὐτῷ **διὰ τῆς φαντασίας** τοιαύτη εἰκὼν τοῦ ἡλιακοῦ μας συστήματος, τὴν ὁποίαν κανεὶς πρὸ αὐτοῦ δὲν εἶχε σχηματίσει, μόνον δὲ μετὰ τοῦτο προέβη εἰς τὴν λογικὴν αἰτιολογίαν τῆς παρατηρηθείσης ἀληθείας.

4. Ἐξαιρετικὸς προσέτι εἶναι ἡ σημασία καὶ ἡ σπουδαιότης τῆς φαντασίας **εἰς τὰς τέχνας**. Ὁ Φειδίας π. χ. οὐδέποτε εἶδεν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀκριβῶς τοιοῦτος, ὁποῖον ἀπεικόνισε τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ Δία, οὐδὲ ὁ Πραξιτέλης γυναῖκα κατὰ πάντα ὁμοίαν μετ' τὴν Κνιδίαν Ἀφροδίτην ἢ ἔφηβον ὅμοιον τελείως μετ' τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ εὐρεθὲν ἀγάλματι τοῦ Ἑρμοῦ. Ἄλλ'

ἀμφότεροι ἔλαβον πάντως ἀπὸ τοὺς ἄνδρας, τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς νέους, τοὺς ὁποίους καθ' ἑκάστην, ἔβλεπον ἐν καταλλήλῳ συνδυασμῷ, τὰ μερικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐνόμιζον καταλληλότερα διὰ τὴν *ιδέαν*, τὴν ὁποίαν ἤθελον νὰ ἀποτυπώσουν, καὶ τοῦτο κατώρθωσαν διὰ τῆς *συνδυαστικῆς φαντασίας*.

δ. Διὰ τῆς φαντασίας τέλος τὸ μὲν ἀπαλασσόμεθα ἀπὸ τὰς καθημερινὰς λύπας, πλάττοντες εἰκόνας περὶ καλυτέρου μέλλοντος καὶ οὕτως ἐνθαρρυνόμενοι εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ βίου καὶ ὡς ἄτομα καὶ ὡς ἔθνος, τὸ δὲ προφυλασσόμεθα ἀπὸ πολλοὺς κινδύνους τοὺς ὁποίους ἀπὸ μερικὰ φαινόμενα (τὰ νέφη π.χ. τὴν τρικυμίαν, τὸ θεῦμα τοῦ ἀέρος κτλ) προμαντεύομεν καὶ προσπαθοῦμεν μὲ διάφορα μέσα νὰ αποφύγωμεν.

Ἐκ τῶν ὅλων ταῦτα βλέπομεν ποίαν σημασίαν ἔχει ἡ φαντασία διὰ τὸν βίον καὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ προόδον ἐν γένει τῶν ἀνθρώπων *ὅταν διευθύνεται ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγον*.

§ 14. Η ΠΡΟΣΛΗΨΙΣ ἢ ΑΦΟΜΟΙΩΣΙΣ

Ὅταν ἀνωτέρω ἐλέγομεν περὶ ἀνακλάσεως τῶν παραστάσεων, εἶδομεν ὅτι πᾶσα νέα παράστασις ἢ ἀντίληψις ἐπαναφέρει εἰς τὴν συνείδησίν μας ἄλλας ὁμοίας παραστάσεις, μὲ τὰς ὁποίας εὐρίσκεται εἰς τινὰ σχέσιν, ἐσωτερικὴν (*ὁμοιότητος*) ἢ ἐξωτερικὴν (*συναφείας*)· ὅτι ὅμως ἡ *πνευματικὴ μας ἐνέργεια κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην δὲν περιορίζεται ἀπλῶς εἰς τὴν ἐπαναφορὰν εἰς τὴν συνείδησιν παραστάσεων ὁμοίων ἢ σχετικῶν πρὸς τὴν νέαν ἀντίληψιν, ἀλλὰ καὶ προχωρεῖ ἀκόμη περαιτέρω*, κατανοοῦμεν, ἂν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον, τί συμβαίνει ἐν ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων.

1) Βλέπω π.χ. καθ' ὁδὸν ἄνθρωπον γνωστόν μου καὶ ἀμέσως λέγω, ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι ὁ Α· πῶς συμβαίνει τοῦτο ; ἡ νῦν ἀντίληψις τοῦ ἀνθρώπου τούτου ἐπαναφέρει πάντως εἰς τὴν συνείδησίν μου τὴν παράστασιν αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησα ἀπὸ προηγουμένην ἢ προηγουμένης ἀντιλήψεως αὐτοῦ καὶ ταυτίζεται μὲ αὐτήν, οὕτω δὲ ἀναγνωρίζω τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν ὡς τὸν ἴδιον μὲ ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον ἄλλοτε εἶδον· ἐνταῦθα ἄρα ἡ νέα ἀντίληψις δὲν ἐπαναφέρει ἀπλῶς εἰς τὴν συνείδησίν μας παλαιὰν παράστασιν, ἀλλὰ καὶ *ταυτίζεται* μὲ αὐτήν· ἐὰν τοῦτο δὲν συνέβαιnen,

ἔαν δηλ. ἡ νέα ἀντίληψις δὲν ἐταυτίζετο μὲ τὴν παλαιὰν παράστασιν, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναγνωρίσω τὸν ἄνθρωπον, τὸν ὁποῖον τώρα βλέπω, ὡς τὸν ἴδιον μὲ ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον ἄλλοτε εἶχον ἴδει.

2) Ἔρχομαι εἰς τὸ ζωολογικὸν μουσεῖον καὶ ἐκεῖ βλέπω πτηνόν, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε πρότερον εἶχον ἴδει· παρατηρῶ τὸ πτηνόν τοῦτο προσεκτικώτερα καὶ βλέπω, ὅτι ἔχει μεταξὺ τῶν δακτύλων νηκτικὰς μεμβράνας ὁμοίας πρὸς ἐκείνας, τὰς ὁποίας ἔχει ἡ χίμηνα, ἡ νῆσσα κλπ. καὶ λέγω, ὅτι τὸ πτηνόν τοῦτο εἶναι νηκτικόν· τὸ γνῶρισμα δηλ. τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶδον εἰς τὸ νέον πτηνόν, ἐπαναφέρει εἰς τὴν συνείδησίν μου, **ἐνεκα τῆς ὁμοιότητος**, ὁμοιον γνῶρισμα, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε εἶχον ἴδει εἰς ἄλλα πτηνά, τοῦτο δέ, **ἐνεκα τοῦ συγχρονισμοῦ**, καὶ τὸ ὄνομα τῆς τάξεως, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ πτηνά αὐτὰ ἀνήκουν, καὶ οὕτω κατορθῶν **νὰ ὑπαγάγω** τὸ πτηνόν τοῦτο, τὸ ὁποῖον τώρα βλέπω, εἰς τὴν τάξιν ἐκείνην, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχω ὑπαγάγει καὶ τὰ ἄλλα πτηνά, τὰ ὁποῖα ἔχουν τὸ ἴδιον γνῶρισμα.

3) Ἐργάζομαι εἰς τὸ γραφεῖον μου· ἔξαφνα ἀκούω κραυγὰς ἀπὸ τὸ δωμάτιον, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκονται τὰ τέκνα μου καὶ ἐρωτῶ ἀμέσως, «τί ἔπαθαν τὰ παιδιά;» τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἐγὼ δὲν ἀντιλαμβάνομαι τίποτε ἄλλο, παρὰ μόνον κραυγὰς· καὶ ὅμως ἀπὸ τὰς κραυγὰς αὐτὰς ἐννοῶ, ὅτι κάτι ἔπαθαν τὰ παιδιά· ἡ σημερινή μου δηλ. ἀντίληψις τῶν κραυγῶν ἐπαναφέρει εἰς τὴν συνείδησίν μου, κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος, τὴν παράστασιν ὁμοίων κραυγῶν, τὰς ὁποίας ἤκουσα ἄλλοτε, **κατὰ δὲ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ, καὶ τὴν αἰτίαν**, διὰ τὴν ὁποίαν τότε ἐκραυγάζαν, καὶ διὰ τοῦτο φοβοῦμαι καὶ τώρα μήπως ἔπαθαν τὸ ἴδιον καὶ σπεύδω νὰ μάθω **τὴν αἰτίαν** τῶν κραυγῶν. **Ἐνῶ λοιπὸν κυρίως ἀντιλαμβάνομαι μόνον κραυγὰς, εἰς τὴν συνείδησίν μου δὲν ἔχω μόνον τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν**, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ **τὴν αἰτίαν**, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχεται τὸ προκαλέσαν τὴν ἀντίληψιν ταύτην.

4) Βλέπω μακρόθεν πλοῖον ἐρχόμενον, χωρὶς νὰ δύναμαι νὰ ἀντιληφθῶ ἀκριβῶς ποῖον πλοῖον εἶναι· ἀπὸ ὀλίγα ὅμως πράγματα, τὰ ὁποῖα ἀντιλαμβάνομαι, π.χ. τὸ χροῶμα ἢ τὸ σχῆμα ἢ κανὲν ἄλλο χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα, ἐννοῶ ποῖον εἶναι τὸ πλοῖον τοῦτο καὶ λέγω ἀμέσως τὸ ὄνομά του ἢ τὸ ὄνομα τῆς ἐταιρείας ἢ τῆς ἐθνικότητος, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ πλοῖον τοῦτο θὰ ἀνήκῃ· ὀλίγα

λοιπὸν χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ πλοίου τούτου ἐπαναφέρουν εἰς τὴν συνειδήσιν μου τὰς παραστάσεις τῶν αὐτῶν γνωρισμάτων, κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος, καὶ μαζὶ μὲ αὐτάς, κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ, καὶ τὰς παραστάσεις τῶν λοιπῶν γνωρισμάτων τοῦ πλοίου τούτου, οὕτω δὲ *συμπληρώνεται*, διὰ τῶν ἀναπλαττομένων γνωρισμάτων, ἡ νῦν ἀντίληψίς μου καὶ ἐνωῶ, ὅτι τὸ πλοῖον τοῦτο εἶναι αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο.

δ) Ἰστάμενος ἐπὶ τῶν γραμμῶν τοῦ σιδηροδρόμου τῆς Λαρίσης, εἰς μέρος ὅπου αἱ γραμμαὶ αὗται ἐκτείνονται εἰς μεγάλην ἀπόστασιν κατ' εὐθείαν γραμμὴν, βλέπω ὅτι αἱ γραμμαὶ αὗται ὅσον προχωροῦν, τόσο καὶ στενεύουν· τοῦτο πραγματικῶς ἀντιλαμβάνομαι· καὶ ὁμως, παρὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτήν, λέγω ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα αἱ γραμμαὶ δὲν στενεύουν, ἀλλ' ἔχουν παντοῦ τὸ αὐτὸ μετὰξὺ των πλάτος· *ἐνταῦθα ἀντιλαμβάνομαί τι, ἐννοῶ ὁμως, ὅτι ἡ ἀντίληψις αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή*. Ἐὰν εἶχον μόνον τὴν ἀντίληψιν, θὰ ἔλεγα, ὅτι αἱ γραμμαὶ τοῦ σιδηροδρόμου πράγματι στενεύουν εἰς τινα ἀπόστασιν ἀπ' ἐμοῦ· ἀλλὰ τοῦτο δὲν συμβαίνει· *ἀπόδειξις ὅτι ἡ πνευματικὴ μου ἐνέργεια δὲν περιορίζεται εἰς τὴν νῦν ἀντίληψιν, ἀλλὰ προχωρεῖ περαιτέρω*· μόλις ἀντιληφθῶ τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐνθυμούμαι, ὅτι ὁ καθηγητὴς τῶν φυσικῶν εἶχε κάμει κάποτε λόγον εἰς τὸ μάθημά του διὰ τὴν ὀπτικὴν ἀπάτην, εἶχε μάλιστα ἐξηγήσει τὸ φαινόμενον τοῦτο καὶ οὕτω, μὲ τὰς παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἔχω, *διορθῶνω* ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τώρα ἀντιλαμβάνομαι.

Εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις, περὶ τῶν ὁποίων ἔγινε προηγουμένως λόγος, εἶδαμεν, ὅτι *κατὰ τὰς ἀντιλήψεις ἡ πνευματικὴ μας ἐνέργεια δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν ἀνάπλασιν ὁμοίων περιεχομένων τῆς συνειδήσεως*, ἀλλ' ἢ ἐκ τῆς νέας ἀντιλήψεως προερχομένη παράστασις ἀφομοιώνεται μὲ τὰς ἐν τῇ συνειδήσει παλαιὰς σχετικὰς παραστάσεις καὶ οὕτω κατορθώνομεν καὶ *να ἀναγνωρίζωμεν* τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα τώρα προσπίπτουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας ὡς τὰ ἴδια πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ἀντελήφθημεν, καὶ *να ὑπάγωμεν* αὐτὰ εἰς ὠρισμένας τάξεις καὶ *να εὐρίσκωμεν τὴν αἰτίαν* αὐτῶν καὶ *να συμπληρώνομεν* τὰς ἀτελεῖς ἀντιλήψεις μας καὶ *να διορθῶνωμεν* τὰς ἐσφαλμένας· ἐν συντόμῳ κατορθώνομεν *να ἐννοῶμεν σαφέστερον τὰς νέας ἀντιλήψεις μας*· τὴν τοιαύτην πνευματικὴν ἐνέργειαν, κατὰ τὴν ὁποῖαν *αἱ νέαι ἀντιλήψεις ἀφομοιώνονται ὑπὸ τῶν*

παλαιῶν παραστάσεων καὶ οὕτως ἐννοοῦνται τελειότερον, ὀνομάζομεν *ἀφομοίωσιν ἢ πρόσληψιν*· καὶ τὰς μὲν νέας ἀντιλήψεις καλοῦμεν *ἀφομοιούμενας ἢ προσλαμβανόμενας*, τὰς δὲ παλαιὰς παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι προσλαμβάνουσαι τὰς νέας ἀφομοιώνουν ταύτας πρὸς ἑαυτάς, ὀνομάζομεν *προσλαμβανούσας ἢ ἀφομοιούσας*.

Ἐνίστε παρατηρεῖται καὶ τὸ ἀντίθετον φαινόμενον· *παλαιὰ δηλ. παράστασις ἀφομοιώνεται ὑπὸ τῆς νέας ἀντιλήψεως* καὶ οὕτω κατανοοῦμεν αὐτὴν τελειότερον· ὅταν ἤμην π.χ. μικρός, ἤκουσα κάποιον νὰ λέγῃ, ὅτι *ἦντλει εἰς πίδαρον Δαναΐδων*· ἡ φράσις αὕτη ἦτο τελείως ἀκατάληπτος εἰς ἐμέ, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῦτο τὴν ἀπετύπωσα εἰς τὴν μνήμην μου· ὅταν κατόπιν ἔμαθα τὸν σχετικὸν μῦθον, ἐνόησα καὶ τὴν σημασίαν τῆς φράσεως αὐτῆς· ἐνταῦθα *ἡ νέα ἀντίληψις προσέλαβε καὶ ἀφωμοίωσε πρὸς ἑαυτὴν παλαιὰν παράστασιν*· τὴν τοιαύτην ἀφομοίωσιν, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἀφομοιώνεται *τὸ ἐν ἡμῖν εὐρισκόμενον*, λέγομεν *ἑσωτερικὴν ἀφομοίωσιν*, ἐνῶ τὴν προηγουμένην, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἀφομοιώνεται *τὸ ἔξωθεν ἐρχόμενον*, λέγομεν *ἔξωτερικὴν*.

Κατὰ ταῦτα, *ἀφομοίωσις εἶναι ἢ κατανόησις τοῦ ἀγνώστου*. Ἡ ἀφομοίωσις γίνεται ἄλλοτε μὲν ἀφ' ἑαυτῆς, χωρὶς νὰ δαπανήσωμεν χρόνον ἢ νὰ κοπιᾶσωμεν, καὶ τότε λέγεται *παθητικὴ*, ἄλλοτε ὅμως ἀπαιτεῖ καὶ κόπον καὶ χρόνον· ὅταν π. χ. συναντήσωμεν εἰς τὸ κείμενόν μας μίαν πρότασιν, ἡ ὁποία εἰσάγεται διὰ τοῦ *εἰ* καὶ ἐρωτηθῶμεν τί πρότασις εἶναι, πρέπει νὰ σκεφθῶμεν ἐπὶ τίνα χρόνον, διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐννοήσωμεν, ἂν ἡ πρότασις αὕτη εἶναι πλαγία ἐρώτησις ἢ ὑποθετικὴ πρότασις· ὡσαύτως, ὅταν τρέχοντες εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ σχολείου μας πέσωμεν ἐπάνω εἰς ἕνα συμμαθητὴν μας καὶ ἐρωτώμεθα, ποῖος φυσικὸς νόμος ἐνήργησεν, ὥστε, ἂν καὶ εἶδομεν τὸν συμμαθητὴν μας ἀπὸ ἀποστάσεως ὀλίγων βημάτων, δὲν κατωρθώσαμεν νὰ κρατηθῶμεν, ἀλλ' ἐπέσαμεν ἐπάνω του, θὰ σκεφθῶμεν ἀρκετὴν ὥραν, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ νόμου τῆς ἀδρανείας· ὡσαύτως, ὅταν ὁ καθηγητὴς μας τῶν φυσικῶν φέρῃ εἰς τὴν τάξιν τὸ κρανίον ἑνὸς ζώου καὶ ἐρωτήσῃ, ἂν τὸ κρανίον τοῦτο εἶναι κρανίον ζώου σαρκοφάγου ἢ φυτοφάγου, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν ἀμέσως, ἀλλὰ πρέπει νὰ προσέξωμεν καὶ νὰ σκεφθῶμεν, διὰ νὰ εὐρωμεν τὴν ὀρθὴν ἀπάντησιν, δηλ. διὰ νὰ ἀφο-

μοιώσωμεν ἀκριβῶς τὸ νέον· τὴν τοιαύτην ἀφομοίωσιν καλοῦμεν **ἐνεργητικὴν**.

Ὅτι δὲ καὶ ἡ ἐνεργητικὴ καὶ ἡ παθητικὴ ἀφομοίωσις ἐπιτυγχάνεται καὶ ταχύτερον καὶ τελειότερον **ὅσον περισσότεραι καὶ σαφέστεραι συγγενεῖς πρὸς τὸν ἀγνωστον παραστάσεις ὑπάρχουν εἰς τὴν συνείδησίν μας**, εἶναι εὐνόητον μετὰ τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα. Ὡσαύτως εὐνόητον εἶναι διατὶ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι δὲν ἀφομοιώνουν, δηλ. δὲν κατανοοῦν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅλα τὰ εἰς τὰς αἰσθήσεις των προσπίπτοντα, ἀλλ' ἄλλοι κατανοοῦν ταῦτα τελειότερον καὶ ἄλλοι ἀτελέστερον· ὁ λόγος πάντως τούτου εἶναι, ὅτι ὅλοι δὲν ἔχουν τὰς αὐτὰς ἀφομοιούσας παραστάσεις· **ὅσον αἱ ἀφομοιοῦσαι παραστάσεις εἶναι περισσότεραι καὶ τελειότεραι, οὗτοι κατανοοῦν ταχύτερον καὶ τελειότερον τὰς νέας ἀντιλήψεις, ὅσοι δὲ δὲν ἔχουν τοιαύτας ἀφομοιούσας παραστάσεις, οὗτοι καὶ βραδύτερον καὶ ἀτελέστερον κατανοοῦν τὰς νέας ἀντιλήψεις.**

§ 15. Η ΠΡΟΣΟΧΗ

1. Ὅρισμὸς τῆς προσοχῆς.

Διὰ τὴν ἀφομοίωσιν μεγίστην σημασίαν ἔχει ἡ **προσοχή** ἀπὸ τὴν καθημερινὴν πεῖραν διδασκόμεθα, ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον βλέπομεν, ἀκούομεν ἢ ἀναγινώσκομεν **μὲ προσοχὴν, ἐννοοῦμεν καλύτερον καὶ μανθάνομεν εὐκολώτερον**. Ἀλλὰ τί ἐννοοῦμεν, ὅταν λέγωμεν, **ὅτι προσέχομεν εἰς τι**;

Ἄς σκεφθῶμεν τί συμβαίνει εἰς ἡμᾶς, ὅταν προσέχωμεν εἰς ἓν οἰονδήποτε πρᾶγμα· μεταβαίνομεν π. χ. εἰς τὸ θέατρον καὶ ἐκεῖ παρακολουθοῦμεν μίαν παράστασιν δράματος ἢ κωμῳδίας· καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς παραστάσεως εἴμεθα τελείως προσηλωμένοι εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα λέγονται καὶ γίνονται ἐπὶ τῆς σκηνῆς, χωρὶς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον νὰ σκεπτώμεθα τίποτε ἄλλο· αἱ σκέψεις, αἱ φροντίδες, αἱ λύπαι κλπ., τὰ ὁποῖα ἀπησχόλουν ἡμᾶς κατὰ τὸν χρόνον, καθ' ὃν μετεβαίνομεν εἰς τὸ θέατρον, λησμονοῦνται τελείως· ἐὰν πρὸ ἡμῶν κἀθηταί τις, ὁ ὁποῖος μᾶς ἐμποδίζει νὰ βλέπωμεν καλῶς τὰ ἐν τῇ σκηνῇ γινόμενα, μετακινούμεθα καταλλήλως διὰ νὰ δυνάμεθα νὰ βλέπωμεν καλύτερα· ἐὰν ἠθοποιός τις ὀμιλῇ μὲ χαμηλοτέραν φωνὴν καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ

ἀκούσωμεν καλῶς τοὺς λόγους του, θέτομεν τὴν χεῖρα περὶ τὴν κόγχην τοῦ ὠτός, διὰ νὰ δεχώμεθα περισσότερα ἡχητικὰ κύματα καὶ οὕτω δυνηθῶμεν νὰ ἀκούωμεν καλύτερα· τόσον μάλιστα εἴμεθα προσηλωμένοι εἰς τὴν παράστασιν, ὥστε δὲν αἰσθανόμεθα κατὰ τὴν διάρκειάν της τίποτε ἄλλο καὶ τόσον μάλιστα, ὥστε εὐκόλως κατορθώνει παρακαθήμενος λωποδύτης νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ χρηματοφυλάκιόν μας.

Μετὰ τὴν πρώτην πράξιν κλείεται ἡ αὐλαία καὶ ἡμεῖς μὲ τὸν συνοδόν μας κάνομεν λόγον περὶ ἐκείνων, τὰ ὅποια ὀλίγον πρότερον εἶδαμεν ἢ ἀκούσαμεν ἀπὸ τὴν σκηνὴν, κρίνομεν τὰ λεχθέντα, τοὺς ἠθοποιούς, τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον ἐξελίσσεται καὶ θὰ προχωρήσῃ ἢ ὑπόθεσις κτλ., ὅλα σχετικὰ πρὸς ὅσα πρὸ ὀλίγου ἀντελήφθημεν· ἔξαφνα ἀκούομεν ἀπὸ μίαν γωνίαν τῆς πλατείας τοῦ θεάτρου φωνάς, στρέφομεν πρὸς τὰ ἐκεῖ τὸ βλέμμα καὶ βλέπομεν δύο ἀνθρώπους συμπλεκόμενους· ἀμέσως **λησμονοῦμεν** καὶ παράστασιν καὶ ἠθοποιούς, προσπαθοῦμεν νὰντιληφθῶμεν καλύτερα τὰ ἐκεῖ συμβαίνοντα, ἀναβαίνομεν εἰς τὸ κάθισμά μας ἢ πλησιαζομεν περισσότερον εἰς τὸ μέρος τῆς συμπλοκῆς καὶ ἐρωτῶμεν τοὺς παρισταμένους διὰ νὰ μάθωμεν τὰ αἷτια τῆς συμπλοκῆς κτλ.

Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς λέγομεν, ὅτι **ἡ προσοχή μας κατηυθύνετο κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς τὴν παράστασιν, ἔπειτα δὲ εἰς τὴν συμπλοκὴν**· παρατηροῦμεν δὲ ὅτι κατ' ἀρχὰς μὲν εἰσηλθὲν εἰς τὴν συνειδήσιν μας ἡ πνευματικὴ εἰκὼν τῆς παραστάσεως, ἔπειτα δὲ ἡ τῆς συμπλοκῆς καὶ αἱ δύο αὐταὶ **ἐκκυριάρχησαν ἐν αὐτῇ ἐπὶ τινὰ χρόνον**, καὶ μάλιστα μὲ μεγίστην σαφήνειαν, ἔνεκα δὲ τούτου **πάντα τὰ λοιπὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως ἀπεμακρύνθησαν αὐτῆς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἢ ἦσαν πολὺ ὀλίγον συνειδητὰ εἰς ἡμᾶς**· συγχρόνως ἐκάμναμεν καὶ μερικὰς κινήσεις, διὰ νὰ δώσωμεν εἰς τὰς παραστάσεις αὐτὰς τὴν μεγίστην δυνατὴν σαφήνειαν καὶ τέλος **ἠσθάνθημεν μεγάλην ἐπιθυμίαν διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν καὶ ἄλλα σχετικὰ αἰσθήματα καὶ παραστάσεις**.

Ὅμοιόν τι συμβαίνει καὶ ὅταν καθήμενος εἰς τὸ γραφεῖόν μου ἀναγινώσκω εὐχάριστόν τι βιβλίον, εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποίου εἶμαι τελείως ἀφοσιωμένος, ἐνῶ εἰς τὸ ἐπάνω πάτωμα κτυποῦν, ἀπὸ τὸν δρόμον ἀκούεται ὁ θόρυβος τῶν διερχομένων αὐτοκινήτων, εἰς τὸ παρακείμενον δωμάτιον κλαίει τὸ τέκνον μου κτλ. Παρὰ πάντα ταῦτα, ἐγὼ προχωρῶ εἰς τὴν ἀνάγνωσίν μου,

χωρίς νά προσέχω εἰς τὴν ταραχὴν καὶ τὸν θόρυβον ἢ τὸ πολὺ ἀποκτῶ ἀπὸ αὐτὸν μερικὰς συγκεχυμένας ἐντυπώσεις· καὶ ἐδῶ παρατηροῦμεν, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀναγινώσκω τὸ βιβλίον, αἱ ἕξ αὐτοῦ παραστάσεις κυριαρχοῦν τελείως τῆς συνειδήσεώς μου, ἀπομακρύνουσαι ἀπ' αὐτὴν ὅλας τὰς ἄλλας, ὅσον ἰσχυρὰ καὶ ἂν εἶναι τὰ αἰσθητά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα αὐταὶ προέρχονται· συγχρόνως δὲ βλέπομεν, ὅτι ἔχω καὶ μεγάλην ἐπιθυμίαν διὰ νά ἀποκτήσω περισσοτέρας ἐκ τοῦ περιοχόμενου τοῦ βιβλίου γνώσεις.

Κατὰ ταῦτα λέγομεν, ὅτι προσέχομεν εἰς τι, ὅταν ἐν ὠρισμένῳ χρόνῳ ὑπάρχουν εἰς τὴν συνειδησίμ μας σαφεῖς μόνον αἱ ἐκ τούτου παραστάσεις· πάντα τὰ λοιπὰ περιοχόμενα τῆς συνειδήσεως, κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, ἐξωθοῦνται ταύτης ἢ τοῦλάχιστον ἐπισκοτιζοῦνται πολὺ· *προσέχομεν ἄρα εἰς τι ἀντικείμενον, ὅταν μόνον τοῦ ἀντικείμενου τούτου παραστάσεις κυριαρχοῦν τῆς συνειδήσεώς μας μὲ τελείαν διαύγειαν καὶ σαφήνειαν, ἐπισκοτιζοῦσαι, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥτιον ὅλας τὰς ἄλλας, τέλος δὲ καὶ ἐξωθοῦσαι αὐτὰς τῆς συνειδήσεως.*

Ἐμάθαμεν προηγουμένως (σελ. 49), ὅτι ἡ συνειδησίς μας εἶναι καθόλου στενὴ· κατὰ τὴν προσοχὴν ὅμως ἡ συνειδησίς γίνεται ἀκόμη στενωτέρα· τὴν ὅλην συνειδήσιν δυνάμεθα νά παραβάλλωμεν πρὸς τὸ *ὀπτικὸν πεδῖον τοῦ ὀφθαλμοῦ*, ἤτοι πρὸς τὸν χώρον, τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νά περιλάβωμεν δι' ἑνὸς βλέμματος· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου ἔχομεν ἐκάστοτε σαφῆ συνειδήσιν, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ μέρος τοῦ χώρου τούτου, τὸν ὁποῖον βλέπομεν ὀξύτερον κατὰ τινα στιγμὴν καὶ τὸ ὁποῖον συνήθως λέγομεν *ὀπτικὸν σημεῖον*. Δυνάμεθα ἄρα νά εἴπωμεν, *ὅτι προσέχομεν εἰς τι περιοχόμενον τῆς συνειδήσεως, ὅταν τοῦτο εὐρίσκειται εἰς τὸ ὀπτικὸν σημεῖον τῆς συνειδήσεώς μας.*

Συχνὰ μὲ τὴν προσοχὴν συνδέονται *καὶ τινες κινήσεις τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων*, μὲ τὰς ὁποίας κατορθώνομεν νά ἀντιλαμβανόμεθα τὰ διάφορα ἀντικείμενα ἀκριβέστερα. Τέλος δὲ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς προσοχῆς εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι *κατὰ ταύτην παρατηρεῖται τάσις νά μάθωμεν περισσότερα διὰ τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἐπροκάλεσε τὴν προσοχὴν μας.*

Κατὰ ταῦτα τὴν προσοχὴν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ὡς ἑξῆς :

Προσοχὴ εἶναι ἡ πνευματικὴ λειτουργία διὰ τῆς ὁποίας περιεχόμενον τι τῆς συνειδήσεως καθίσταται σαφέστατον καὶ διαυγέστατον ἐπὶ βλάβῃ ὄλων τῶν ἄλλων περιεχομένων τῆς συνειδήσεως.

2. Εἶδη τῆς προσοχῆς.

Τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα, περὶ τῆς ἐν τῷ θεάτρῳ παραστάσεως καὶ τῆς εὐχαρίστου ἐν τῷ γραφείῳ μου ἀναγνώσεως, δεικνύουν *δύο διάφορα εἶδη τῆς προσοχῆς*. Εἰς τὴν πρώτην δηλ. περίπτωσιν εἶχομεν σαφῆ συνείδησιν *ἀντιλήψεων κατ' αἴσθησιν*, εἰς δὲ τὴν δευτέραν *παραστάσεων*· διὰ τοῦτο εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν καλοῦμεν τὴν προσοχὴν *κατ' αἴσθησιν προσοχὴν*, εἰς δὲ τὴν δευτέραν *πνευματικὴν*. Εἰς τὴν κατ' αἴσθησιν προσοχὴν γίνονται συνειδηταὶ εἰς ἡμᾶς μὲ μεγάλην σαφήνειαν καὶ διαύγειαν κατ' αἴσθησιν ἐντυπώσεις, εἰς δὲ τὴν πνευματικὴν ἀναπλαττόμενα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως.

Εἰς τοὺς μικροὺς παῖδας παρατηρεῖται ἐπὶ μακρὸν χρόνον μόνον ἢ κατ' αἴσθησιν προσοχή.

3. Γένεσις τῆς προσοχῆς.

α') Ψυχικὰ αἷτια καὶ ψυχολογικοὶ ὁροι.

1. Κάθημαι εἰς τὸ δωμάτιόν μου καὶ μελετῶ τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας. Ἐξαφνα ἀκούω ἓνα πυροβολισμόν. Τί συμβαίνει τότε ; Ἀμέσως ἐπισκοτίζονται αἱ εἰς τὴν συνείδησίν μου εὐρισκόμεναι παραστάσεις τῆς ἱστορίας, καταλαμβάνει δ' αὐτὴν ἡ παρὰστασις τοῦ πυροβολισμοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν ἀσχολοῦμαι σκεπτόμενος ἐπὶ πολὺ τὰ κατ' αὐτόν· δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ προσοχὴ μου ὅλη στρέφεται εἰς τὸν πυροβολισμόν, ἀποσπώμενη ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Ὅμοιον συμβαίνει καὶ *εἰς πᾶσαν ἄλλην ἰσχυρὰν κατ' αἴσθησιν ἐντύπωσιν*, ὅταν κεντήσῃ π.χ. τὴν χεῖρά μας μέλισσα, αἰσθανθῶμεν τὴν ὄσμην καιομένου ὑφάσματος, ἀκούσωμεν μερικοὺς νὰ ψάλλουν τὸν ἐθνικὸν μας ὕμνον κλπ., ἡ προσοχὴ μας δηλ. ἀποσπᾶται ἀπὸ τὸ θέμα, μὲ τὸ ὁποῖον ἕως τώρα ἠσχολεῖτο, καὶ στρέφεται *ὅλη εἰς τὴν ἰσχυρὰν αὐτὴν κατ' αἴσθησιν ἐντύπωσιν*.

2. Περιπατῶ εἰς τὴν φαληρικὴν ἀκτὴν μὲ φύλον μου καὶ συζητῶ μὲ αὐτὸν περὶ τινος φλέγοντος ζητήματος· ἔξαφνα διέρχεται Κινέζος φέρων τὴν ἰδιόρρυθμον στολήν του· ἀμέσως λησμονῶ τὸ θέμα, διὰ τὸ ὁποῖον συνεζήτουν, αἱ σχετικαὶ μὲ αὐτὸ παραστάσεις τελείως ἔξαφανίζονται ἀπὸ τὴν συνείδησίν μου, καταλαμβάνουν δὲ τὴν ἄρχουσαν θέσιν εἰς αὐτὴν αἱ σχετιζόμεναι μὲ τὴν νέαν ἀντίληψιν. Ἐνταῦθα προσεῖλκυσε τὴν προσοχήν μου **τὸ νέον.**

3. Καθ' ὃν χρόνον παραδίδει ὁ διδάσκαλος μαθηματικά, κυριαρχοῦν εἰς τὴν συνείδησίν μου αἱ πρὸς τὸ διδασκόμενον σχετικαὶ παραστάσεις. Ἐπιπροσδοκῶ, ἀκούω ἕνα συμμαθητὴν μου νὰ ψάλλῃ μὲ σιγανὴν φωνὴν γνωστὸν μου ῥῆμα· ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη ἐντύπωσις ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὴν συνείδησίν μου ὅλας τὰς τέως εἰς αὐτὴν κυριαρχούσας παραστάσεις, καταλαμβάνει δὲ αὕτη τὴν θέσιν ἐκείνων. Ἐνταῦθα ἐπροκάλεσε τὴν προσοχήν μου **ἡ ἀπροσδόκητος ἐντύπωσις.**

4. Τὰ μικρὰ μου τέκνα ἔχουν ἐξέλθει εἰς περίπατον καὶ τὰ περιμένω νὰ ἐπανέλθουν ὠρισμένην ὥραν· ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα αὕτη, ἀκούω μὲ προσοχήν κάθε θύρουβον, ὁ ὁποῖος γίνεται εἰς τὴν θύραν ἢ τὴν κλίμακα τῆς οἰκίας· ἐνταῦθα τὴν προσοχήν προκαλεῖ ἡ **προσδοκωμένη ἐντύπωσις.**

5. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν διαφόρων μαθημάτων παρατηροῦμεν, ὅτι προσέχομεν περισσότερο εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα **ἐννοοῦμεν εὐκολώτερον**· ὅταν ἐννοοῦμεν μὲ μεγάλον κόπον μάθημά τι ἢ δὲν τὸ ἐννοοῦμεν καθόλου, προσέχομεν μὲν εἰς τὴν ἀρχὴν εἰς αὐτό, ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐλαττώνεται ἡ πρὸς αὐτὸ προσοχή μας, τέλος δὲ καὶ ἔξαφανίζεται ὅλως διόλου· κατὰ ταῦτα προσέχομεν γενικῶς εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα εὐκόλως **νὰ κατανοήσωμεν ἢ νὰ ἀφομοιώσωμεν.**

Ἔτσι ἡ προσοχὴ προκαλεῖται·

1. Ἐκ τῆς **ἰσχυρᾶς κατ' αἴσθησιν ἐντυπώσεως.**
2. Ἐκ τῆς **νέας ἐντυπώσεως.**
3. Ἐκ τῆς **ἀπροσδοκῆτος ἐντυπώσεως.**
4. Ἐκ τῆς **προσδοκωμένης ἐντυπώσεως** καὶ
5. Ἐκ τῆς **εὐκολίας τῆς ἀφομοιώσεως.**

β') Φυσιολογικοί ὄροι τῆς προσοχῆς.

Ἡ προσοχὴ ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ μερικὰς σωματικὰς λειτουργίας καὶ καταστάσεις.

Οὕτω π. χ. μεγάλην σημασίαν ἔχει διὰ τὴν προσοχὴν ἡ κόπωση, ἡ ὁποία προέρχεται ἢ ἀπὸ σωματικὴν ἢ ἀπὸ πνευματικὴν ἐργασίαν· τοῦτο γνωρίζομεν ὅλοι ἐκ πείρας· ὅταν εἴμεθα κουρασμένοι, δὲν δυνάμεθα νὰ προσέχωμεν τόσον καλῶς, ὅσον, ὅταν εἴμεθα ἀκμαῖοι.

Ἡ πείρα ἐπίσης διδάσκει, ὅτι ἐξασκοῦν ἐπιβλαβῆ ἐπίδρασιν εἰς τὴν προσοχὴν τὸ πολὺ ψῦχος, ἡ πολλὴ θερμότης καὶ ὁ μεμολυσμένος ἀήρ· ἀπαραίτητος ὄρος διὰ τὴν προσοχὴν εἶναι καὶ ἡ ἐλευθέρη καὶ ἀκώλυτος ἀναπνοὴ διὰ τῆς ρινός.

Κατὰ ταῦτα οἱ σπουδαιότατοι φυσιολογικοὶ ὄροι τῆς προσοχῆς εἶναι ἡ σωματικὴ καὶ ἡ πνευματικὴ ἀκμὴ, ἡ κατάλληλος θερμοκρασία, ὁ καθαρὸς ἀήρ καὶ ἡ ἐλευθέρη διὰ τῆς ρινός ἀναπνοή.

4. Ἀκουσία καὶ ἐκουσία προσοχή.

Ὅταν ὑπάρχουν οἱ ψυχικοὶ καὶ φυσιολογικοὶ ὄροι, διὰ τοὺς ὁποίους εἴπομεν ἄνωτέρω, ἡ προσοχὴ γεννᾶται μόνη της, οὕτως εἶπεῖν, ἐπιβάλλεται εἰς ἡμᾶς· τὴν τοιαύτην προσοχὴν καλοῦμεν ἀκουσίαν προσοχὴν. Ἀκουσία λοιπὸν προσοχὴ γεννᾶται, ὅταν δὲν ἔχωμεν τὴν πρόθεσιν νὰ προσέξωμεν εἰς τι, ἀλλὰ κυριαρχοῦν τῆς συνειδήσεώς μας μὲ μεγάλην διαύγειαν καὶ σαφήνειαν, αἰσθήματα ἢ παραστάσεις ἄνευ τῆς συνεργίας μας.

Ἄλλοτε ὅμως στρέφομεν σκοπίμως τὴν προσοχὴν μας εἰς τινὰ παραστάσεις ἢ αἰσθήματα· οὕτω π. χ. οἱ μαθηταὶ παρακολουθοῦν μὲ προσοχὴν τὴν διδασκαλίαν, καὶ ὅταν τὸ διδασκόμενον δὲν παρέχῃ εἰς αὐτοὺς καμμίαν εὐχαρίστησιν, διότι σκέπτονται ὅτι αὐτό, τὸ ὁποῖον διδάσκει ὁ διδάσκαλος, εἶναι χρήσιμον εἰς αὐτοὺς διὰ τὰς περαιτέρω σπουδὰς των ἢ τὸν κατόπιν βίον των, ἢ ὅτι οὕτω θὰ λάβουν καλοὺς βαθμοὺς καὶ θὰ εὐχαριστήσουν τοὺς γονεῖς των κλπ. Τὸ ἴδιον συμβαίνει πλειστάκις καὶ εἰς τὸν καθημερινὸν βίον· ἡ σκέψις δηλ. περὶ ἐπικειμένης ὠφελείας ἢ βλάβης παρακινεῖ νὰ προσέξωμεν εἰς τι. Εἰς τὴν περι-

πτωσιν αὐτὴν *ἀναγκάζομεν* ἡμᾶς αὐτοὺς νὰ ἀποκτήσωμεν κατ' αἴσθησιν ἐντυπώσεις μὲ μεγάλην σαφήνειαν, νὰ ἀναπλάσσωμεν παραστάσεις καὶ νὰ ἐξετάσωμεν μὲ προσοχὴν τὸ ἀναπλαττόμενον· τὴν τοιαύτην προσοχὴν καλοῦμεν *ἐκουσίαν προσοχὴν*.

5. Καταμερισμὸς τῆς προσοχῆς.

Ἔντιον εἴπομεν προηγουμένως περὶ προσοχῆς, δεικνύουν ὅτι *κατὰ κανόνα ἢ προσοχὴ εἰς ἓν πρᾶγμα ἢ φαινόμενον, ἀποκλείει τὴν προσοχὴν εἰς ἄλλο πρᾶγμα ἢ φαινόμενον.*

Ἐνίοτε ὅμως εἶναι δυνατὸν *συγχρόνως νὰ προσέχωμεν εἰς περισσότερα πράγματα*· οὕτω π. χ. εἶναι δυνατὸν νὰ πλέκη τις, νὰ ἀναγινώσκῃ, νὰ γράφῃ κλπ., συγχρόνως ὅμως νὰ παρακολουθῇ καὶ τινα συζήτησιν· ὁ διευθύνων τὴν ὀρχήστραν παρακολουθεῖ τὰ μουσικὰ σημεῖα εἰς τὸ πρὸ αὐτοῦ βιβλίον τῆς μουσικῆς, προσέχει ὅμως συγχρόνως καὶ εἰς ὅλα τὰ ὄργανα καὶ εἰς τὰς φωνὰς τῶν ἀοιδῶν· ὁμοίως ὁ διδάσκαλος προσέχει εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα αὐτὸς διδάσκει ἢ λέγουν οἱ μαθηταί, προσέχει ὅμως καὶ εἰς τὴν συμπεριφορὰν ὅλων τῶν μαθητῶν κλπ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο καλοῦμεν *καταμερισμὸν τῆς προσοχῆς*.

Ὅταν καταμερίζεται ἡ προσοχὴ εἰς περισσότερας σειρὰς αἰσθημάτων ἢ παραστάσεων, *ἔχομεν ἀσαφῆ συνείδησιν ὅλων τούτων*, ἐὰν δ' αἴσθημά τι ἢ παράστασις ἀπασχολῇ ὄντως ὀλόκληρον τὴν προσοχὴν μας, *ἡ προσοχὴ περιορίζεται εἰς αὐτὸ μόνον τὸ αἴσθημα ἢ αὐτὴν τὴν παράστασιν*. Οὕτω π.χ. ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος γράφων παρακολουθεῖ μίαν συζήτησιν, ὅταν θέλῃ νὰ ἀκούσῃ τι καλύτερον, ἀφήνει ἀμέσως τὴν γραφίδα.

Ὁ καταμερισμὸς τῆς προσοχῆς *εἶναι ὁ τελειότατος τύπος τῆς προσοχῆς, ἀπαιτεῖ δὲ ἕκτακτον πνευματικὴν δύναμιν.*

§ 16. ΤΟ ΔΙΑΦΕΡΟΝ

α') Ὁρισμὸς τοῦ διαφέροντος.

Συγγενὲς μὲ τὴν προσοχὴν εἶναι τὸ *διαφέρον*, καὶ μάλιστα τόσον συγγενές, ὥστε πολλοὶ συγχέουν τὰ δύο αὐτὰ πνευματικὰ φαινόμενα.

Ἐὰν μαθητὴς, κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας

εἶναι τελείως προσηλωμένος εἰς αὐτήν καὶ εὐρίσκονται εἰς τὴν συνειδήσιν του μόνον αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸ μάθημα τοῦτο παραστάσεις, λέγομεν ὅτι *προσέχει*. Πολλάκις ὅμως παρατηρεῖται, ὅτι ὁ μαθητὴς δὲν περιορίζεται μόνον νὰ προσέχη κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας εἰς αὐτήν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ τέλος του παραμένουν καὶ κυριαρχοῦν εἰς τὴν συνειδήσιν του αἱ σχετικαὶ παραστάσεις· διαρκῶς σκέπτεται τοὺς ἥρωας καὶ τὰς πράξεις, διὰ τὰς ὁποίας ἤκουσε νὰ γίνεται λόγος, ἀσχολεῖται μὲ αὐτοὺς, ζητεῖ νὰ εὕρη ἐκτενέστερα ἱστορικὰ βιβλία, τὰ ὁποῖα ἐκθέτουν λεπτομερέστερον τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα μελετᾷ, πολλάκις μάλιστα καὶ ἐπισκέπτεται τοὺς τόπους, εἰς τοὺς ὁποίους ἐγιναν διάφορα ἱστορικὰ γεγονότα. Περὶ τοῦ μαθητοῦ τούτου λέγομεν, ὅτι *ἔχει διαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν*. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον λέγομεν περὶ τινος, ὅτι *ἔχει διαφέρον διὰ τὴν φυσιογνωσίαν, τὴν ἰχνογραφίαν κλπ.* ὅταν δὲν ἀσχολῆται μὲ τὰ σχετικὰ πράγματα μόνον κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα, καταρτίζει π.χ. συλλογὰς φύλλων, ἐντόμων κλπ. ἢ ἰχνογραφεῖ ὄχι μόνον κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ὀριζόμενον, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα.

Κατὰ ταῦτα, εἰς μὲν τὴν προσοχὴν παράστασις τις ἢ ὁμὰς παραστάσεων *κυριαρχεῖ τῆς συνειδήσεως ἐπὶ ὠρισμένον βραχὺν χρόνον*, εἰς δὲ τὸ διαφέρον ἢ *κυριαρχία αὕτη εἶναι διαρκῆς*. Δυνάμεθα ἄρα νὰ εἴπωμεν, ὅτι διαφέρον εἶναι ἡ *διαρκῆς προσοχή*.

β') Ὅροι ἀπαιτούμενοι διὰ νὰ γεννηθῇ τὸ διαφέρον.

Διὰ νὰ γεννηθῇ διαφέρον, ἀπαιτεῖται εἰς ἀπὸ τοὺς ἐπομένους ὄρους.

α') *ἡ εὐκολία τῆς ἀφομοιώσεως*. Ὅταν προσλαμβάνονται εὐκόλως αἱ νέαι παραστάσεις ὑπὸ τῶν ἐν τῇ συνειδήσει, εὐχαριστούμεθα. Ἡ εὐχαρίστησις αὕτη διεγείρει τὴν ἐπιθυμίαν μας νὰ ἀσχοληθῶμεν ἐκ νέου μὲ τὰς ἰδίας παραστάσεις, διὰ νὰ ἀπολαύσωμεν καὶ πάλιν τὴν ἰδίαν εὐχαρίστησιν. Ὅταν παρουσιασθῇ ἡ ἐπιθυμία αὕτη, λέγομεν ὅτι *ἔχομεν διαφέρον*.

β') *Ἡ φυσικὴ προδιάθεσις* Δύο μαθηταὶ ἐπιδίδονται συγχρόνως εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἰχνογραφίας. Ὁ εἷς ἐκ τούτων ταχέως προχωρεῖ καὶ δεικνύει δι' αὐτὴν μέγα διαφέρον, ἐνῶ ὁ ἄλλος

πολύ ὀλίγα κατορθώνει καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔχει διαφέρον· ἐνταῦθα τὸ διαφέρον δὲν ἔχει τὴν αἰτίαν εἰς τὴν εὐκολίαν τῆς ἀφομοιώσεως, διότι καὶ τῶν δύο αἰ παραστάσεις, αἰ πρὸς τὸ μάθημα τοῦτο σχετιζόμεναι, εἶναι αἰ ἴδιαι. Μᾶλλον τὸ διαφέρον γεννᾶται ἐνταῦθα ἐκ τούτου, ὅτι ὁ εἰς μαθητῆς ἔχει ἐκ φύσεως ὀξὺν ὀφθαλμὸν καὶ διὰ τοῦτο ἀντιλαμβάνεται τελείως τὰ ἐξεταζόμενα ἀντικείμενα, καὶ δεξιὰν χεῖρα καὶ διὰ τοῦτο ἀναπαριστᾷ αὐτὰ ἐπιτυχῶς. Διὰ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτὴν εὐχαριστεῖται, διὸ καὶ ἀσχολεῖται περισσότερον εἰς τὴν ἰχνογραφίαν, διὰ νὰ συναισθάνεται καὶ μεγαλυτέραν εὐχαρίστησιν.

γ) **Συνείδησις τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεων.** Ὅπως ὁ συλλογεὺς γραμματοσήμων, καθ' ὅσον βλέπει τὴν συλλογὴν του καθ' ἑκάστην πλουτιζομένην, ἀποκτᾷ διαφέρον δι' αὐτὴν καὶ ἐπιδιώκει τὴν αὕξησιν αὐτῆς καὶ διὰ δαπάνης καὶ διὰ κόπου, οὕτω καὶ πᾶς ἄλλος καθ' ὅσον λαμβάνει συνείδησιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεων του, διαφέρεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον δι' αὐτὰς καὶ προσπαθεῖ ναυξήσῃ ταύτας.

Τὸ διαφέρον, τὸ ὁποῖον γεννᾶται κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, καλεῖται **ἄμεσον**, διότι ἀναφέρεται εἰς τὰ πράγματα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ καὶ οὐχὶ εἰς αὐτὰ, ὡς μέσον πρὸς ἐπιτυχίαν ἀπωτέρου τινὸς σκοποῦ. Πολλάκις ὅμως τὸ πράγμα δὲν ἔχει οὕτως· ὑπάρχει π.χ. μαθητῆς, ὁ ὁποῖος δεικνύει διαφέρον διὰ τὰ μαθηματικὰ χωρὶς νὰ συντρέχη κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρω ὅρους· ἐπιδίδεται ὅμως μὲ μέγαλον ζῆλον εἰς αὐτὰ δι' ἀπώτερόν τινα σκοπόν, ἢ διὰ νὰ τύχῃ π.χ. καλοῦ βαθμοῦ ἢ διότι σκέπτεται, ὅτι θὰ καταταχθῇ εἰς τὴν σχολὴν τῶν Εὐελπίδων, τῶν Δοκίμων, τὸ Πολυτεχνεῖον κλπ. καὶ θὰ τοῦ χρειασθῇ ἡ γνῶσις αὐτῶν. Περὶ τούτου τοῦ μαθητοῦ λέγομεν, ὅτι ἔχει **ἔμμεσον** διαφέρον.

Τὰ δύο ταῦτα εἶδη τοῦ διαφέροντος ὑπενθυμίζουν τὰ δύο εἶδη τῆς προσοχῆς, διὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε λόγος εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον καὶ διὸ τὸ μὲν **ἄμεσον** διαφέρον τὴν **ἀκουσίαν** προσοχήν, τὸ δ' **ἔμμεσον** τὴν **ἐκουσίαν**. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι **τὸ μὲν ἄμεσον διαφέρον εἶναι διαρκῆς ἀκουσία προσοχή, τὸ δ' ἔμμεσον διαρκῆς ἐκουσία προσοχή.**

α') Ἡ νόησις ἐν γένει.

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι τὰ αἰσθητήρια ὄργανα συντελοῦν νάπο-
κτίσωμεν πολλὰς καὶ ποικίλας παραστάσεις, αἱ παραστάσεις αὗται
ἔρχονται εἰς τὴν συνείδησίν μας ὄχι καθ' ὄρισμένον καὶ λογικῶς
ἀκριβῶς διατεταγμένον τρόπον, ἀλλ' ἀτάκτως ὅλως, ἀναλόγως τῶν
ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ὑποπίπτουν ἐκάστοτε εἰς τὰς αἰσθήσεις
μας. Ἐξέρομαι π. χ. εἰς περίπατον καὶ τώρα μὲν συναντῶ ἀν-
θρώπους βαδίζοντας, ἔπειτα ποίμνιον, ἔπειτα δάσος, λίμνην,
σιδηροδρόμον κλπ. Ἐξ ὅλων τούτων ἀποκτῶ παραστάσεις· αἱ
παραστάσεις ὅμως αὗται δὲν ἔχουν καμμίαν ἐσωτερικὴν σχέσιν
πρὸς ἀλλήλας· ὅπως μετὰ τοὺς ἀνθρώπους εἶδον τὸ ποίμνιον,
κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἠδυνάμην νὰ ἴδω ὄρος, θάλασσαν κλπ.
Αἱ οὕτως ὅμως ἀτάκτως εἰς τὴν συνείδησίν μας εἰσερχόμεναι
παραστάσεις δὲν εὐρίσκονται εἰς αὐτὴν συγκεχυμέναι, ἀλλὰ *συν-
δέονται πρὸς ἀλλήλας καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τῶν σχέσιν,*
καὶ ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν, ὅπως εἶναι συνδεδεμέναι
κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰσόδου τῶν εἰς τὴν συνείδησιν· οὕτω δὲ
συνδεόμεναι *ἀποτελοῦν ἄλλα ψυχικὰ φαινόμενα πολυτιμό-
τατα διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου.* Ταύτην τὴν
κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν συσχετίσιν καὶ σύνδεσιν τῶν παρα-
στάσεων καλοῦμεν *νόησιν.*

Εὐκόλως δὲ δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι διὰ τὴν νόησιν με-
γάλην σημασίαν ἔχει τὸ μὲν ἢ ἐν τῇ συνείδησει *ὑπαρξίς τῶν
παραστάσεων,* τὸ δ' ἢ *τελεία ἀνάπλασις αὐτῶν.* Μόνον ὅταν
οἱ ὅροι οὗτοι ἐκπληρώνωνται εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν νόησιν. Ἡ
τελεία ὅμως ἀνάπλασις τῶν διὰ τὴν νόησιν ἀπαιτουμένων παρα-
στάσεων κατορθώνεται μόνον, ὅταν ἀπομακρύνωμεν ἀπὸ τὴν συνεί-
δησίν μας ὅλας τὰς ξένας πρὸς ταύτας παραστάσεις. Κατὰ ταῦτα
ἀπαραίτητος τῆς νοήσεως ὄρος εἶναι ἡ *ἐκουσία προσοχή.* Ἡ
ἀπλή τῶν παραστάσεων ὑπαρξίς εἰς τὴν συνείδησιν δὲν ἔχει καμ-
μίαν σημασίαν, ἐὰν δὲν ὑπάρχη καὶ ἡ προσοχή. Μόνον διὰ τῆς

προσοχής δυνάμεθα νὰ ἐξακριβώσωμεν τὰς μεταξὺ τῶν παραστάσεων σχέσεις, νὰ εὕρωμεν τὰς μεταξὺ αὐτῶν ὁμοιότητας καὶ διαφοράς, νὰ διαβλέπωμεν τὰς αἰτίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ὁμοιοτήτων ἢ διαφορῶν τούτων ἢ τὴν σχέσιν τῶν μερῶν συνθέτου τινὸς παραστάσεως καὶ πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὴν ὅλικὴν παράστασιν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων συνάγομεν τὰ ἐπόμενα:

α') Αἱ παραστάσεις ἐρχόμεναι εἰς τὴν συνείδησιν, δὲν *συνδέονται μεταξὺ τῶν μόνον κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τῶν σχέσιν* (τὸν συγχρονισμόν καὶ τὴν διαδοχὴν), *ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν* (τὴν ὁμοιότητα ἢ ἀντίθεσιν).

β') Τὴν τοιαύτην κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν σύνδεσιν τῶν παραστάσεων ὀνομάζομεν *νόησιν*.

γ') Διὰ νὰ γίνῃ νόησις ἀπαιτεῖται:

1) *Νὰ ὑπάρχουν εἰς τὴν συνείδησιν παραστάσεις*: ὅσον τελειότεραι εἶναι αἱ παραστάσεις αὗται, τόσον τελειότερα εἶναι καὶ ἡ νόησις.

2) *Ἡ τελεία ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων*.

3) Ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὴν συνείδησιν πάσης ἐνοχλητικῆς παραστάσεως, ἥτοι *ἡ ἐκουσία προσοχή*.

Διὰ νὰ κατανοήσωμεν ὅμως τελειότερον καὶ τὴν νόησιν καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον τὰ διάφορα εἶδη τῆς νοήσεως.

β') Τὰ εἶδη τῆς νοήσεως.

1. Ἡ ἔννοια.

Ἐλέγομεν ἀνωτέρω, ὅτι αἱ παραστάσεις, ὅταν ἔλθουν εἰς τὴν συνείδησιν, δὲν μένουں μεμονωμένοι, ἀλλὰ συνδέονται μεταξὺ τῶν κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τῶν σχέσιν.

Εἶδον π.χ. ποτὲ ἓνα κύνα καὶ ἀπέκτησα ἐξ αὐτοῦ μίαν παράστασιν· μετὰ ταῦτα εἶδον καὶ ἄλλους κύνας, ἐκάστοτε δὲ ἀπέκτων καὶ παράστασιν τοῦ κυνός, τὸν ὁποῖον ἔβλεπον. Οὕτως ἀπέκτησα πολλὰς παραστάσεις ἐκ πολλῶν ὁμοίων ζώων. Αἱ παραστάσεις αὗται εἶναι *ὅμοιαι* πρὸς ἀλλήλας, διότι ἔχουν μὲν ὁμοιότητας καὶ διαφοράς, ἀλλ' αἱ ὁμοιότητες ὑπερισχύουν τῶν διαφορῶν, διότι εἶναι πολυαριθμότεραι. Τί συμβαίνει τώρα; Ὅταν λέγω

περὶ κυνός, δὲν ἔχω εἰς τὴν συνείδησίν μου τὴν παράστασιν τοῦτου ἢ ἐκείνου τοῦ κυνός, τὸν ὁποῖον εἶδόν ποτε, ἀλλ' ἀπλῶς ἐνὸς ζώου, τὸ ὁποῖον ἔχει τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὅλων τῶν κυνῶν, τοὺς ὁποίους μέχρι τοῦδε εἶδον. Τοῦτο δεικνύει, ὅτι ἡ *ψυχὴ μας ἀφ' ἑαυτῆς ἄνευ συνειδητῆς ἐνεργείας τοῦ λογικοῦ, συνετέλεσεν, ὅπως τὰ μὲν ἰδιαίτερα γνωρίσματα ἐκάστης παραστάσεως τῶν κυνῶν ἀπομακρυνθῶν, τὰ δὲ κοινὰ μεταξὺ ὅλων τῶν παραστάσεων συνενωθῶν καὶ ἀποτελέσουν μίαν γενικὴν παράστασιν τοῦ κυνός.*

Τὴν γενικὴν αὐτὴν παράστασιν, ἡ ὁποία περιέχει ὅλα τὰ κοινὰ γνωρίσματα πολλῶν ὁμοίων παραστάσεων, καλοῦμεν *ἐννοίαν*. Ὅπως ἔχομεν τὴν ἐννοίαν τοῦ κυνός, οὕτως ἔχομεν καὶ πολλὰς ἄλλας ἐννοίας, π. χ. τοῦ ἵππου, τῆς αἰγός, τοῦ πλοίου, τοῦ πίνακος, τοῦ θρανίου κλπ. Καὶ τὰς ἐννοίας δὲ αὐτὰς ἀπεκτίσαμεν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον. Εἶδαμεν π. χ. πλείστας αἰγας μέχρι τοῦδε, *ἡ δὲ ψυχὴ μας ἀφ' ἑαυτῆς, ἄνευ συνειδητῆς ἐνεργείας τοῦ λογικοῦ, συνέκρινε τὰς ἐκ τούτων παραστάσεις, ἀπέβαλε τὰς διαφοράς, ἐκράτησε τὰς ὁμοιότητας καὶ οὕτως ἀπέτέλεσε τὴν ἐννοίαν τῆς αἰγός.*

Κατὰ ταῦτα, *ἡ ἐννοία ἀναφέρεται εἰς δμάδα ὁμοειδῶν παραστάσεων, περιέχει δὲ ἐν ἡ περισσότερα τῶν εἰς πάσας τὰς παραστάσεις ταύτας κοινῶν γνωρισμάτων.*

Τὰ κοινὰ γνωρίσματα διαφόρων παραστάσεων ὀνομάζομεν καὶ *οὐσιώδη γνωρίσματα*, τὰς δὲ συγγενεῖς παραστάσεις, τὰς ὁποίας περιέχει ἐννοία τις, *ἀντιπροσώπους* ἢ *εἶδη* τῆς ἐννοίας αὐτῆς· διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι *ἐννοία εἶναι ἡ συνένωσις τινῶν ἢ ὅλων τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων τῶν εἰδῶν αὐτῆς.*

Ἐλέγαμεν προηγουμένως, ὅτι τὴν συνένωσιν αὐτὴν τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων κάμνει ἡ ψυχὴ μόνη της, ἄνευ συνειδητῆς συνεργασίας τοῦ λογικοῦ· οὐδέποτε π. χ. ἐγὼ ἐσκέφθην νὰ εὔρω τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὅλων τῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα ἔχω ἀντιληφθῆ, καὶ ὅμως ἔχω τὴν ἐννοίαν τοῦ πλοίου, ὡσαύτως οὐδέποτε ἐσκέφθην νὰ εὔρω τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὅλων τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους εἶδον, καὶ ὅμως ἔχω τὴν ἐννοίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὴν συνένωσιν αὐτὴν τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων κάμνει ἡ ψυχὴ ἀφ' ἑαυτῆς, *καλοῦμεν αὐτὴν τὴν ἐννοίαν ψυχικὴν.*

Εὐνόητον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ **ψυχικὴ ἔννοια δὲν εἶναι τελεία**. Θὰ ἦτο π.χ. ἡ ἔννοια τῆς αἰγὸς τελεία, ἐὰν ἐγὼ εἶχον ἴδει ὅλα τὰ εἶδη τῶν αἰγῶν· τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει· συνήθως γνωρίζω μόνον τὰς αἰγὰς τῆς πατρίδος μου καὶ τῶν τόπων, τοὺς ὁποίους μέχρ' αὐτοῦ ἐπεσκέφθην. Σχηματίζω ἄρα τὴν ἔννοιαν τῆς αἰγὸς ἀπὸ περιορισμένον ἀριθμὸν εἰδῶν αὐτῆς καὶ ὄχι ἀπὸ ὅλα, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἔννοια αὐτὴ λέγομεν, ὅτι εἶναι **στενωτέρα** τοῦ δέοντος· τοῦτο δὲ κατανοοῦμεν ἐκ τούτου, ὅτι, ὅταν ἴδωμεν νέον εἶδος τῆς ἔννοιας αὐτῆς, π. χ. αἶγα τῆς Ἀγκύρας, δὲν τὸ ἀναγνωρίζομεν.

Ἄλλοτε πάλιν ἡ ψυχικὴ ἔννοια ἔχει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον ἐλάττωμα· δὲν εἶναι σπάνιον π. χ. νᾶκούσωμεν μικρὸν παῖδα, βλέποντα ἵππον νὰ ὀνομάζῃ αὐτὸν ὄνον ἢ καὶ τᾶνάπαλιν, ὑπάγει δηλ. ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἵππου καὶ εἶδος, τὸ ὁποῖον δὲν ἀνήκει εἰς αὐτὴν τὴν ἔννοιαν· διὰ τοῦτο λέγομεν, ὅτι ἡ ἔννοια αὐτὴ εἶναι **εὐρυτέρα** τοῦ δέοντος.

Ἡ ψυχικὴ λοιπὸν ἔννοια ἄλλοτε μὲν εἶναι στενωτέρα τοῦ δέοντος, ἤτοι δὲν περιλαμβάνει ὅλα τὰ εἰς αὐτὴν ἀνήκοντα εἶδη, ἄλλοτε δ' εἶναι εὐρυτέρα τοῦ δέοντος, ἤτοι περιλαμβάνει καὶ εἶδη, τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάγονται κυρίως ὑπὸ ταύτην, **διὰ τοῦτο δὲ δὲν παραμένει πάντοτε ἡ αὐτὴ, ἀλλὰ μεταβάλλεται ἀναλόγως τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς μεταβολῆς τῶν συνθηκῶν τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου**· ἔχω π.χ. τὴν ψυχικὴν ἔννοιαν τῆς οἰκίας, τὴν ὁποῖαν ἀπέκτησα ἀπὸ τὴν πατρίδα μου· μεταβαίνω μετὰ ταῦτα εἰς Ἀθήνας, βλέπω καὶ ἄλλας οἰκίας καὶ οὕτω συμπληρῶνεται καὶ τελειοποιεῖται βαθμηδὸν ἡ ἔννοια αὕτη.

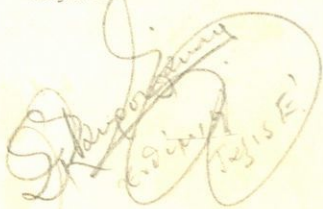
Ἐκτὸς ὅμως τῆς ψυχικῆς ἔννοιας, ἡ ὁποία ἔχει αὐτὰ νὰ ἐλαττώματα, ὑπάρχει καὶ ἄλλη, ἡ **ὁποία δὲν σχηματίζεται ἀφ' ἑαυτῆς, ἀλλὰ κατόπιν σκέψεως**. Φροντίζομεν δηλαδὴ νὰ παραλαμβάνωμεν ὅλα τὰ εἶδη μιᾶς ἔννοιας **καὶ μόνον αὐτὰ, συγκρίνομεν** αὐτὰ μὲ προσοχὴν, **εὐρίσκομεν τὰς ὁμοιότητας καὶ τὰς διαφοράς, κρατοῦμεν τὰς ὁμοιότητας** καὶ οὕτως ἔχομεν ἔννοιαν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι οὔτε στενωτέρα οὔτε εὐρυτέρα τοῦ δέοντος, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ οὐδεμίαν ἐπιδέχεται μεταβολήν. Τὴν ἔννοιαν αὐτὴν καλοῦμεν **λογικὴν ἔννοιαν**. Οὕτω π. χ. σχηματίζω τὴν λογικὴν ἔννοιαν τοῦ παραλληλογράμμου συγκρίνων πρὸς ἄλλα ὅλα καὶ μόνον τὰ εἶδη αὐτῆς, ἤτοι τὸ τετράγωνον, τὸ

ὀρθογώνιον, τὸν ῥόμβον καὶ τὸ τραπεζοειδές. Ἀποβάλλω τὰς διαφοράς, κρατῶ μόνον τὰς ὁμοιότητας, ἦτοι ὅτι αἱ ἀπέναντι πλευραὶ εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ σχήματα εἶναι ἴσαι καὶ παράλληλοι καὶ οὕτως ἔχω τὴν λογικὴν ἔννοιαν τοῦ παραλληλογράμμου.

Κατὰ ταῦτα διακρίνομεν δύο εἴδη ἐννοιῶν, τὴν **λογικὴν** καὶ τὴν **ψυχικὴν**, διαφόρους ἀλλήλων καὶ κατὰ τὸν τρόπον τοῦ σχηματισμοῦ καὶ κατὰ τὴν τελειότητα.

Ἐὰν ὁμως **λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ πλῆθος τῶν εἰδῶν**, εἰς τὰ ὁποῖα ἔννοιά τις ἀναφέρεται, ἔχομεν ἄλλην διαίρεσιν τῶν ἐννοιῶν. Ἐχω π. χ. τὴν ἔννοιαν τοῦ μελανοπίνακος, τὴν ὁποῖαν ἀπέκτησα ἀφοῦ ὑπέπεσαν εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πολλοὶ μελανοπίνακες, διάφοροι κατὰ τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος κλπ. Ἐκτὸς αὐτῆς ὅμως ἔχω καὶ τὴν ἔννοιαν ἐνὸς ὄρισμένου μελανοπίνακος π. χ. τοῦ μελανοπίνακος τῆς ταξέως μου· τὴν ἔννοιαν αὐτὴν ἀπέκτησα, ἀφοῦ εἶδον ποικιλωτάτας μορφάς ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μελανοπίνακος καὶ διετήρησα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον πάντοτε μένει σταθερὸν καὶ ἀμετάβλητον εἰς αὐτόν. Τὰς ἐννοίας ἐκεῖνας, **αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς ὅλα ἢ πολλὰ τοῦλάχιστον εἶδη** καὶ περιλαμβάνουν τὰ μεταξὺ αὐτῶν κοινὰ γνωρίσματα, καλοῦμεν **γενικάς**, ἐκεῖνας δέ, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται **εἰς ἓν μόνον εἶδος ἢ ἄτομον** καλοῦμεν **ἀτομικὰς ἐννοίας**. Ἀτομικὰς ἐννοίας ἔχομεν ὄχι μόνον ἀντικειμένων, ἀλλὰ καὶ προσώπων· οὕτω π. χ. ἔχομεν τὴν ἀτομικὴν ἔννοιαν τοῦ Κίμωνος, τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κλπ. Τὰς ἐννοίας αὐτὰς σχηματίζομεν κρατοῦντες μόνον τὰ γνωρίσματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα μένουν σταθερὰ εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις τοῦ βίου τῶν ἀνδρῶν τούτων καὶ ἀποβάλλοντες ὅλα τὰ ἄλλα.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω βλέπομεν ὅτι εἰς τὰς ἐννοίας διακρίνομεν τὰ **ὑπ' αὐτὰς ὑπαγόμενα εἶδη** καὶ τὰ **οὐσιώδη γνωρίσματα αὐτῶν**. Τὰ μὲν εἶδη λέγομεν, ὅτι ἀποτελοῦν τὸ **πλάτος** τῆς ἐννοίας, τὰ δὲ οὐσιώδη τῶν εἰδῶν γνωρίσματα τὸ **βάθος** αὐτῆς. Τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος τῶν ἐννοιῶν εὐρίσκονται πρὸς ἀλληλα **ἐν ἀντιπεπονθότι λόγῳ**, ἦτοι ὅταν αὐξάνεται τὸ πλάτος, τὸ βάθος ἐλαττώνεται καὶ, ὅταν ἐλαττώνεται τὸ πλάτος, τὸ βάθος αὐξάνεται.

Handwritten signature and date in a circular stamp.

2. Ἡ κρίσις .

α') Ὁρισμὸς τῆς κρίσεως.

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶδομεν, ὅτι ὁ παῖς ἀπὸ τὴν μικρὰν ἡλικίαν ἀποκτᾷ πολλὰς ψυχικὰς ἐννοίας. Ἀλλ' ὁ παῖς δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τοῦτο. Ὄταν δεῖξωμεν εἰς αὐτὸν γλύκισμα καὶ τὸν ἐρωτήσωμεν τί εἶναι, λέγει, ὅτι εἶναι γλύκισμα καὶ δεικνύει οὕτως, ὅτι ἔχει τὸν ἔννοιαν τοῦ γλυκίσματος· ὅταν ὁμοίως καὶ γευθῆ ἂν αὐτοῦ, λέγει ὅτι **τὸ γλύκισμα εἶναι καλόν**. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον δὲν ἀναγνωρίζει μόνον τὴν ὑπερέτειαν Α, ἀλλὰ καί, ἐάν ποτε αὕτη ἔκαμεν εἰς αὐτὸν κακόν τι, λέγει, χωρὶς νὰ δύναται ἀκόμη νὰ ὀμιλῆ καλῶς, ὅτι **ἡ Α εἶναι κακή**. Ἀπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν, ὅτι ὁ παῖς ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἡλικίας δὲν ἀποκτᾷ μόνον παραστάσεις καὶ ἐννοίας, ἀλλὰ καὶ δύναται νὰ συνδέῃ αὐτὰς πρὸς ἀλλήλας. Διὰ νὰ γίνῃ ὁμοίως ἡ σύνδεσις αὕτη, πρέπει νὰ προηγηθῆ σκέψις, σύγκρισις τῶν δύο ἐννοιῶν ἢ τῶν δύο παραστάσεων· μόνον δὲ μετὰ τὴν σύγκρισιν αὐτὴν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῆ ἐάν αὐταὶ δύνανται νὰ συνδεθοῦν πρὸς ἀλλήλας ἢ ὄχι. Ταύτην τὴν **πρὸς ἀλλήλας σύγκρισιν δύο ἐννοιῶν ἢ παραστάσεων, καὶ τὴν ἀπόφασιν, ἐάν εἶναι δυνατὴ ἢ σύνδεσις αὐτῶν ἢ ὄχι, καλοῦμεν κρίσιν**. Ἡ διὰ τῆς γλώσσης ἐκφρασις τῆς κρίσεως λέγεται **πρότασις**. Ὅπως δὲ εἰς τὴν γραμματικὴν, οὕτω καὶ εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἡ μὲν μία ἐννοία ἢ παράστασις καλεῖται ἐννοία ἢ παράστασις τοῦ **ὑποκειμένου**, ἡ δὲ ἄλλη, ἐννοία ἢ παράστασις τοῦ **κατηγορουμένου**. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἡ σύνδεσις ἢ ὁ χωρισμὸς τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορουμένου γίνεται μὲ ἐπίγνωσιν, καλοῦμεν τὴν κρίσιν **λογικὴν**, ἐάν δὲ δὲν συμβαίῃ τοῦτο, **ψυχολογικὴν**.

β') Εἶδη τῶν κρίσεων.

1. Ὅπως εἶπαμεν, προηγουμένως, εἰς τὰς κρίσεις ἀποφαινόμεθα, ὅτι εἶναι ἢ δὲν εἶναι δυνατὴ ἢ σύνδεσις τῆς ἐννοίας τοῦ κατηγορουμένου μὲ τὴν ἐννοιαν τοῦ ὑποκειμένου· ἐντεῦθεν ἐννοοῦμεν ὅτι ἔχομεν **δύο εἶδη κρίσεων**, τῶν ὁποίων ὁ τύπος εἶναι ὁ ἐπόμενος :

α') Ὁ τοῖχος οὗτος εἶναι λευκός.

β') Ὁ τοῖχος οὗτος δὲν εἶναι λευκός.

Εἰς τὴν πρώτην κρίσιν τὸ κατηγορούμενον (λευκός) ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον (ὁ τοῖχος); ἡ κρίσις αὕτη καλεῖται **καταφατική**. Εἰς τὴν δευτέραν τὸ κατηγορούμενον δὲν ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον καὶ τὴν κρίσιν ταύτην καλοῦμεν **ἀποφατικήν**. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀπόδοσις τοῦ κατηγορουμένου εἰς τὸ ὑποκείμενον ἐξαορτᾶται ἀπὸ τὰ γνωρίσματα τοῦ ὑποκειμένου, ἤτοι ἀπὸ τὸ ποῖόν αὐτοῦ, τὴν τοιαύτην διαίρεσιν τῶν κρίσεων καλοῦμεν διαίρεσιν **κατὰ τὸ ποῖόν**.

2. Ἐὰν ἀποβλέσωμεν εἰς τὸ διάφορον πλάτος, ἤτοι εἰς τὸ **ποσόν** τῆς ἐννοίας τοῦ ὑποκειμένου, ἔχομεν ἄλλην διαίρεσιν τῶν κρίσεων, τὴν **κατὰ τὸ ποσόν**, π. χ.

α') Ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι δίκαιος.

β') Τινὲς ἄνθρωποι εἶναι δίκαιοι.

γ') Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί.

Τὴν πρώτην κρίσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἐννοία τοῦ κατηγορουμένου (δίκαιος) ἀποδίδεται εἰς ἓν **ὠρισμένον ἄτομον** (ὁ ἄνθρωπος οὗτος; καλοῦμεν **ἀτομικήν**, τὴν δευτέραν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς μέρος τοῦ πλάτους τῆς ἐννοίας τοῦ ὑποκειμένου, καλοῦμεν **μερικὴν**, τὴν δὲ τρίτην, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς ὅλον τὸ πλάτος τῆς ἐννοίας τοῦ ὑποκειμένου, καλοῦμεν **γενικὴν κρίσιν**.

3. Πολλάκις παρατηρεῖται διαφορὰ καὶ ὡς **πρὸς τὴν σχέσιν ἢ τὴν ἀναφορὰν** τοῦ κατηγορουμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον· τὴν διαφορὰν αὐτὴν δεικνύουν αἱ ἐπόμεναι κρίσεις:

α') Ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι δίκαιος.

β') Ἐὰν ἀκολουθῆς τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ, θὰ ἀνταμειφθῆς.

γ') Τὰ τρίγωνα εἶναι ἢ ὀρθογώνια ἢ ὀξυγώνια ἢ ἀμβλυγώνια.

Εἰς τὴν πρώτην κρίσιν ἡ ἐννοία τοῦ κατηγορουμένου ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον **ἀνευ ὄρου**· τὴν κρίσιν αὐτὴν λέγομεν **κατηγορικὴν**. Εἰς τὴν δευτέραν κρίσιν τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον **ὑπὸ ὄρου**· τὴν κρίσιν αὐτὴν λέγομεν **ὑποθετικὴν**. Εἰς τὴν τρίτην τέλος δίδεται **ἐκλογὴ μεταξὺ περισσοτέρων κατηγορουμένων**· τὴν κρίσιν αὐτὴν καλοῦμεν **διαζευκτικὴν**. Ἐννοεῖται δ' ὅτι ἡ ἐκλογὴ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχη καὶ εἰς τὰ ὑποκείμενα, ὅπως π. χ. εἰς τὴν κρίσιν:

Στερεά, ρευστὰ ἢ ἀέρια πληροῦν πάντα χῶρον.

Τὴν διαίρεσιν ταύτην τῶν κρίσεων, ὡς δηλοῦσαν τὴν πρὸς τὸ

ὑποκείμενον ἀναφορὰν τοῦ κατηγορουμένου, καλοῦμεν διαίρεσιν **κατ' ἀναφορὰν**.

4. Ἐὰν τέλος ἐξετάσωμεν τὰς κρίσεις **κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς βεβαιότητος**, μὲ τὴν ὁποίαν τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑποκειμένου, εὐρίσκομεν ἄλλην διαίρεσιν, ὅπως φανερώνουν τὰ ἐπόμενα παραδείγματα :

α') Ὁ μαθητὴς οὗτος εἶναι ἐπιμελής.

β') Ὁ μαθητὴς οὗτος δυνατὸν νὰ εἶναι ἐπιμελής.

γ') Ὁ μαθητὴς οὗτος πρέπει νὰ εἶναι ἐπιμελής.

Ἡ πρώτη κρίσις φανερώνει τι τὸ πραγματικόν, διὰ τοῦτο καλοῦμεν αὐτὴν **πραγματικὴν ἢ βεβαιωτικὴν**, ἡ δευτέρα φανερώνει τι προβληματικόν, διὰ τοῦτο καλοῦμεν αὐτὴν **προβληματικὴν**, καὶ ἡ τρίτη φανερώνει τι, τὸ ὁποῖον **κατ' ἀνάγκην** πρέπει νὰ γίνῃ, καὶ καλοῦμεν αὐτὴν **ἀποδεικτικὴν**. Τὴν τελευταίαν ταύτην διαίρεσιν τῶν κρίσεων καλοῦμεν **κατὰ τὸν τρόπον**.

Ἡ ἰδία κρίσις ὑπάγεται, καθ' ὅσον ἐξετάζεται ἀπ' αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν ἔποψιν, εἰς μίαν ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω ὑποδιαίρεσεις, ἔὰν δὲ ἐξετασθῇ ὑπὸ ὅλας τὰς ἐπόψεις ὑπάγεται εἰς ὅλας τὰς ὑποδιαίρεσεις. Οὕτω π. χ. ἡ κρίσις· «ὁ μαθητὴς οὗτος δὲν εἶναι ἐπιμελής» κατὰ τὸ ποῖόν εἶναι ἀποφατικὴ, κατὰ τὸ ποσὸν ἀτομικὴ, κατὰ τὴν ἀναφορὰν κατηγορικὴ καὶ κατὰ τὸν τρόπον βεβαιωτικὴ.

3. Ὁ συλλογισμός.

α') Ὁρισμὸς τοῦ συλλογισμοῦ.

Ἀνωτέρω ἐλέγομεν, ὅτι πρὶν ἢ ἐκφράσωμεν γνώμην περὶ τοῦ δυνατοῦ ἢ μὴ τῆς συνδέσεως δύο ἐννοιῶν ἢ παραστάσεων, ἔχομεν ἀνάγκην σκέψεως διὰ νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν μεταξὺ αὐτῶν σχέσιν. Ἡ σκέψις ἡμῶν ὁρμᾶται εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἀπὸ πράγματα γνωστὰ καὶ οὕτω κατορθώνει νὰ εὔρῃ τὸ ἄγνωστον συνήθως αἱ γνωστὰ κρίσεις εἶναι δύο καὶ ἀπὸ αὐτὰς κατορθώνομεν νὰ εὔρωμέν τι, τὸ ὁποῖον δὲν ἐγνωρίζομεν πρωτύτερα πῶς ἔχει. Διὰ νὰ ἀπαντήσῃ π. χ. ὁ μαθητὴς εἰς τὴν ἐρώτησιν, ἔὰν τὸ κλίμα τῆς Ἑλλάδος ἢ τῆς Ρωσίας εἶναι ψυχρότερον ὁρμᾶται ἀπὸ δύο κρίσεις γνωστὰς ἤδη εἰς αὐτόν· α') χώρα, κειμένη βορειότερον ἄλλης ἔχει κλίμα ψυχρότερον ἀπὸ ἐκείνην, β') ἡ Ρωσία κεῖται

βορειότερον τῆς Ἑλλάδος, οὕτω δὲ εὐρίσκει τὸ τέως ἄγνωστον εἰς αὐτὸν ὥστε ἡ Ρωσία ἔχει κλίμα ψυχρότερον τῆς Ἑλλάδος. Τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν τῆς νοήσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπὸ γνωστὰς κρίσεις καὶ τὴν μεταξὺ των σχέσιν, εὐρίσκομεν ἄλλην κρίσιν τέως ἄγνωστον, καλοῦμεν **συλλογισμόν**.

Αἱ δύο γνωσταὶ κρίσεις καλοῦνται **προκείμεναι** ἢ **ὄροι τῆς προτάσεως**, ἐκείνη δέ, τὴν ὁποίαν τώρα εὐρίσκομεν, καλεῖται **συμπέρασμα**.

β') Εἶδη τοῦ συλλογισμοῦ. □

1. Ὁ παραγωγικὸς συλλογισμὸς.

Ἐρωτῶμεν ἓνα μαθητὴν π. χ. ἐὰν ὁ Γεώργιος εἶναι θνητός· διὰ τὴν δόσιν εἰς ἡμᾶς τὴν κατάλληλον ἀπάντησιν ὁ μαθητὴς οὗτος, σκέπτεται ὡς ἑξῆς :

Ὁ Γεώργιος εἶναι ἄνθρωπος.

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί.

Καὶ ὁ Γεώργιος ἄρα εἶναι θνητός.

Αἱ δύο πρῶται κρίσεις περιέχουν τὸ ἤδη γνωστὸν εἰς τὸν μαθητὴν, εἰς δὲ τὴν τρίτην ἐκφράζει οὗτος, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν ἐγνώριζε τέως, ἀλλὰ τώρα τὸ πρῶτον ἐξάγει ἀπὸ τὰς δύο γνωστὰς εἰς αὐτὸν κρίσεις. Καὶ αἱ τρεῖς κρίσεις ὁμοῦ ἀποτελοῦν **συλλογισμόν**.

Εἰς τὴν λογικὴν ὁ συλλογισμὸς οὗτος ἔχει ἄλλον τύπον·

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί.

Ὁ Γεώργιος εἶναι ἄνθρωπος.

Ὁ Γεώργιος ἄρα εἶναι θνητός.

Ὁ συλλογισμὸς οὗτος, κατὰ τὸν ὁποῖον **ὁρμώμεθα ἀπὸ γενικῆς τινος κρίσεως καὶ καταλήγομεν εἰς ἀτομικὴν ἢ μερικὴν**, καλεῖται **παραγωγικὸς συλλογισμὸς**. Τὸ συμπέρασμα τοῦ συλλογισμοῦ τούτου εἶναι ὀρθὸν πάντως, ἐὰν ἡ μείζων πρότασις εἶναι ὀρθή, κατὰ τὸ γνωστὸν ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τεθὲν **ἄξιωμα** «τὸ κατὰ παντὸς λεγόμενον καὶ κατὰ τινος λέγεται». Ἐὰν δὲ ἡ μείζων πρότασις εἶναι ἐσφαλμένη, τὸ συμπέρασμα δύναται μὲν νὰ εἶναι ὀρθόν, ὅπως εἰς τὸν συλλογισμόν :

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι δίκαιοι.

Ὁ Γεώργιος εἶναι ἄνθρωπος.

Ὁ Γεώργιος ἄρα εἶναι δίκαιος· δύναται ὅμως νὰ εἶναι καὶ ἐσφαλμένον, ὅπως εἰς τὸν συλλογισμόν.

Πᾶν ἔχον πόδας περιπατεῖ.

Ἡ τράπεζα ἔχει πόδας.

Ἡ τράπεζα ἄρα περιπατεῖ.

2. Ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς.

Εἰς τὸν προηγούμενον συλλογισμόν ὁμομήθημεν ἀπὸ γενικῆς τινος κρίσεως· πῶς ὅμως κατελήξαμεν εἰς τὴν κρίσιν αὐτήν; Παρητηρήσαμεν πολλούς, τὸν Α, Β, Γ, Δ, κλπ. οἵτινες, ἄνθρωποι ὄντες, ἀπέθανον· ἐκ τῶν μερικῶν τούτων παρατηρήσεων κατελήξαμεν εἰς τὸ γενικὸν συμπέρασμα, ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί· ὁ συλλογισμὸς, διὰ τοῦ ὁποῖου κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο, εἶναι ὁ ἑξῆς:

Ὁ Α, Β, Γ, Δ εἶναι ἄνθρωποι.

Ὁ Α, Β, Γ, Δ εἶναι θνητοί.

Ὅλοι ἄρα οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί.

Εἰς τὸν συλλογισμόν τοῦτον ὁρμώμεθα ἀπὸ μερικὴν κρίσιν καὶ καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα εἰς γενικὴν κρίσιν. Ἐνίστε ὁρμώμεθα καὶ ἀπὸ ἀτομικὴν κρίσιν καὶ καταλήγομεν εἰς γενικὴν, ὅπως φανερώνει τὸ ἐπόμενον παράδειγμα·

Ἡ αἷξ αὕτη ἔχει στόμαχον πολυμερῆ.

Ἡ αἷξ αὕτη εἶναι μυρηκαστικόν.

Ὅλα ἄρα τὰ μυρηκαστικά ἔχουν στόμαχον πολυμερῆ.

Τὸν συλλογισμόν τοῦτον, *εἰς τὸν ὁποῖον ὁρμώμεθα ἀπὸ μερικὴν κρίσιν καὶ καταλήγομεν εἰς γενικὴν*, καλοῦμεν *ἐπαγωγικὸν συλλογισμόν*· τὸ συμπέρασμα τοῦ συλλογισμοῦ τούτου δὲν εἶναι ἀσφαλὲς καὶ βέβαιον, ἀλλ' εἶναι ἀνάγκη, διὰ νὰ βεβαιωθῶμεν διὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν ὁρθότητα αὐτοῦ, νὰ συνεχίσωμεν τὰς παρατηρήσεις καὶ ἐρεῦνας μας. Ἐφ' ὅσον δὲ ἐκάστη νέα παρατήρησις συμφωνεῖ πρὸς τὸ ἔξαχθὲν ἤδη συμπέρασμα, ἐπὶ τοσοῦτον πειθόμεθα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον διὰ τὴν ἀκρίβειαν αὐτοῦ.

Ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς *εἶναι σπουδαιότατος καὶ εἰς τὸ σχολεῖον καὶ εἰς τὰς ἐπιστήμας ἐν γένει*· διὰ τούτου ἀπὸ μερικὰς περιπτώσεις ὁρμώμενοι ἐξάγομεν τοὺς κανόνας εἰς τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ἀριθμητικὴν, τοὺς νόμους εἰς τὴν φυσικὴν καὶ τὴν γεωγραφίαν καὶ τοὺς ἠθικοὺς νόμους εἰς τὴν πολιτικὴν

καὶ τὴν ἱερὰν ἱστορίαν· ἀφοῦ δὲ καταλήξωμεν εἰς τὰ γενικὰ αὐτὰ συμπεράσματα (κανόνας, νόμους κλπ.), *προβαίνομεν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν* διὰ τοῦ παραγωγικοῦ συλλογισμοῦ.

3. Ὁ κατ' ἀναλογίαν συλλογισμός.

Τὸν συλλογισμόν αὐτὸν δεικνύει τὸ ἐπόμενον παράδειγμα :

Ὁ ἀετὸς εἶναι πτηνόν.

Τὰ γνωστά μου πτηνὰ πετοῦν.

Καὶ ὁ ἀετὸς ἄρα πετᾷ.

Εἰς τὸν συλλογισμόν τοῦτον *ὁρμώμεθα ἀπὸ μερικὴν κρίσιν καὶ καταλήγομεν πάλιν εἰς μερικὴν*· τὸ συμπέρασμα ἐνταῦθα εἶναι ὀρθόν, δυνατὸν ὅμως νὰ εἶναι καὶ ἔσφαλμένον, ὅπως συμβαίνει εἰς τὸ ἐπόμενον παράδειγμα.

Ἡ στρουθοκάμηλος εἶναι πτηνόν.

Τὰ γνωστά μου πτηνὰ πετοῦν.

Καὶ ἡ στρουθοκάμηλος ἄρα πετᾷ.

Ὁ τύπος οὗτος τοῦ κατ' ἀναλογίαν συλλογισμοῦ εἶναι ὁ ψυχολογικός, ἐνῶ ὁ λογικὸς ἔχει διάφορον διάταξιν, τασσομένης πάντοτε πρώτης τῆς μεΐζονος τῶν δύο προκειμένων.

Κατὰ ταῦτα, εἰς τὸν κατ' ἀναλογίαν συλλογισμόν *προβαίνομεν ἀπὸ γνωστὰς μερικὰς παραστάσεις εἰς νέαν μερικὴν περίπτωσιν, τὸ δὲ συμπέρασμα αὐτοῦ εἶναι ὅτι μὲν ὀρθόν, ὅτι δ' ἔσφαλμένον.*

Οὕτως εὐρωμεν τὰ τρία κύρια τοῦ συλλογισμοῦ εἶδη· εἰς τὸν κατ' ἡμέραν ὅμως βίον οὐδέποτε ἢ σπανιώτατα ἐκφραζόμεθα κατ' ἓνα ἐκ τῶν ἀνωτέρω τρόπων. Μᾶλλον παρατηρεῖται τοῦτο, ὅτι, ὅταν διαλεγώμεθα, ἐκφραζόμεν μόνον τὰ συμπεράσματα τῶν σκέψεών μας, προσθέτοντες τὸ πολὺ καὶ μίαν ἀπὸ τὰς προκειμένων ὡς προσδιορισμὸν ἢ αἰτιολογίαν τοῦ συμπεράσματος. Παρατηρῶ π. χ. χειμερινὴν τινα ἡμέραν ὅτι ὁ ἥλιος καίει καὶ λέγω : αὐριον θὰ ἔχωμεν βροχὴν· τοῦτο εἶναι τὸ συμπέρασμα συλλογισμοῦ ὅλου, τὸν ὁποῖον ἔκαμα ἐν ἑμοὶ χωρὶς νὰ ἐκφράσω αὐτὸν τελείως. Οἱ τοιοῦτοι συλλογισμοὶ λέγονται *ἀτελεῖς συλλογισμοὶ* καὶ εἶναι συνηθέστατοι.

ΜΕΡΟΣ Β΄.

ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΤΙΚΟΝ

§ 20. ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

α') Τί είναι συναίσθημα.

Γνωρίζομεν ἀπὸ ὅσα ἐμάθομεν ἀνωτέρω, τί εἶναι **αἰσθημα**, γνωρίζομεν ἐπίσης, ὅτι τὰ αἰσθήματα διακρίνονται μεταξύ των **κατὰ τόπον**: ἄλλα μὲν δηλ. αἰσθήματα εἶναι **εὐάρεστα**, ἄλλα δὲ εἶναι **δυσάρεστα**: οὕτω π.χ. ὅταν βλέπω τὸν πατέρα μου ἀσθενῆ **δυσαραστοῦμαι** τοῦναντίον, εἰάν οὗτος μετὰ μακρὰν καὶ ἐπικίνδυνον ἀσθένειαν, ἀνέρωσεν ἐντελῶς, **εὐχαριστοῦμαι**: ὁμοίως **εὐχαριστοῦμαι** μὲν, ὅταν βλέπω ὠραίαν εἰκόνα, ὠραῖον οἰκοδόμημα, ὅταν ἀκούω ὠραίαν μουσικὴν, ὅταν τρώγω εὐχάριστον φαγητὸν κ.λπ., **δυσαραστοῦμαι** δέ, ὅταν βλέπω ἄσχημον εἰκόνα ἢ οἰκοδόμημα, ὅταν ἀκούω ἄσχημον μουσικὴν, ὅταν τρώγω ἀηδὲς φαγητὸν κ.λπ. Παρατηροῦμεν λοιπόν, ὅτι τὰ **αἰσθήματα συνοδεύονται συνήθως ὑπὸ εὐαρεστήσεως ἢ δυσαρασκείας**.

Χωρὶς ὅμως ἀπὸ τὴν εὐαρεστήσιν ἢ δυσαρασκείαν, αἱ ὁποῖαι συνοδεύουν τὰ διάφορα αἰσθήματα, διακρίνομεν εἰς αὐτὰ καὶ ἄλλο τι: ὅταν δηλ. περιμένωμεν κάτι εὐχάριστον ἢ δυσάρεστον, εὐρισκόμεθα εἰς **διαρκῆ συγκίνησιν καὶ ταραχήν**. Τὴν κατάστασιν αὐτὴν χαρακτηρίζομεν ὡς **ἐξέγερσιν**: ὅταν δέ, ἀργὰ ἢ γοργὰ, ἐπέλθῃ τὸ προσδοκώμενον, **ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἡρεμον ψυχικὴν κατάστασιν**, ἡσυχάζομεν, ὅπως λέγομεν συνήθως ἢ καταπραῦνόμεθα: τὴν κατάστασιν αὐτὴν καλοῦμεν **καταπραῦνσιν**.

Εἰς μερικὰς περιπτώσεις διακρίνομεν ὡς ἀποτέλεσμα τῶν αἰσθημάτων μόνον τὴν εὐαρέσκειαν ἢ δυσαρέσκειαν, ὅπως π. χ. ὅταν φάγωμεν εὐχάριστόν τι ἢ δυσάρεστον φαγητόν· εἰς ἄλλας ὅμως παρατηροῦμεν καὶ τὴν ἐξέγερσιν καὶ τὴν καταπράυνσιν, τοῦτο δὲ εἶναι καὶ τὸ συνηθέστερον. Πάντως ὅμως καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν παρατηροῦμεν, ὅτι ἔνεκα τῶν αἰσθημάτων, τῶν παραστάσεων ἢ τῶν σκέψεών μας, ἡ ψυχικὴ μας κατάστασις μεταβάλλεται, καὶ ἄλλοτε μὲν χαίρομεν, ἄλλοτε δὲ λυπούμεθα· **τὴν συνείδησιν αὐτὴν τῆς χαρᾶς ἢ λύπης καλοῦμεν συναίσθημα.** Ἐφ' ὅσον βλέπω ἀπλῶς μίαν εἰκόνα ἔχω αἶσθημα, ὅταν ὅμως εὐχαριστηθῶ ἢ δυσαιρεστηθῶ ἀπὸ τὴν εἰκόνα αὐτὴν, ἔχω συναίσθημα· ὡσαύτως, ἐφ' ὅσον ἀπλῶς ἀκούω ἓνα τυφλὸν ἐπαίτην νὰ διεκτραγωδῇ τὴν κατάστασίν του, ἔχω αἶσθημα, ὅταν ὅμως λυπηθῶ διὰ τὸ ἀτύχημά του, ἔχω συναίσθημα.

β') Γενικαὶ ιδιότητες τῶν συναισθημάτων.

Ὡς γενικὰς ιδιότητας τῶν συναισθημάτων δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ἑξῆς :

α') Ὅλα τὰ συναισθήματα δύνανται νὰ ὑπαχθοῦν εἰς δύο θεμελιώδεις τύπους, **τὴν εὐχαρίστησιν** καὶ **τὴν δυσαρέσκειαν**, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνομεν **οὐδειέραν** ἢ **κατάστασιν**, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ διάφορα αἰσθήματα δὲν προκαλοῦν οὔτε εὐχαρίστησιν οὔτε δυσαρέσκειαν.

β') Τὰ συναισθήματα διακρίνονται ἀλλήλων : 1) **κατὰ τὸ ποσόν**· ἡ λύπη π. χ. τὴν ὁποίαν συναισθάνομαι, ὅταν ἴδω νεκρὸν τὸν πατέρα μου, εἶναι πολὺ μεγαλύτερα ἀπὸ τὴν λύπην, τὴν ὁποίαν συναισθάνομαι, ὅταν ἀκούσω, ὅτι ἀπέθανεν ἄγνωστος ἄνθρωπος· ὡσαύτως ἡ δυσαρέσκεια, τὴν ὁποίαν συναισθάνομαι ἀπὸ τὴν ὁσμὴν φῶς ὄχι νωποῦ, εἶναι πολὺ μεγαλύτερα ἀπὸ τὴν δυσαρέσκειαν, τὴν ὁποίαν συναισθάνομαι ἀπὸ τὴν ὁσμὴν καιομένου ὑφάσματος κλπ. 2) **κατὰ τὸ ποιόν**· ἄλλη εἶναι ἡ εὐχαρίστησις, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ μίαν ὀγαθὴν προᾶξιν, καὶ ἄλλη εἶναι ἡ εὐχαρίστησις, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν μιᾶς ἐπιχειρήσεως· ὅπως ἄλλη εἶναι ἡ δυσαρέσκεια, ἡ ὁποία προέρχεται ὅταν βλέπωμεν πλούσιον νὰ μὴ παρέχῃ συνδρομὴν εἰς πτωχὸν πάσχοντα, καὶ ἄλλη εἶναι ἡ δυσαρέσκεια, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀποτυχίαν μου π.χ. εἰς ἓνα διαγωνισμόν, τὰς ἐξετάσεις κλπ.

γ') Τὰ συναισθήματα συνήθως **ἀπαμβλύνονται** καθόσον ἐπιναλαμβάνονται τὰ αἴτια, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν αὐτά· ὁ μαθητὴς π.χ. ὁ ὁποῖος πρώτην φορὰν ἀπορρίπτεται, συναισθάνεται μεγάλην λύπην· ἐὰν τοῦτο συμβῆ εἰς αὐτὸν καὶ δευτέραν καὶ τρίτην φορὰν, ἡ λύπη του ἐκάστοτε εἶναι μικροτέρα· ὁμοίως ὁ πατήρ, ὁ ὁποῖος μανθάνει πρώτην φορὰν τὸν θάνατον τέκνου του, συναισθάνεται μεγάλην λύπην· ἐὰν ὅμως ὁμοιον ἀτύχημα πλήξη αὐτὸν κατ' ἐπανάληψιν, ἡ λύπη του ἐκάστοτε εἶναι μικροτέρα. Ἐνίοτε μάλιστα παρατηρεῖται καὶ τοῦτο, ὅτι ἔνεκα τῆς συχνῆς ἐπιναλήψεως τῶν αἰσθημάτων, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν ὠρισμένα συναισθήματα, τὰ συναισθήματα ταῦτα **μεταβάλλονται κατὰ τὸ ποιόν**. Οὕτω π. χ. ὅταν φάγωμεν κατ' ἐπανάληψιν φαγητόν, τὸ ὁποῖον κατ' ἀρχὰς προεκάλει εἰς ἡμᾶς μεγάλην εὐχαρίστησιν, δὲν παρατηρεῖται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπάμβλυνσις μόνον τῆς εὐχαριστήσεως ταύτης, ἀλλ' ἐπὶ τέλος καὶ **μετατροπὴ αὐτῆς εἰς ἀηδίαν** κατὰ ταῦτα, ἀπὸ τὴν ἀπάμβλυνσιν ἐπέρχεται πολλάκις καὶ **ἀλλοίωσις τῆς ποιότητος τῶν συναισθημάτων**.

Ἡ ἀπάμβλυνσις ὅμως καὶ ἀλλοίωσις δὲν παρατηροῦνται εἰς ὅλα τὰ συναισθήματα· εἶναι γνωστόν, ὅτι τὰ πραγματικὰ ἔργα τῆς τέχνης, ὅπως εἶναι τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου, τὰ δράματα τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Εὐριπίδου, οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνος, ὁ Παρθενών, ὁ Ἐρωὴς τοῦ Πραξιτέλους κ.λ.π. προκαλοῦν εἰς ἡμᾶς πάντοτε εὐχαρίστησιν, καὶ μάλιστα ἐκάστην φορὰν, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἀντιλαμβανόμεθα αὐτά, **ἢ εὐχαριστήσις μας εἶναι μεγαλύτερα**· ἐνταῦθα ἢ ἐπανάληψις τῶν αἰσθημάτων δὲν προκαλεῖ **ἀπάμβλυνσιν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐνίσχυσιν τῶν συναισθημάτων**, ἀκριβῶς δὲ τοῦτο, ὅτι δηλ. ἔργον τι τέχνης δὲν προκαλεῖ ἀπάμβλυνσιν τοῦ συναισθήματος, **εἶναι ἀπόδειξις ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι πραγματικὸν καλλιτέχνημα**.

δ') Ἡ ἰσχὺς τῶν συναισθημάτων ἐξαρτᾶται **καὶ ἀπὸ τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα προηγουμένως εἶχομεν**· ἢ γὰρ π. χ. τὴν ὁποῖαν συναισθανόμεθα μετὰ λύπην, εἶναι πολὺ μεγαλύτερα ἀπὸ τὴν χαρὰν, τὴν ὁποῖαν συναισθανόμεθα μετὰ ἄλλην χαρὰν· ὡσαύτως ἢ λύπη, τὴν ὁποῖαν συναισθανόμεθα μετὰ χαρὰν εἶναι πολὺ μεγαλύτερα ἀπὸ τὴν λύπην, τὴν ὁποῖαν συναισθανόμεθα μετὰ ἄλλην λύπην. Ἡ τοιαύτη ἐπίδρασις τῶν ἀντιθέτων συναισθημάτων, **παρατηρεῖται μόνον ἐπὶ συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ ὁμοειδεῖς ἐρεθισμούς**.

§ 21. ΣΩΜΑΤΙΚΑΙ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἔγιναν πολλαὶ καὶ ἐπιμελημέναι ἔρευναὶ διὰ νὰ ὁρισθῇ ἡ *ἐπίδρασις τῶν συναισθημάτων ἐπὶ τὸ σῶμα, ἰδίᾳ δ' ἐπὶ τὰς ἀναπνευστικὰς κινήσεις καὶ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος*. Αἱ παρατηρήσεις αὗται κατέληξαν εἰς τὰ ἑξῆς πορίσματα.

Ἐπιμέλῃ *εὐάρεστα συναισθήματα* (π.χ. ἡδεῖα γεῦσις) ἔχουν ὡς ἐπακολούθημα *ἐπιβράδυνσιν* καὶ συγχρόνως *ἐνίσχυσιν* τῶν παλμῶν. Ἐπιμέλῃ *δυσάρεστα συναισθήματα* (π.χ. γεῦσις πικροῦ ἀντικειμένου) ἐπιφέρουν *ἐπιτάχυνσιν* καὶ *ἐξασθένωσιν* τῶν παλμῶν. *Διεγερτικὰ* συναισθήματα ἐπιφέρουν *ἐνίσχυσιν, καταπραϋντικὰ δὲ ἐξασθένωσιν* τῶν παλμῶν ἄνευ μεταβολῆς τῆς ταχύτητος αὐτῶν. Τὰ πειράματα εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν περίπτωσιν δὲν ἔγιναν *εἰς ἀπλᾶ συναισθήματα* ἐξεγέρσεως καὶ καταπραΐνσεως (π. χ. ὑψηλοὺς τόνους, ἐρυθρὸν χροῶμα ἢ χαμηλοὺς τόνους καὶ κυανοῦν χροῶμα), ἀλλ' εἰς συναισθήματα προκληθέντα ἀπὸ πολυπλόκους ἐρεθισμούς, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὰ πορίσματα αὐτῶν δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀσφαλῆ.

§ 22. ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶδομεν, ὅτι *συναίσθημα εἶναι ἢ συνείδησις τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης*· ἀλλ' ἢ χαρὰ καὶ ἢ λύπη, ἢ ἢ εὐχαρίστησις καὶ ἢ δυσαρέσκεια, τὰς ὁποίας ἐκάστοτε συναισθανόμεθα, εἶναι δυνατόν νὰ προέρχονται ἐκ διαφόρων λόγων· ἄλλοτε μὲν π. χ. εὐχαριστούμεθα ἢ δυσαρεστούμεθα ἀπ' εὐθείας ἀπὸ ὠρισμένα αἰσθήματα, ὅπως π.χ. συμβαίνει, ὅταν ὀσφραινώμεθα ἐν ῥόδον, ὅταν τρώγωμεν πρᾶγμα τι γλυκύ, ὅταν θεομαίνωμεν τὰς παγωμένας χεῖράς μας, ὅταν βλέπωμεν τὸ κυανοῦν χροῶμα τοῦ οὐρανοῦ, ὅταν αἰσθανόμεθα τὴν ὀσμὴν ῥοῦ οὐχὶ νωποῦ, ὅταν λαμβάνωμεν πικρὸν φάρμακον, ὅταν ἀκούωμεν τὸν τριγμὸν τῆς θύρας κ.λ.π., ἄλλοτε δὲ πάλιν εὐχαριστούμεθα ἢ δυσαρεστούμεθα ἔνεκα ἄλλων λόγων, ὅπως π. χ. συμβαίνει, ὅταν ἡμεῖς κάμνωμεν μίαν ἀγαθὴν ἢ κακὴν πρᾶξιν, ἢ βλέπωμεν ἄλλον τινὰ νὰ κάμνῃ αὐτήν, ὅταν βλέπωμεν ὅτι προχωροῦμεν ἢ δὲν δυνάμεθα, παρ' ὅλους τοὺς κόπους καὶ τὰς προσπαθείας μας, νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὰ μαθήματα, ὅταν ἀναγινώσκωμεν τὰ ἠρωϊκά

κατορθώματα ἢ ἀτυχήματα τῶν προγόνων μας κλπ. Εἰς μὲν τὴν πρῶτην περίπτωσιν ἡ εὐχαρίστησις καὶ ἡ δυσαρέσκεια ἡμῶν **προέρχονται κατ' εὐθείαν ἀπὸ αἰσθήματα** καὶ διὰ τοῦτο τὴν τοιαύτην εὐχαρίστησιν ἢ δυσαρέσκειαν καλοῦμεν **κατ' αἴσθησιν ἢ ὕλικὸν συναίσθημα**, εἰς δὲ τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἡ εὐχαρίστησις καὶ ἡ δυσαρέσκεια **δὲν προέρχονται κατ' εὐθείαν ἀπὸ αἰσθήματα, ἀλλὰ ἀπὸ τὰς παραστάσεις, τὰς ἐννοίας, τὰς κρίσεις καὶ τὰς ἐπιθυμίας μας**: τὰ τοιαῦτα συναισθήματα καλοῦμεν **πνευματικὰ συναισθήματα**.

Τὰ πνευματικὰ συναισθήματα εἶναι **διαφόρων εἰδῶν, ἀναλόγως τῆς προκαλούσης αὐτὰ αἰτίας**: κατωτέρω θὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερῶς τὰ διάφορα εἶδη τῶν πνευματικῶν συναισθημάτων, ἀφοῦ εἴπωμεν ὀλίγα περὶ τῶν ὕλικῶν ἢ κατ' αἴσθησιν συναισθημάτων.

§ 23. ΥΛΙΚΑ ἢ ΚΑΤ' ΑἲΣΘΗΣΙΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Ὅταν πονῆ ἡ κεφαλὴ μας, εἴμεθα σιωπηλοὶ καὶ φαινόμεθα ὅτι κατεχόμεθα ἀπὸ λύπην, εὐθύς ὅμως ὡς παρέλθῃ ὁ πόνος οὗτος μεταβάλλεται ἡ ψυχικὴ μας κατάστασις καὶ ἀνακτῶμεν τὴν εὐθυμίαν μας.

Τὸ φῶς, τὰ ζωηρὰ χρώματα, ὁ ἥλιος, ὁ ὥραϊος καιρὸς μᾶς κάμνουν εὐθύμους, τοῦναντίον τὸ σκότος, τὰ πολὺ σκοτεινὰ χρώματα, ὁ ὑγρὸς καιρὸς ἐπιδρῶν δυσαρέστως καὶ ἀφαιροῦν τὴν εὐχαρίστησιν καὶ τὴν εὐθυμίαν μας. Εὐχάριστος συνάναστροφὴ καὶ μουσικὴ χαρῶποιοῦν τὸν ἄνθρωπον, τοῦναντίον ὁ μονήρης βίος δυσαρεστεῖ αὐτόν. Ὁ ἀγαπῶν τὰ ὥραϊα φαγητὰ καταλαμβάνεται ὑπὸ μεγάλης λύπης, ὅταν τρώγῃ φαγητὸν ὄχι καλὸν κ.λ.π.

Ἀπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν, ὅτι **εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον ζωϊκὸν ἢ ἄλλο αἰσθημα** προξενεῖ εἰς ἡμᾶς χαρὰν ἢ λύπην.

Ἡ εὐχαρίστησις αὕτη καὶ ἡ δυσαρέσκεια, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ ὄρισμένα αἰσθήματα, καλεῖται ὕλικὸν ἢ κατ' αἴσθησιν συναίσθημα: καὶ εἶναι εὐάρεστον μὲν, ἐφ' ὅσον λαμβάνομεν συνείδησιν ὅτι ἐρεθισμὸς τις προάγει τὴν καλὴν τοῦ σώματός μας κατάστασιν, δυσάρεστον δὲ ὅταν συμβαίνει τὸ ἀντίθετον.

Τὰ ὕλικὰ συναισθήματα εἶναι σπουδαιότατα διὰ τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐκτός ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, *κατὰ κανόνα* εὐχάριστα μὲν ὑλικά συναισθήματα προκαλοῦν τὰ πράγματα, *τὰ ὅποια εἶναι ὠφέλιμα ἢ ἀναγκαῖα διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ σώματός μας* (ὅπως εἶναι π.χ. αἱ νωπαὶ ὀπῶραι, τὸ γάλα, ὁ ἄρτος κτλ.), δυσάρεστα δὲ τὰ πράγματα, *τὰ ὅποια εἶναι ἐπιβλαβῆ εἰς τὴν ὑγείαν μας* (ὅπως εἶναι π.χ. οὐχὶ νωποὶ ἰχθύες, τὸ χαλασμένον κρέας, ὀπῶραι καὶ ὡὰ πολλῶν ἡμερῶν κλπ.). Ἀκριβῶς δὲ διὰ τὸν λόγον τοῦτον *τὰ ἰσχυρότατα ὑλικά συναισθήματα προκαλοῦν αἱ δύο αἰσθήσεις, αἱ ὅποια ἐνεργοῦν ἀμέσως κατὰ τὴν εἰς τὸ σῶμα εἴσοδον τῶν σπουδαιοτάτων τῆς ζωῆς στοιχείων*, δηλ. τοῦ ἀέρος καὶ τῆς τροφῆς, ἥτοι *ἡ ὄσφρησις καὶ ἡ γεῦσις*, τὰ ἀσθενέστατα δὲ ἢ μόλις ἀντιληπτά ὑλικά συναισθήματα *προκαλοῦνται ἀπὸ τὰς ἄλλας αἰσθήσεις, αἱ ὅποια δὲν εὐρίσκονται εἰς ἀμεσον σχέσιν πρὸς τὴν διατήρησιν τῆς σωματικῆς μας εὐεξίας.*

Τὰ ὑλικά συναισθήματα ἐξαρτῶνται :

α') *ἀπὸ τὴν γενικὴν τοῦ σώματός μας κατάστασιν*· ὅταν π.χ. πεινῶμεν, φαγητὸν τι φαίνεται εἰς ἡμᾶς εὐγεστότατον· ἐνῶ, ὅταν εἴμεθα χορτασμένοι, τὸ αὐτὸ φαγητὸν προξενεῖ εἰς ἡμᾶς ἀηδίαν· ὡσαύτως, ὅταν εἴμεθα ἀκμαῖοι, συναισθανόμεθα εὐχαρίστησιν ἀπὸ μακρὰν πορείαν, ἐνῶ, ὅταν εἴμεθα, ἔξ οἴασδῆποτε αἰτίας, καταπεποννημένοι, ἀποκρούομεν οἰανδῆποτε καὶ τὴν ἐλαχίστην κίνησιν.

β') *ἀπὸ τὴν συχνότεραν ἢ σπανιωτέραν ἐπανάληψιν τῶν ἐρεθισμῶν, οἱ ὅποιοι προκαλοῦν τὰ συναισθήματα ταῦτα*· οὕτω π.χ. φαγητὸν τὸ ὀλεῖον τρώγομεν κατ' ἀρχὰς μὲ μεγάλην εὐχαρίστησιν, προκαλεῖ ἐπὶ τέλους εἰς ἡμᾶς τὴν ἀηδίαν, ἐὰν τρώγομεν αὐτὸ συχνάκις· τὸ κάπνισμα προκαλεῖ κατ' ἀρχὰς ἀηδίαν, μετὰ τινα ὅμως χρόνον ὅχι μόνον παύει ἢ ἔξ αὐτοῦ ἀηδία, ἀλλὰ καὶ μεταβάλλεται εἰς εὐχαρίστησιν.

γ') *ἀπὸ τὴν ἰσχὺν τῶν ἐρεθισμῶν, οἱ ὅποιοι προκαλοῦν αὐτά*· οὕτω π.χ. τὸ ἄλμυρον καὶ τὸ ὄξινον εἶναι εὐχάριστα, ἐφ' ὅσον ἡ ἰσχὺς τῶν ἐρεθισμῶν εἶναι μικρά, ὅταν ὅμως οἱ ἐρεθισμοὶ καταστοῦν ἰσχυρότεροι, ἢ γεῦσις αὐτῶν καθίσταται δυσάρεστος· ὡσαύτως τὸ γλυκὺ εἶναι συνήθως εὐχάριστον, ὅταν ὅμως ὁ ἔξ αὐτοῦ ἐρεθισμὸς εἶναι ἰσχυρότατος, καθίσταται ἀηδής· *διὰ τὴν ἀναγκαλέσθη λοιπὸν αἰσθημὰ τι εὐαρέσκειαν, πρέπει νὰ ἔχη ὠρισμένην ἰσχὺν*, ὅταν δὲ ἡ ἰσχὺς αὕτη γίνῃ μεγαλυτέρα ἢ εὐαρέσκεια

μεταβάλλεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς δυσαρέσκειαν· τὸ ἴδιον συμβαίνει πολλάκις καὶ ὅταν ἡ ἰσχὺς τοῦ ἔρεθισμοῦ εἶναι πολὺ μικρά.

§ 24. ΤΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

α') Τὸ αὐτοσυναίσθημα.

Ὅρισμός τοῦ αὐτοσυναισθήματος. Μαθητῆς τις βλέπει ὅτι παρακολουθεῖ μὲ εὐκολίαν τὰ μαθηματικά, τὰ ὁποῖα διδάσκονται εἰς τὴν τάξιν του, ὅτι λύει εὐκόλως τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα δίδει εἰς αὐτόν, διὰ τὴν κατ' οἶκον ἐργασίαν, ὁ διδάσκαλος, ὅτι καὶ ἰδίας λύσεις αὐτῶν εὐρίσκει καὶ διὰ τοῦτο συναισθάνεται μεγάλην εὐχαρίστησιν· ἄλλος ἐκτελεῖ εὐκόλως τὰς διάφορους ἀσκήσεις τῆς γυμναστικῆς καὶ εἰς τὰς διαφόρους ἀθλητικὰς παιδιὰς πρωτεύει τῶν συμμαθητῶν του· καὶ οὗτος συναισθάνεται εὐχαρίστησιν διὰ τὴν εὐδοκίμησίν του εἰς τὴν γυμναστικὴν· τοῦναντίον δυσαρεστεῖται ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος βλέπει ὅτι, παρ' ὅλην τὴν προσπάθειαν καὶ τοὺς κόπους, τοὺς ὁποίους καταβάλλει, δὲν δύναται νὰ παρακολουθήσῃ τόσον καλὰ ὅσον θέλει μάθημά τι ἢ νὰ ἐκτελέσῃ ἐργασίαν ἀνατιθεμένην εἰς αὐτόν.

Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ἡ εὐχαρίστησις καὶ ἡ δυσαρέσκεια ἔχουν τὴν αἰτίαν των *εἰς τὴν παράστασιν, τὴν ὁποῖαν ἄτομόν τι σχηματίζει περὶ τῆς ἰδίας ἀξίας*· καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἡ ἀξία αὕτη φαίνεται εἰς αὐτὸ μεγάλη, τὸ ἄτομον τοῦτο εὐχαριστεῖται· ἐφ' ὅσον δὲ ἡ ἀξία αὕτη φαίνεται εἰς αὐτὸ μικρὰ ἢ μηδαμινή, δυσαρεστεῖται· τὴν τοιαύτην εὐχαρίστησιν καὶ δυσαρέσκειαν καλοῦμεν *αὐτοσυναίσθημα*.

Αὐτοσυναίσθημα λοιπὸν εἶναι ἡ εὐχαρίστησις καὶ ἡ δυσαρέσκεια, ἡ ὁποῖα συνδέεται μὲ τὰς παραστάσεις ἡμῶν περὶ τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας· εὐχάριστα μὲν συναισθήματα ἔχομεν, ὅταν ἡ ἀξία μας φαίνεται εἰς ἡμᾶς μεγάλη, δυσάρεστα δέ, ὅταν ἡ ἀξία μας φαίνεται εἰς ἡμᾶς μικρά.

Αὐτοσυνειδησία. Αὐτοσυνειδησία εἶναι ἡ παράστασις, τὴν ὁποῖαν σχηματίζομεν περὶ τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας, ἢ, μὲ ἄλλας λέξεις, *ἡ γνώσις τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας, τὸ γινῶθι σαυτὸν τῶν ἀρχαίων*. Κατὰ ταῦτα ἡ αὐτοσυνειδησία εἶναι ἡ βῆσις τοῦ αὐτοσυναισθήματος. Καὶ ὀρθὴν μὲν αὐτοσυνειδησίαν λέγομεν ὅτι ἔχει ἐκεῖνος, ὅστις ἔχει ὀρθὴν παράστασιν περὶ τῆς ἀξίας του,

χωρίς οὔτε νὰ ὑπερτιμᾷ οὔτε νὰ ὑποτιμᾷ αὐτήν, *ἐσφαλμένην δὲ αὐτοσυνειδησίαν* ἔχει ἐκεῖνος, ὅστις δὲν ἔχει ὀρθὴν παράστασιν τῆς ἀξίας του, ἀλλὰ νομίζει ταύτην ἀνωτέραν ἢ κατωτέραν τῆς πραγματικότητος.

Ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ἔχει περὶ αὐτοῦ παράστασιν ὅτι ἔχει ἀξίαν ἢ πραγματικὴν ἢ φανταστικὴν, καθίσταται εὐκόλως *ἀλαζών, ὑπερήφανος*, συγχρόνως ὅμως εἶναι καὶ *θαρραλέος καὶ ἀποφασιστικός*· ἐνῶ τοῦναντίον, ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος φρονεῖ περὶ ἑαυτοῦ ὅτι δὲν ἔχει ἀξίαν τινά, εἴτε στηρίζεται ἢ γνώμη του αὐτὴ ἐπὶ πραγματικῆς αἰτίας, εἴτε μόνον ἐπὶ φανταστικῆς, γίνεται *δειλὸς καὶ ἀτολμος*, συγχρόνως ὅμως εἶναι *ταπεινόφρων καὶ μετριόφρων*. *Ἡ ὀρθὴ λοιπὸν αὐτοσυνειδησία*, ἥτοι ἡ ὀρθὴ κρίσις περὶ τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας, *προφυλάττει ἡμᾶς, τὸ μὲν ἀπὸ τὴν ἔπαρσιν καὶ τὴν ἀλαζονίαν, τὸ δὲ ἀπὸ τὴν ἀτολίαν.*

β') Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς.

Τὰ συναισθήματα ἡμῶν δὲν ἐξαρτῶνται μόνον ἀπὸ τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἡμεῖς περὶ ἡμῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν κρίσιν τῶν ἄλλων περὶ ἡμῶν. Οὕτω π.χ. μαθητῆς τις εὐχαριστεῖται, ὅταν βλέπῃ ὅτι ἡ ἀξία του ἀναγνωρίζεται καὶ ἐκτιμᾶται ὑπὸ τῶν διδασκάλων του, δυσαρεστεῖται δὲ ὅταν βλέπῃ ὅτι οἱ διδάσκαλοί του ἀποδίδουν εἰς αὐτὸν μικρὰν ἀξίαν ἢ καὶ δὲν τοῦ ἀναγνωρίζουν καμμίαν ἀξίαν· ὡσαύτως ὁ ὑποψήφιος διὰ τι ἀξίωμα εὐχαριστεῖται μὲν, ὅταν βλέπῃ ὅτι ἡ ἀξία του ἀναγνωρίζεται καὶ διὰ τοῦτο ἐπιτυγχάνει κατὰ τὰς ἐκλογὰς καὶ μάλιστα μὲ μεγάλην πλειοψηφίαν, δυσαρεστεῖται δέ, ὅταν βλέπῃ ὅτι ἡ ἀξία του δὲν ἀναγνωρίζεται καὶ διὰ τοῦτο λαμβάνει ἐλαχίστας ψήφους. Τὴν εὐχαρίστησιν αὐτὴν καὶ τὴν δυσαρέσκειαν, ἢ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν κρίσιν τῶν ἄλλων περὶ τῆς ἀξίας ἡμῶν, καλοῦμεν *συναίσθημα τῆς τιμῆς*.

Συναίσθημα λοιπὸν τῆς τιμῆς εἶναι ἡ εὐχαρίστησις ἢ ἡ δυσαρέσκεια, ἢ ὁποία συνδέεται μὲ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας ἡμῶν ὑπ' ἄλλων καὶ εὐχάριστα μὲν συναισθήματα ἔχομεν, ὅταν βλέπωμεν ὅτι οἱ ἄλλοι ἐκτιμοῦν ἡμᾶς, δυσάρεστα δὲ ὅταν βλέπωμεν ὅτι οἱ ἄλλοι μᾶς ὑποτιμοῦν ἢ δὲν μᾶς ἐκτιμοῦν.

Κατὰ ταῦτα, τὸ *συναίσθημα τῆς τιμῆς* συγγενεῦει μὲ τὸ
Δ. Γεωργακάκι—Ψυχολογία. Ἔκδ. 12η, 1933.

αὐτοσυναίσθημα βάσις καὶ τῶν δύο τούτων συναισθημάτων εἶναι ἢ κρίσις περὶ τῆς ἀξίας ἡμῶν, ἀλλ' εἰς μὲν τὸ αὐτοσυναίσθημα ἢ κρίσις αὕτη προέρχεται ἀπὸ ἡμᾶς, τοὺς ἰδίους, εἰς δὲ τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς ἢ κρίσις αὕτη προέρχεται ἀπὸ ἄλλους. Τὸ συναίσθημα λοιπὸν τῆς τιμῆς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, *παρὰ ἐπέκτασις τοῦ αὐτοσυναισθήματος καὶ εἰς ἄλλους*: διὰ τοῦτο δὲ τὸ *συναίσθημα τῆς τιμῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ αὐτοσυναίσθημα καὶ μεταβάλλεται, μεταβαλλομένου καὶ τοῦ αὐτοσυναισθήματος*. Ἐκεῖνος π.χ. ὅστις ἀποδίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ὠραιότητά του, εὐχαριστεῖται, ὅταν οἱ ἄλλοι ἐπαινοῦν αὐτὸν δι' αὐτήν, λυπεῖται δέ, ὅταν οἱ ἄλλοι δὲν ἀποδίδουν καμμίαν σημασίαν εἰς τὸ κάλλος του. Ἐὰν δὲ σὺν τῷ χρόνῳ κατανοήσῃ, ὅτι ἡ ὠραιότης δὲν εἶναι πολὺ σπουδαῖον πράγμα καὶ ἀποδίδῃ μεγάλην σημασίαν εἰς ἄλλο τι, π.χ. τὰς γνώσεις, τὴν δεξιότητα εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἐνέργειαν κλπ., δὲν κάμνει πλέον ἐντύπωσιν εἰς αὐτὸν ἢ περὶ τῆς καλλονῆς του εὐμενῆς ἢ δυσμενῆς κρίσις τῶν ἄλλων.

Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς εἶναι σπουδαιότατον διὰ τὸν ἄνθρωπον: ἐκεῖνος, ὅστις ἔχει ἰσχυρὸν συναίσθημα τιμῆς, ἐκεῖνος δηλ. ὁ ὁποῖος ἀποδίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας του, προσπαθεῖ νὰ κάμνῃ μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θὰ προκαλέσῃ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἄλλων, νὰ ἀποφεύγῃ δὲ πᾶσαν προᾶξιν, ἢ ὁποία εἶναι δυνατὸν νὰ προκαλέσῃ τὴν ὑπὸ τῶν ἄλλων ὑποτίμησιν του: ἐὰν ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος ζῆ εἰς ἀγαθὴν κοινωνίαν ἀνθρώπων, ἢτοι μεταξὺ ἀνθρώπων, *οἱ ὁποῖοι ἀναγνωρίζουν καὶ ἐκτιμοῦν τὸ πραγματικῶς ὀρθὸν καὶ ἀγαθόν, κατηγοροῦν δὲ καὶ ἀποδοκιμάζουν τὸ πραγματικῶς κακόν*, ὁ ἄνθρωπος οὗτος θὰ γίνῃ σὺν τῷ χρόνῳ *ἠθικὸς ἄνθρωπος*. Ἐπειδὴ ὁμως τοῦτο δὲν συμβαίνει συνήθως, ἀλλ' ἕκαστος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ περιβάλλοντός μας ἐπαινεῖ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον αὐτὸς νομίζει ὀρθὸν καὶ ἀγαθόν, διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον, ἀποδοκιμάζει δ' ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον αὐτὸς νομίζει, δι' οἷονδήποτε λόγον, *κακόν*, δὲν πρέπει νὰ ἐξαρθῶμεν ἀπολύτως τὴν συμπεριφορὰν μας ἀπὸ τὰς κρίσεις τῶν ἄλλων, *ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἰδικήν μας ὀρθὴν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ κρίσιν*, τὴν ὁποίαν θὰ μορφώσωμεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον σύμφωνα μὲ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα θὰ μάθωμεν εἰς ἓν ἀπὸ τὰ ἐπόμενα κεφάλαια (ἠθικὸν συναίσθημα).

γ) Τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα.

Ὁρισμὸς καὶ γένεσις τοῦ συμπαθητικοῦ συναισθήματος.

Ἐμέραν τινὰ τοῦ χειμῶνος συναντῶ γέροντα ἐπαίτην μὲ παλαιὰ ἐνδύματα, ὠχρὸν πρόσωπον καὶ τρέμοντα ἀπὸ τὸ ψῦχος καὶ τὴν πείναν· μόλις ἴδω τὸν γέροντα τοῦτον, συναισθάνομαι τόσην λύπην, ὅσην σχεδὸν θὰ συνησθάνομην, ἐὰν ἐγὼ ὁ ἴδιος εὐρισκόμην εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ· **πάσχω λοιπὸν μετὰ τοῦ πάσχοντος γέροντος** καὶ τὸ συναίσθημα, τὸ ὁποῖον γεννᾶται εἰς ἐμέ, καλοῦμεν **συμπάσχειν**.

Ἄλλοτε μεταβαίνω πρὸς ἐπίσκεψιν φίλου μου, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται εἰς ἀνάρρωσιν ἀπὸ μακρὰν καὶ ἐπικίνδυνον νόσον· βλέπω πόσον αὐτὸς χαίρει διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς υγείας του καὶ **χαίρω καὶ ἐγὼ μετ' αὐτοῦ**· τὸ συναίσθημα τοῦτο καλοῦμεν **συγχαίρειν**, δι' ἑνὸς δὲ ὀνόματος τὸ συμπάσχειν καὶ τὸ συγχαίρειν καλοῦμεν **συμπαθητικὸν συναίσθημα**.

Συμπαθητικὸν λοιπὸν συναίσθημα εἶναι ἡ χαρὰ διὰ τὴν χαρὰν τῶν ἄλλων καὶ ἡ λύπη διὰ τὴν λύπην τῶν ἄλλων. Συγχαίρομεν μὲν, ὅταν μετέχωμεν τῆς χαρᾶς τῶν ἄλλων, συμπάσχομεν δέ, ὅταν μετέχωμεν τῆς λύπης τῶν ἄλλων.

Ἄλλὰ πῶς συμβαίνει νὰ μετέχωμεν τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης τῶν ἄλλων; ὅταν ἀντιλαμβανόμεθα τὴν αἰτίαν, διὰ τὴν ὁποίαν, οἱ ἄλλοι χαίρουσιν ἢ λυποῦνται, ἐὰν συμβῆ ἀνάλογόν τι καὶ εἰς ἡμᾶς προηγουμένως, ἢ σημερινῇ ἀντίληψις ἀναπλάττει εἰς τὴν συνείδησίν μας τὴν ὁμοίαν κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ἡμεῖς ἄλλοτε εὐρέθημεν, αὕτη δὲ τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα τότε συνησθάνθημεν· ὥστε τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα τώρα ἔχομεν ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῆς αἰτίας, ἢ ὁποῖα προκαλεῖ τὴν χαρὰν ἢ τὴν λύπην τῶν ἄλλων, εἶναι συναισθήματα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀνάπλασιν σχετικῶν πρὸς τὴν αἰτίαν ταύτην παραστάσεων· **δὲν εἶναι τι, τὸ ὁποῖον ἀμέσως προκαλεῖται παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἐμμέσως διὰ τῆς ἀναπλάσεως σχετικῶν παραστάσεων.** Ἐνίοτε ὁμως τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα προκαλοῦνται καὶ ἀμέσως, ὅχι δηλ. ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῆς αἰτίας τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἐξωτερικῶν σημείων τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης, τὰ ὁποῖα βλέπομεν εἰς τοὺς ἄλλους, διότι τὰ ἴδια ἐξωτερικὰ σημεῖα (συνωφροωμένον π.χ. πρό-

σωπον, δάκρυα ἢ γέλωσ, ἐνθουσιασμός κλπ.) εἶχον συνδεθῆ ἄλλοτε εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς μέ τινα λύπην ἢ χαράν.

Ἀυτονόητος λοιπὸν προϋπόθεσις διὰ νὰ γεννηθῆ τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα, εἶναι τὸ *ὅτι καὶ ἡμεῖς εὐρέθημέν ποτε εἰς τὴν αὐτὴν ἢ ὁμοίαν κατάστασιν καὶ συνησθάνθημεν τὸ ἴδιον πρὸς τοῦτο, τὸ ὁποῖον οἱ ἄλλοι συναισθάνονται τῶρα*. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται, διατι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα δὲν προκαλεῖ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τὸ ἴδιον ἢ τῆς αὐτῆς ἰσχύος συμπαθητικὸν συναίσθημα (ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐπεινάσέ ποτε, λυπεῖται πολὺ περισσότερον τὸν πεινῶντα ἀπὸ ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ἠσθάνθη τὸ λυπηρὸν τῆς πείνης αἴσθημα, ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔχασε τὸν υἱὸν τοῦ εἰς τὸν πόλεμον, ἐννοεῖ πολὺ καλύτερον τὸν πόνον τοῦ πατρὸς, εἰς τὸν ὁποῖον ἀναγγέλλεται ὁμοία ἀπώλεια ἀπὸ ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος δὲν ἐδοκίμασε τοιοῦτον ἀτύχημα ἢ δὲν ἀπέκτησε τέκνα κλπ.) καὶ διατι παρατηρεῖται ἐνίοτε ὅτι, βλέποντες ἄνθρωπον πάσχοντα, συναισθανόμεθα λύπην πολὺ μικροτέραν ἢ μεγαλυτέραν ἐκείνης, τὴν ὁποίαν συναισθάνεται αὐτὸς ὁ πάσχων (προβλ. καὶ τὴν κοινὴν παροιμίαν «ὁ χορτασμένος δὲν πιστεύει τοῦ πεινασμένου»).

Ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα. Πολλάκις ὅμως παρατηρεῖται φαινόμενον ἀντίθετον τοῦ προηγουμένου· οἱ ἄνθρωποι δηλ. ἐνίοτε χαίρουν διὰ τὴν λύπην τῶν ἄλλων καὶ λυποῦνται διὰ τὴν χαράν των· εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν λέγομεν, ὅτι ἔχουν *χαιρεκακίαν*, εἰς δὲ τὴν δευτέραν *φθόνον*. Ἡ χαιρεκακία λοιπὸν εἶναι ἀντίθετος τοῦ *συλλυπεῖσθαι*, ὁ δὲ φθόνος ἀντίθετος τοῦ *συγαίσειν*· τὴν χαιρεκακίαν καὶ τὸν φθόνον καλοῦμεν μὲ ἐν ὄνομα *ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα*. Ὁ φθόνος ἐμφανίζεται περισσότερον εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν χαιρεκακίαν.

Ἀνάπτυξις τῶν συμπαθητικῶν καὶ τῶν ἀντιπαθητικῶν συναισθημάτων. Τὰ συμπαθητικὰ καὶ τὰ ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα προέρχονται κυρίως ἀπὸ *τὴν κλίσιν καὶ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τοὺς ἄλλους*. Συμπαθοῦμεν κυρίως τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τοὺς ὁποῖους συναισθανόμεθα, δι' οἰονδήποτε λόγον, ἀγάπην, ἀντιπαθοῦμεν δ' ἐκεῖνους, πρὸς τοὺς ὁποῖους συναισθανόμεθα ἀποστροφὴν. Ἐντεῦθεν ἐννοοῦμεν, διατι τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα ἐμφανίζεται κυρίως εἰς τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν τῶν μελῶν μιᾶς οἰκογενείας (*οἰκογενειακὸν συναίσθημα*) καὶ τῶν μελῶν τῆς αὐτῆς πατρίδος (*πατριωτικὸν συναίσθημα*). Ἡ ὑψίστη καὶ τελειοτάτη μορφή τοῦ συμπαθητικοῦ συναισθήματος εἶναι ἐκείνη,

κατὰ τὴν ὁποίαν συμπαθοῦμεν ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς ἀνθρώπους καὶ μάλιστα καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν.

Ἐνεργητικὴ καὶ παθητικὴ συμπάθεια. Ἐφ' ὅσον ἡ συμπάθεια, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα διὰ τοὺς πάσχοντας, περιορίζεται μόνον εἰς τὸ συναίσθημα, τὸ ὁποῖον γεννᾶται παρ' ἡμῖν, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐνεργείας πρὸς ἀνακούφισιν τοῦ πάσχοντος, καλεῖται **παθητικὴ**, ὅταν δὲ ἡ συμπάθεια αὕτη παρακινεῖ ἡμᾶς καὶ εἰς ἐνεργείας, εἰς πράξεις, εἰς ἀτομικὰς θυσίας πρὸς ἀνακούφισιν τῶν πασχόντων, καλεῖται **ἐνεργητικὴ**. Ὅτι ἡ ἐνεργητικὴ συμπάθεια εἶναι ὑψηλοτέρα τῆς παθητικῆς, εἶναι αὐτονόητον. Τὴν ἐνεργητικὴν αὐτὴν συμπάθειαν συνιστᾷ καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, τονίζων τὴν σημασίαν **τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης**.

δ') Τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ.

1. Τὸ καλόν.

Ἐὰν ἴδωμεν **μίαν** στιγμὴν, **μίαν** εὐθεϊαν γραμμὴν, ἓν χρῶμα, ἔὰν ἀκούσωμεν **ἓνα** φθόγγον, **ἓνα** μουσικὸν τόνον, δὲν λέγομεν ὅτι αὐτὰ εἶναι **καλά**.

Τοῦτο συμβαίνει, διότι εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἔχομεν **ἀπλᾶς** παραστάσεις, ἥτοι παραστάσεις, τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενον ἀποτελεῖται ἀπὸ **ἓν** μέλος μόνον ἢ ἀπὸ **ἓνα** ἐρεθισμόν. Ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν ὅτι τὸ καλόν δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῶν παραστάσεων. Ἐὰν εἰς τόνος εἶναι καθαρὸς καὶ σαφής, τὸ γεννώμενον συναίσθημα εἶναι ἀπλῶς **εὐάρεστον**, ὄχι ὅμως καὶ **καλόν**. Κατὰ ταῦτα τὸ **εὐάρεστον δὲν εἶναι πάντοτε καὶ καλόν**.

Πολλαὶ γραμμαὶ ἢ στιγμαὶ δύνανται νὰ ἀποτελέσουν μίαν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν παρατηροῦμεν μὲ εὐχαρίστησιν. Ὅμοιως προκαλεῖ εἰς ἡμᾶς εὐχαρίστησιν συνδυασμὸς τόνων, ποίημα καλῶς ἀπαγγελλούμενον ἢ ἀδόμενον, τὸ ρόδον, μία καλὴ ἀνθοδέσμη, ἓν ὄραϊον οἰκοδόμημα, ἓν τοπίον κτλ.

Αἱ παραστάσεις αὗται ἔχουν κοινόν, ὅτι εἶναι **σύνθετοι**· τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἀποτελεῖται ἀπὸ περισσότερα μέλη, τὰ ὁποῖα ὅλα ὁμοῦ ἀποτελοῦν ἓν ἐνιαῖον ὅλον, εἶναι δὲ καὶ ὅμοια πρὸς ἀλλήλα, π. χ. γραμμαί, χρώματα, τόνοι ἢ φθόγγοι. Ἀπὸ τὰ παρα-

δείγματα αὐτὰ βλέπομεν, ὅτι τὸ *καλὸν ἀντιλαμβανόμεθα μόνον εἰς συνθέτους παραστάσεις*. Καλὸν δὲν ὑπάρχει, ὅταν *ἐξετάζωμεν ἐν ἑκαστον μέλος* τῆς συνθέτου παραστάσεως, *καθ' ἑαυτό*, ἀλλὰ μόνον, ὅταν *λαμβάνωμεν συνείδησιν τῆς σχέσεως*, ἢ ὁποῖα ὑπάρχει *μεταξὺ πολλῶν μελῶν τῆς συνθέτου παραστάσεως*.

Ὅταν φαντασθῶμεν *ἀπλᾶς ὁμοιοειδεῖς παραστάσεις*, π.χ. γραμμᾶς, χρώματα, τόνους, λέξεις κλπ. εἰς ὠρισμένην σχέσιν πρὸς ἀλλήλας, γεννᾶται μία *μορφή*. Ὅταν λέγωμεν μορφήν, ἐνοοῦμεν πάντοτε ἀντικείμενόν τι, π.χ. τὴν μορφήν φύλλου, εἰκόνοσ, οἰκίας, κήπου κλπ. Δυνάμεθα ὅμως νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν λέξιν αὐτὴν καὶ εἰς ἄλλην περίπτωσιν. Οὕτω π.χ. ἡ συμφωνία εἶναι *μορφὴ τόνων* (μουσικὴ μορφή), τὸ ἰχνογράφημα εἶναι *μορφὴ γραμμῶν* (πλαστικὴ μορφή) κλπ. Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ὑπάρχει τὸ καλόν, καὶ διὰ τοῦτο τὰς μορφὰς αὐτὰς καλοῦμεν *καλαισθητικὰς μορφὰς*.

Ὅλοι ὅμως αἱ μορφαὶ δὲν εἶναι καλαί, μὲ ἄλλας λέξεις *ἀπὸ πάντα συνδυασμὸν ἀπλῶν παραστάσεων δὲν ἀποτελεῖται καὶ καλὴ μορφή*. Οὕτω π.χ. τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου παραμορφώνεται πολλάκις διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον καὶ φαίνεται εἰς ἡμᾶς *αἰσχροῦν*. Συνδυασμὸς ἐρυθροῦ, κυανοῦ καὶ κιτρινοῦ δὲν ἀρέσει εἰς ἡμᾶς. Ὅμοίως οἰκοδόμημα ἀσύμμετρον δὲν φαίνεται εἰς ἡμᾶς καλόν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν μᾶς ἀρέσκει.

Ἐκ τούτων βλέπομεν, ὅτι διακρίνομεν *δύο εἶδη μορφῶν*, τὰς *καλὰς* καὶ τὰς *αἰσχροὰς*, καὶ ὅτι αἱ μὲν καλαὶ προκαλοῦν τὴν εὐαρέσκειαν, αἱ δὲ αἰσχροὶ τὴν ἀπαρέσκειαν ἡμῶν. Ἐὰν θελήσωμεν νὰ εὐρωμεν τὸν λόγον τῆς τοιαύτης εὐαρεσκείας καὶ ἀπαρεσκείας, θὰ ἴδωμεν, ὅτι εἰς μὲν τὰς πρώτας, τὰς καλὰς δηλ. μορφὰς, παρατηρεῖται ὅτι αἱ ἀπλαῖ παραστάσεις συνδυάζονται κατὰ τοιοῦτον τρόπον μεταξύ των, ὥστε ἀπὸ τὸν συνδυασμὸν τοῦτον γεννᾶται *ἁρμονία*, ἐν ᾗ εἰς τὰς αἰσχροὰς μορφὰς, εἴτε διὰ τὸ ἀκατάλληλον τοῦ συνδυασμοῦ, εἴτε διὰ τὴν μονοτονίαν τῶν συνδυαζομένων ἀπλῶν γραμμῶν, *ἢ ἁρμονία αὕτη δὲν ὑπάρχει* ἀπέραντος π.χ. πεδιάς ἢ ἔρημος ἀπαρέσκουν εἰς ἡμᾶς.

Κατὰ ταῦτα:

Καλὰς λέγομεν τὰς μορφὰς, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν παρ' ἡμῶν εὐάρεστον συναίσθημα, αἰσχροὰς δὲ τὰς προκαλούσας δυσάρεστον συναίσθημα.

Ἐξ ὅσων ἀνωτέρω ἐλέγομεν, βλέπομεν ὅτι πηγαί τοῦ καλοῦ εἶναι κυρίως δύο, ἡ φύσις καὶ ἡ τέχνη. Ὅλαι αἱ μορφαὶ τῆς φύσεως δὲν εἶναι καλά· εὐρίσκομεν π. χ. δένδρα, ἄνθη, τοπία, ἅτινα δὲν εἶναι καλά. Πᾶσα ὅμως μορφή τῆς τέχνης *πρέπει κατ' ἀνάγκην* νὰ εἶναι καλή, διότι ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ λέγωμεν περὶ τέχνης. Ἡ τέχνη δύναται πολλάκις νὰ διορθώσῃ τὴν φύσιν συνδυάζουσα καταλλήλως τὸ ἐν τῇ φύσει ἀτάκτως διεσπαρμένον. Οὕτω π. χ. εἰς ἓνα ἀνθῶνα δυνάμεθα νὰ διατάξωμεν καταλλήλως τὰ διάφορα φυτὰ καὶ νὰ ἀποτελέσωμεν ἐν σύνολον διεγειρόν τὴν εὐαρεσκείαν μας· τὰ ἀγάλματα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀφροδίτης εἶναι κατὰ τὸ κάλλος πολὺ ἀνώτερα ἀπὸ τοὺς πραγματικοὺς ἀνθρώπους.

Τὸ ἐν τῇ τέχνῃ καλὸν εἶναι ποικίλον. Ὅταν ἡ τέχνη συνδυάζῃ σωματικὰς μορφάς, ὅπως κάμνουν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ζωγραφικὴ, καλοῦμεν αὐτὴν *εἰκαστικὴν*, ὅταν δὲ συνδυάζῃ καλοὺς μουσικοὺς τόνους, καλοῦμεν αὐτὴν *μουσικὴν*; καὶ τέλος, ὅταν ἐκφράζῃ τὸ καλὸν διὰ τῆς γλώσσης, καλοῦμεν αὐτὴν *ποίησιν*.

2. Τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ.

Τὸ καλὸν βλέπομεν εἰς τὰς εἰκόνας, τὰ οἰκοδομήματα, τὰς ἐκκλησίας, τοὺς ἀνθῶνας κλπ., ἀκούομεν εἰς ᾄσμα, ἀπαγγελλόμενον ποίημα, μουσικὴν συμφωνίαν κλπ. Δυνάμεθα ἄρα γε καὶ νὰ γευθῶμεν αὐτὸ εἰς ἓν φαγητόν, νὰ τὸ ὀσφρανθῶμεν εἰς ἓν ἄνθος ἢ ὅταν ἐγγίξωμεν ἐν μέταλλον νὰ ἀπολαύσωμεν τῆς ἐκ τοῦ καλοῦ εὐαρεσκείας;

Εἰς τὴν ἐρώτησιν αὐτὴν ἀπαντῶμεν *ἀρνητικῶς*. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον γευόμεθα ἢ ὀσφραίνόμεθα, καλοῦμεν ἀπλῶς *εὐάρεστον* ἢ *δυσάρεστον*, καλὸν ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ ὀνομάσωμεν. Ὅχι δὲ μόνον αἱ ἀπλαῖ αὐταὶ ἐκ τῆς γεύσεως, τῆς ὀσφρήσεως καὶ τῆς ἀφῆς παραστάσεις δὲν δύνανται νὰ ὀνομασθοῦν καλά, ἀλλ' οὐδὲ ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν, π.χ. γλυκὺ καὶ ξινόν, ψυχρὸν καὶ θερμὸν κλπ. Κατὰ ταῦτα ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις μας μόνον ἡ ὄρασις καὶ ἡ ἀκοὴ βοηθοῦν εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ καλοῦ, διὰ τοῦτο δὲ δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν ταύτας *αἰσθήσεις τοῦ καλοῦ*. Ἐνεκα τούτου

ὁ ἐκ γενετῆς τυφλὸς ἄμα καὶ κωφὸς δὲν ἀποκτᾷ παράστασιν τοῦ εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν τέχνην καλοῦ.

Ὁ μικρὸς βλέπει πολλὰ ἀντικείμενα καὶ ἀκούει πολλοὺς ἤχους, ἀλλὰ δὲν δεικνύει ὅτι τοῦτο, τὸ ὁποῖον βλέπει ἢ ἀκούει, προκαλεῖ εἰς αὐτὸν εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον συναίσθημα. Ὀλίγα ὅμως ἔτη μετὰ ταῦτα διακρίνει τὰ καλὰ ἐνδύματα, τὴν καλὴν κούκλαν, τὴν καλὴν οἰκίαν, εἰκόνα κλπ. ἀπὸ τὰς αἰσχροῦς. Ὡσαύτως μὲ εὐχαρίστησιν ἀκούει τὸ κλειδοκύμβαλον, τὸ ἕσμα κλπ.

Ἐκ τούτων ἐννοοῦμεν, ὅτι τὸ καλὸν δὲν ἀντιλαμβάνομεθα ἀπλῶς καὶ μόνον μὲ τὴν ὄρασιν καὶ τὴν ἀκοήν. Πῶς συμβαίνει τοῦτο; Ἐκεῖνος, ὅστις κατὰ τὴν ἀντίληψιν ἀντικειμένου τινὸς δὲν προσέχει εἰς τὰ μέρη τοῦ ἀντικειμένου τούτου καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν ἀντιλαμβάνεται ἀκριβῶς τὴν μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀντικειμένων διαφορὰν, δὲν δύναται ἀκόμη νὰ ἀντιληφθῇ τὸ καλὸν οὐδὲ νὰ ἀπολαύσῃ ἐκ τούτου εὐαρέσκειαν. Ἐὰν θέλωμεν νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸ κάλλος οἰκοδομήματος, εἰκόνας κλπ., πρέπει νὰ δυνάμεθα νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτῶν οὕτως, ὥστε νὰ μὴ βλέπωμεν μόνον *ὅλα αὐτά*, ἀλλὰ σαφῶς νὰ ἀντιλαμβάνομεθα *καὶ τὰ μέρη*, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ταῦτα ἀποτελοῦνται, καὶ νὰ συγκρίνωμεν αὐτὰ πρὸς ἄλληλα. Τότε μόνον *γίνεται ἡ σύνθετος παράστασις τοῦ ἀντικειμένου τούτου σαφεστάτη καὶ διεγείρει ἐν ἡμῖν εὐάρεστον συναίσθημα*. Μόνον ὅταν ἐξετάζωμεν μὲ προσοχὴν τι, ἀνακαλύπτομεν τὴν ὀρθὴν σχέσιν τῶν μερῶν αὐτοῦ καὶ πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὸ ὅλον, παρατηροῦμεν τὴν ἐν αὐτῷ τάξιν καὶ συμμετρίαν καὶ ἐννοοῦμεν πόσον ἐπιτυχῶς ἠδυνήθη ὁ καλλιτέχνης νὰ ἐξωτερικεύσῃ τὴν ἰδέαν, τὴν ὁποῖαν συνέλαβε, καὶ λέγομεν, *αὐτὸ εἶναι καλόν*.

Τὸ συναίσθημα λοιπὸν τοῦ καλοῦ εἶναι τὸ εὐάρεστον συναίσθημα, τὸ ὁποῖον γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἀπὸ τὴν σαφῆ παράστασιν ἁρμονικῶν μορφῶν, καὶ τὸ δυσάρεστον συναίσθημα, τὸ ὁποῖον γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἀπὸ τὴν σαφῆ παράστασιν δυσἁρμονικῶν μορφῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὰς μὲν ἁρμονικὰς καλοῦμεν *καλὰς*, τὰς δὲ δυσἁρμονικὰς *αἰσχροῦς*, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν συντομώτερον: *συναίσθημα τοῦ καλοῦ εἶναι ἡ εὐχαρίστησις ἐπὶ τῷ καλῷ καὶ ἡ, δυσαρέσκεια ἐπὶ τῷ αἰσχρῷ.*

Εἰς ὅλους ἐν γένει τοὺς ἀνθρώπους παρατηρεῖται τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ, διαφορὰ δὲ ὑπάρχει κυρίως εἰς τοῦτο, τί δηλ. ἕκαστος νομίζει καλόν· τοῦτο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν, τὸ

περιβάλλον και την πνευματικήν ἐν γένει μόρφωσιν. Παρατηρεῖται ὡσαύτως, ὅτι ὅλοι δὲν ἔχουν τὴν ἰδίαν δεξιότητα νὰ ἀντιλαμβάνονται τὸ καλόν, ὅπουδῆποτε τοῦτο ὑπάρχει· ἄλλος π. χ. ἀντιλαμβάνεται περισσότερον τὸ ἐν τῇ φύσει, ἄλλος τὸ ἐν τῇ ποιήσει, ἄλλος τὸ ἐν τῇ ζωγραφικῇ κλπ. καλόν, ἀναλόγως τοῦ **διαφέροντος**, τὸ ὁποῖον ἔχει ἕκαστος.

3. Σπουδαιότης τοῦ συναισθήματος τοῦ καλοῦ.

Τὸ συναισθημα τοῦ καλοῦ εἶναι σπουδαιότατον διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὄχι μόνον διότι ἀνυψώνει αὐτὸν εἰς σφαίρας ὑψηλοτέρας τοῦ ἀγῶνος καὶ τῶν κακοπαθειῶν τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, οὕτω δὲ ἀνακουφίζει αὐτόν, ἀλλὰ καὶ διότι συντελεῖ εἰς τὴν **ἠθικοποίησίν του**. Ὁ ἀληθῶς εὐχαριστούμενος καὶ ἐνθουσιῶν διὰ τὸ καλὸν οὐδέποτε περιπίπτει εἰς ὁμότητας καὶ χυδαιότητας, ἀλλὰ μὲ ἀγανάκτησιν ἀποστρέφεται πᾶν ἠθικῶς οὐχὶ καλὸν καὶ ἀγνόν. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς θεωρεῖται τὸ συναισθημα τοῦ καλοῦ **ὡς κατωτέρα βαθμῖς, ὁδηγοῦσα εἰς τὴν ἠθικότητα**. Τὴν δύναμιν αὐτῆν τοῦ συναισθήματος τοῦ καλοῦ εἶχον κατανοήσει περισσότερον παντὸς ἄλλου οἱ πρόγονοί μας καὶ διὰ τοῦτο ἐθεώρουν τὴν μουσικὴν ὡς τὴν βάσιν πάσης ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς μορφώσεως· ἐντεῦθεν δ' ἐννοοῦμεν καὶ διατι οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ὁμιλοῦντες περὶ τῶν διδασκάλων τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, οὐδέποτε παραλείπουν τὸν διδάσκαλον τῆς μουσικῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μέγας Σταγειρίτης φιλόσοφος λέγει, **ὅτι ἡ μουσικὴ τείνει πρὸς τὴν ἀρετὴν**, ὁ Λούθηρος, **ὅτι ἀποδιώκει τὸν διάβολον**, ὁ δὲ Σαιξπείρος, ὅτι «ὁ ἄνθρωπος, ὅστις δὲν ἔχει ἐν ἑαυτῷ μουσικὴν, τὸν ὁποῖον δὲν συγκινεῖ ἡ ἀρμονία ὠραίων τόνων, εἶναι κατάλληλος διὰ προδοσίαν, ληστείαν καὶ μοχθηρίαν».

ε') Τὸ ἠθικὸν συναισθημα.

α') **Ἡ ἠθικὴ κρίσις**. Παῖς τις μοιράζεται μὲ συμμαθητὴν του τὸ πρόγευμά του· φίλος τις ἐξηρέθισεν ἡμᾶς λόγῳ ἢ ἔργῳ, ἔπειτα δὲ ζητεῖ συγγνώμην· ἄνθρωπός τις σκώπτει ἀνάπηρον, τὸν ὁποῖον καθ' ὁδὸν συναντᾷ ἢ ἀρνεῖται προᾶξίν τινα φοβούμενος τὴν

τιμωρίαν ἢ δι' ἄλλον λόγον. Ἀπὸ τὰς πράξεις αὐτὰς ἄλλας μὲν ἐπαινοῦμεν, ἄλλας δὲ ψέγομεν· καὶ τὰς μὲν πρώτας καλοῦμεν **ἀγαθὰς**, τὰς δὲ δευτέρας **κακὰς**. Τοῦτο συμβαίνει ὡς ἑξῆς : Ἡ ἀντίληψις ἐκάστης τῶν πράξεων τούτων ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησίν μας σχετικὰς παραστάσεις, πρὸς τὰς ὁποίας αἱ μὲν πρώται τῶν ἀνωτέρω ἀντιλήψεων συγχωνεύονται, ἔνεκα τῆς μεταξὺ αὐτῶν **συμφωνίας**, αἱ δευτέραι ὅμως δὲν συγχωνεύονται, διὰ τὴν **ἀντίθεσιν** τὴν μεταξὺ τῆς ἀντιλήψεως καὶ τῶν παραστάσεων ἡμῶν. Διὰ τοῦτο εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ κρίσις μας εἶναι εὐμενῆς, εἰς δὲ τὴν δευτέραν δυσμενῆς. **Ἡθικὴ ἄρα κρίσις λέγεται ἡ κρίσις, μὲ τὴν ὁποίαν ἐκφράζομεν τὴν γνώμην μας διὰ τὴν ἠθικότητα πράξεώς τινος.**

β') **Ἡ ἠθικὴ συνείδησις.** Γνωρίζομεν, ὅτι τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀπάτη εἶναι κακόν, ἡ δὲ ἀλήθεια καὶ ἡ τιμιότης εἶναι ἀγαθόν. Ὡσαύτως γνωρίζομεν, ὅτι κακόν εἶναι ἡ συκοφαντία, ἡ περιφρόνησις, νὰ βασανίζωμεν τὰ ζῶα, τοῦναντίον ἀγαθόν εἶναι νὰ εὐεργετῶμεν τὸν πλησίον, νὰ τηρῶμεν τὴν ὑπόσχεσίν μας, νὰ καταπιέζωμεν τὰς κακὰς ἐπιθυμίας μας, νὰ ἀγαπῶμεν τοὺς γονεῖς, νὰ πειθώμεθα εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος κλπ.

Ὁ μικρὸς παῖς δὲν γνωρίζει τίποτε ἐκ τούτων· δὲν δύναται νὰ διακρίνη τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ τὸ κακόν, καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν περὶ αὐτοῦ **ὅτι δὲν ἔχει ἠθικὴν συνείδησιν**. Καὶ εἰς τοὺς ἐνηλίκους δὲ παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ ἠθικὴ συνείδησις δὲν εἶναι εἰς ὅλους ἡ ἴδια, ἀλλὰ διάφορος κατὰ τὸν διάφορον βαθμὸν τῆς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ιδέας ἐκάστου. Ἄνθρωποι οὐδεμιᾶς ἢ κακῆς τυχόντες ἀνατροφῆς καὶ διαπαιδαγωγήσεως, ἔχουν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀσαφεῖς καὶ σκοτεινὰς παραστάσεις περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Πολλάκις ὡσαύτως παρατηροῦμεν, ὅτι αἱ ἠθικαὶ παραστάσεις μερικῶν εἶναι ἐσφαλμέναι, ὅπως π. χ. συμβαίνει, ὅταν τις νομίζῃ ὅτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα καὶ κατ' ἀκολουθίαν δύναται νὰ κλέψῃ τι ἀπὸ τὸν πλούσιον διὰ νὰ τὸ δώσῃ εἰς τὸν πτωχόν. Ἡθικὴ ἄρα συνείδησις εἶναι αἱ παραστάσεις, τὰς ὁποίας **ἔχομεν περὶ τούτου, τὸ ὁποῖον ἐπιτρέπεται εἰς ἡμᾶς νὰ πράξωμεν.**

γ') **Τὸ ἠθικὸν συναίσθημα.** Ἄνθρωπός τις ἐπροξένησεν εἰς ἐμὲ κακόν, διὰ τοῦτο ὀργίζομαι καὶ θέλω νὰ τὸν ἐκδικηθῶ, πολλάκις μάλιστα καὶ πράττω τοῦτο. Ταχέως ὅμως μετὰ ταῦτα σέπτομαι, ὅτι ἡ ἐκδίκησις εἶναι κακόν καὶ μετανοῶ διὰ τὴν πράξιν

μου. Γνωρίζω ότι ὁ μαθητὴς Α ἔπραξε κακόν τι, ἐρωτώμενος ὁμως ἀρνεῖται, ὅτι αὐτὸς ἔπραξε τοῦτο, μάλιστα δ' ἐνοχοποιεῖ ἄλλον· εὐθύς ὡς ἀκούσω τοῦτο, διεγείρεται εἰς ἐμὲ ἀπαρέσκεια.

Ὅταν ἀναγινώσκομεν εἰς τὴν ἱστορίαν, ὅτι οἱ Πλαταιεῖς σπεύδουν προθύμως εἰς βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων εἰς τὸν Μαραθῶνα, ἔχομεν *εὐάρεστα συναισθήματα*· ἡ πρᾶξις αὕτη φαίνεται εἰς ἡμᾶς *ἠθικῶς ἀξιέπαινος*. Ἐκ τῆς ἱστορίας ὡσαύτως μανθάνομεν, ὅτι ὁ Ἐφιάλτης ἐπρόδωσε τοὺς ἐν. Θερμοπύλαις ἀγωνιζομένους. Ἡ παράστασις τῆς πράξεως αὐτῆς διεγείρει εἰς ἡμᾶς λίαν *ἀλγεινὰ συναισθήματα*· μετὰ ἄλλας λέξεις ἡ πρᾶξις τοῦ Ἐφιάλτου *ἀπαρέσκει* εἰς ἡμᾶς.

Εἰς τὰ παραδείγματα ταῦτα ἐξητάσαμεν καὶ ἐκρίναμεν πράξεις καὶ βουλήσεις ἀνθρώπων, εἶδομεν δέ, ὅτι αἱ παραστάσεις τῶν βουλήσεων καὶ τῶν πράξεων ἄλλοτε μὲν διήγειραν εἰς ἡμᾶς τὸ εὐάρεστον συναισθημα τῆς ἐπιδοκιμασίας, διὰ τοῦτο δ' ἐχαρκτηρίσαμεν τὰς πράξεις καὶ τὰς βουλήσεις αὐτὰς *ἀγαθὰς*, ἄλλοτε δὲ διήγειραν τὸ δυσάρεστον συναισθημα τῆς ἀποδοκιμασίας καὶ διὰ τοῦτο ὠνομάσαμεν τὰς πράξεις καὶ τὰς βουλήσεις αὐτὰς *κακὰς*. Ἀμφότερα ταῦτα τὰ συναισθήματα καλοῦνται *ἠθικὰ συναισθήματα*.

Ἡθικὸν λοιπὸν συναισθημα εἶναι τὸ εὐάρεστον συναισθημα τῆς ἐπιδοκιμασίας καὶ τὸ δυσάρεστον τῆς ἀποδοκιμασίας, τὸ ὁποῖον συνδέεται μετὰ τὰς παραστάσεις βουλήσεων καὶ πράξεων τῶν ἀνθρώπων. Βούλησιν καὶ πρᾶξιν ἀρέσκουσιν λέγομεν *ἀγαθὴν*, τὴν δὲ ἀπαρέσκουσιν *κακὴν*, διὰ τοῦτο δυνάμεθα συντομώτερον νὰ εἴπωμεν: Ἡθικὸν συναισθημα εἶναι *ἡ εὐαρέστησις* διὰ τὸ *ἀγαθὸν* καὶ *ἡ λύπη* διὰ τὸ *κακόν*.

Ὅπως δὲ εἰς τὸ συναισθημα τοῦ καλοῦ, οὕτω καὶ εἰς τὸ ἠθικὸν συναισθημα παρατηρεῖται, ὅτι ἡ ἠθικὴ συνείδησις δὲν εἶναι εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἡ ἴδια, ἀλλ' ἀναπτύσσεται κατὰ διάφορον τρόπον. Καὶ ἐνταῦθα ἔχει μεγίστην σημασίαν ἡ οἰκογένεια, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγεννήθη ὁ παῖς, ἡ κοινωνία, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνετρέφη, ἡ διδασκαλία, τῆς ὁποίας ἔτυχε, τέλος δὲ ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον ἠσκήθη εἰς τὸ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν. Εὐκόλως λοιπὸν ἐννοοῦμεν πόσον πρέπει καὶ οἱ γονεῖς καὶ οἱ διδάσκαλοι νὰ προσέχουν, ὅταν ἀνατρέφουν μικροὺς παῖδας, νὰ ἐμβάλουν εἰς αὐτοὺς ὀρθὴν συνείδησιν, ὅπως πᾶν μὲν πράγματι ἀγαθὸν διεγείρῃ τὴν εὐαρέσκεϊαν, πᾶν δὲ πράγματι κακὸν τὴν ἀπαρέσκεϊαν τῶν καὶ

ὅταν κρίνουν τὰς πράξεις τῶν ἄλλων καὶ ὅταν πρόκειται οἱ ἴδιοι νὰ πράξουν τι.

στ') Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα.

Ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ ἰδέα. Ὅταν ὁ μικρὸς παῖς ὁμιλῇ περὶ τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος τὸ πᾶν ἐδημιούργησε καὶ διευθύνει τὰς τύχας τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ σύμπαν, τὸν ὁποῖον ἐπικαλούμεθα κατὰ τὰς δυστυχεῖς τοῦ βίου ἡμέρας καὶ εὐχαριστοῦμεν διὰ τὰς ληφθείσας εὐεργεσίας, φαντάζεται αὐτὸν ὡς πρόσωπον, τὸ ὁποῖον τὰ πάντα γνωρίζει, αἰσθάνεται καὶ ἐπιθυμεῖ, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ὁ ἴδιος αἰσθάνεται καὶ ἐπιθυμεῖ. Αὕτη εἶναι ἡ παράστασις, τὴν ὁποίαν ὁ μικρὸς παῖς ἔχει περὶ τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, τοῦ Θεοῦ.

Αὕτη ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ παράστασις τοῦ παιδὸς εἶναι ὁ *πυρην τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως* πρὸς ταύτην συνδέονται ὅλαι αἱ λοιπαὶ θρησκευτικαὶ παραστάσεις αὐτοῦ.

Ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ πιστεύων εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ, ἔχει ὠρισμένας παραστάσεις περὶ τῆς πρὸς αὐτὸν σχέσεώς του· ὅσον δὲ περισσότερον εἶναι πεπεισμένος περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, τόσον σαφέστεραι εἶναι αἱ παραστάσεις αὐταί. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει ὅτι ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν Θεόν, ὑπακούει εἰς αὐτόν, ἐπειδὴ ἔχει πεποίθησιν ὅτι ὁ Θεὸς τὸν ἀγαπᾷ, ἀγαπᾷ καὶ αὐτὸς τὸν Θεόν καὶ ὑπακούει εἰς τὰς ἐντολάς του· ἕνεκα τῆς πρὸς τὸν Θεόν ἀγάπης, δὲν θέλει νὰ βλάψῃ τὸν πλησίον, δεικνύει εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸν εὐεργέτην, ἀγαπᾷ τὴν ἀλήθειαν, δὲν κλέπτει, δὲν ἐπιθυμεῖ τὰ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον κλπ.

Διὰ τῶν παραστάσεων τούτων γνωρίζει ὁ ἄνθρωπος τὰ θρησκευτικὰ του καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν. Ἐκεῖνος, ὅστις προσπαθεῖ νὰ πληρώσῃ πιστῶς τὰ καθήκοντα ταῦτα, καλεῖται *εὐσεβής*, διότι εὐσέβεια εἶναι τὸ νὰ πιστεύῃ κανεὶς εἰς τὸν οὐράνιον αὐτοῦ πατέρα, τὸν Θεόν, νὰ ἀγαπᾷ αὐτὸν ἔξ ὅλης καρδίας καὶ νὰ πράττῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ. Τὰ πρὸς τὸν ἄνθρωπον παραγγέλματα τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι *ἠθικά*, τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν διὰ τὰς εἰδωλολατρικὰς θρησκείας, αἱ ὁποῖαι, πλὴν πολλῶν ἄλλων ἀτόπων, ἐπιτρέπουν καὶ τὸν φόνον τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο ὁ *ἀληθὴς χριστιανὸς εἶναι καὶ ἠθικὸς ἄνθρωπος*.

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα. Αἱ παραστάσεις τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀρεστῶν εἰς αὐτὸν πράξεων, προκαλοῦν εἰς ἡμᾶς ποικίλα συναισθήματα, φόβον, σεβασμόν, ἀγάπην, εὐγνωμοσύνην, πεποίθησιν, ταπεινοφροσύνην, μεταμέλειαν κλπ.

Ὁ παριστῶν ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεὸν ὡς πατέρα τῶν ἀνθρώπων, συναισθάνεται ἀγάπην πρὸς αὐτόν, ὁ παριστῶν αὐτὸν ὡς **ἐξωργισμένον** κριτὴν, συναισθάνεται **φόβον**, ὁ δὲ σκεπτόμενος τὴν **δικαιοσύνην** τοῦ Θεοῦ, συναισθάνεται **πεποίθησιν** ἐπ' αὐτόν. Ἐκεῖνος, ὅστις κατενόησε τὴν **παντοδυναμίαν** καὶ τὸ **μεγαλεῖον** τοῦ Θεοῦ, συναισθάνεται πόσον ἀδύνατος εἶναι αὐτὸς καὶ μικρὸς ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ ὁ μικρὸς δὲ παῖς, ὅταν πράττῃ τὸ κακόν, συναισθάνεται ἀγωνίαν, εὐθύς ὡς σκεφθῆ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι **παντογνώστης**. Ἐξ ὅλων τούτων βλέπομεν, ὅτι τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἔχει τὴν ἀρχὴν του εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἡμῶν παραστάσεις, δυνάμεθα δὲ νὰ ὀρίσωμεν αὐτὸ ὡς ἐξῆς:

Θρησκευτικὸν συναίσθημα εἶναι ἡ **συνειδησις τῆς εὐαρεστήσεως καὶ τῆς δυσαρεστήσεως, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὰς περὶ Θεοῦ παραστάσεις ἡμῶν.**

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα μορφώνεται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον μορφώνεται καὶ τὸ ἠθικὸν συναίσθημα, ἦτοι διὰ τοῦ παραδείγματος τῶν γονέων, τῶν διδασκάλων καὶ τῶν ἀνθρώπων, μὲ τοὺς ὁποίους ἀναστρέφεται ἐν γένει ὁ παῖς, καὶ διὰ τῆς καταλλήλου διδασκαλίας, ἰδίᾳ μὲν τῶν θρησκευτικῶν, ἀλλὰ καὶ πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν μαθημάτων.

Θρησκευτικὰ συναισθήματα καὶ θρησκευτικὰς παραστάσεις εὐρίσκομεν εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὅλων τῶν ἐποχῶν· καὶ οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι παρέμειναν μέχρι σήμερον εἰς τὴν κατωτάτην βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ, παραδέχονται ἀσοφάτους πνευματικὰς δυνάμεις, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἡ εὐτυχία καὶ ἡ δυστυχία τοῦ ἀνθρώπου· ὁρθὰ ἄρα λέγει ὁ Κικέρων ἰσχυριζόμενος, ὅτι «*nemo omnium est tam immanis cuius mentem non imbuerit deorum opinio*».

Οἱ ἀνθρώποι τῆς παλαιστάτης ἐποχῆς, ἐκπληκτοὶ πρὸ τῶν ἀσυνήθεστέρων φυσικῶν φαινομένων, ὅπως π.χ. ἡ ἀστραπή, ὁ κεραυνός, ἡ βροντή, ἡ χάλαζα, ἡ θύελλα, οἱ σεισμοὶ κλπ. ἐξελάμβανον ταῦτα ὡς ἐκδηλώσεις τῆς θελήσεως ἀνωτέρων καὶ πα-

νισχύρων ὄντων, εἰς τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν βαθμίδα αὐτὴν τοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ἀπέδιδον ὠρισμένην μορφήν. Τὰ ὄντα ταῦτα ἐφαντάζοντο οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κρυπτόμενα εἰς ὅλα τὰ ἀντικείμενα τοῦ περιβάλλοντος, τὸ δὲ θρησκευτικὸν τῶν ἀνθρώπων τούτων συναίσθημα ἐξεδηλοῦτο εἰς τὸν φόβον μὴ δυσαρεστήσουν ἢ ἐξοργίσουν κατὰ τινα τρόπον τὰς πνευματικὰς αὐτὰς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι πανταχοῦ τοῦ περιβάλλοντος κρύπτονται καὶ αἱ ὁποῖαι δυσαρεστούμεναι, πολλὰ τὰ κακὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιφέρουν.

Εἰς ἀνωτέραν βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ ἀποδίδεται εἰς αὐτὰ τὰ ὄντα ἀνθρωπίνῃ μορφή, διὰ τοῦτο δὲ τὸν τύπον τοῦτον τῆς θρησκείας καλοῦμεν **ἀνθρωπομορφισμόν**.

Ἐκ τούτου δὲ ἀπαξ ἀπεδόθη εἰς τοὺς θεοὺς ἀνθρωπίνῃ μορφή, ἀπεδόθησαν εἰς αὐτοὺς καὶ ὅλαι αἱ ἀρεταὶ καὶ αἱ κακίαι τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅλοι οἱ οἰκογενειακοί, κοινωνικοὶ καὶ πολιτειακοὶ θεσμοὶ αὐτῶν.

Ὅτε δὲ ἀνεπτύχθησαν πλουσιώτερον καὶ τελειότερον τὰ ἠθικὰ συναισθήματα διὰ τῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων, **οἱ θεοὶ ἐθεωρήθησαν ὡς φύλακες τῆς ἠθικῆς καὶ φρουροὶ τοῦ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις δικαίου**. Εἰς τὰ ἡμιθεϊκὰ ποιήματα οἱ θεοὶ ἐμφανίζονται καὶ ὡς προσωποποιήσεις φυσικῶν φαινομένων καὶ ὡς ἔχοντες τὰς ἀνθρωπίνους ἀδυναμίας, ἐξ ἄλλου ὅμως **καὶ ὡς φρουροὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου καὶ τιμωροὶ τῶν παραβαινόντων τὰς διατάξεις αὐτῶν**. Ὁ Ζεὺς π.χ. εἶναι οὐ μόνον ὁ νεφεληγερέτης καὶ ὑψιβρομέτης θεός, ἀλλὰ καὶ ὁ κατὰ τὰς περιστάσεις περιδεὴς ἢ αὐστηρὸς σύζυγος τῆς Ἥρας καὶ τέλος ὁ χέων «λαβρότατον ὕδωρ, ὅτε δὴ ὁ ἄνδρῃσι κοτεσσάμενος χαλεπήνη, οἷ βίη εἰν ἀγορή σκολιὰς κρίνωσι θέμιστας, ἐκ δὲ δίκην ἐλάσωσι, θεῶν ὅπιν οὐκ ἀλέγοντες» (Ἰ. II, 385 καὶ ἐξ.).

Καθ' ὅσον δ' ἀναπτύσσονται μὲν αἱ περὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου γνώσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὸ δὲ ἠθικὸν αὐτῶν συναίσθημα γίνεται τελειότερον καὶ λεπτότερον, καὶ αἱ θρησκευτικαὶ αὐτῶν παραστάσεις περισσότερον διασαφηνίζονται καὶ καθίστανται ὑψηλότεραι. Ἦδη ὁ Πίνδαρος, ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐξαίρουν τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Διός, οὕτινος τὴν δύναμιν οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων δύναται νὰ φθάσῃ, ἦν «οὐθ' ὕπνος αἰρεῖ ποθ' ὁ παντογῆρος οὔτ' ἀκάματοι θεῶν μῆνες», καὶ ὅστις «ἀγῆρω χρόνω δυνάστας κατέχει Ὀλύμπου μαρμαρόεσσαν αἴγλαν» (Σοφ. Ἀντιγ. 604

καὶ ἐξ.), ὁ δὲ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ῥητῶς λέγουσιν, **ὅτι τὸ θεῖον εἶναι ἐν.**

Εἰς τὰς ἐπὶ τῆς ἀποκαλύψεως στηριζομένης **μονοθεϊστικᾶς** θρησκείας **κυριαρχεῖ ἡ πίστις εἰς ἓνα καὶ μόνον Θεόν**, ὅστις, ὡς παντοδύναμος, πανάγαθος, πάνσοφος καὶ δικαιοτάτος κριτῆς, διευθύνει τὸν κόσμον καὶ τὰ κατὰ τοὺς ἀνθρώπους. Εἰς τὰς θρησκείας ταύτας συνδέονται στενώτατα τὰ θρησκευτικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ συναισθήματα· οἱ ἠθικοὶ νόμοι εἶναι ἐντολαὶ τοῦ Θεοῦ· ὁ ζῶν κατὰ τούτους ἐκπληρώνει τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ ζῆ θεαρέστως, ὁ δὲ παραβαίνων τούτους ἀμαρτάνει κατὰ τοῦ Θεοῦ.

ζ') Τὰ διανοητικὰ συναισθήματα.

Ὅταν δυνηθῶ νὰ λύσω πρόβλημά τι ἢ νὰ ἐρμηνεύσω εὐκόλως τὸ ὀριζόμενον ἐκ τοῦ ἀδιδάκτου θέμα, συναισθάνομαι εὐχαρίστησιν· ὡσαύτως χαίρω, ὅταν λαμβάνω συνείδησιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεών μου. Ἡ εὐχαρίστησις αὕτη εἰς μὲν τὰ δύο πρῶτα παραδείγματα προέρχεται **ἀπὸ τὴν εὐκολίαν τῆς ἀφομοιώσεως**, εἰς δὲ τὸ τελευταῖον **ἀπὸ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεων**. Τοῦναντίον δυσαρεστοῦμαι, ὅταν **ἡ ἀφομοίωσίς μου προβαίνει δυσκόλως ἢ ὅταν δὲν λαμβάνω ἐπίγνωσιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεών μου**.

Ἐνάλογόν τι παρατηροῦμεν εἰς τὸν Πυθαγόραν, ὅστις ἀφοῦ εὔρε τὸ ἀπ' αὐτοῦ ὀνομασθὲν θεώρημα, ἐθυσίασεν, ἀπὸ τὴν χαράν του, εἰς τοὺς θεοὺς ἑκατὸν βοῦς, καὶ εἰς τὸν Ἀρχιμήδη, ὅστις, ἀνακαλύψας τὴν εὔρεσιν τοῦ εἰδικοῦ βάρους τῶν σωμάτων, τόσον ἐχάρη διὰ τοῦτο, ὥστ' ἔτρεχεν εἰς τὰς ὁδοὺς γυμνὸς φωνάζων **«εὔρηκα, εὔρηκα!»**

Καὶ τὰ εὐάρεστα συναισθήματα, τὰ ἐκδηλούμενα εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις, εἶναι ἐπακολούθημα τούτου, ὅτι ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Ἀρχιμήδης ἔλυσαν διὰ τῆς νοήσεώς των ζήτημά τι οὔτω δὲ ἠῤῥουναν τὰς γνώσεις των.

Εἰς ὅλας τὰς ἀνωτέρω περιπτώσεις πρόκειται περὶ συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὴν ἀφομοίωσιν καὶ τὴν νόησιν· παρατηρήσαμεν δέ, ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ ἀφομοίωσις καὶ ἡ νόησις προβαίνουν εὐκόλως, ἔχομεν εὐχάριστα συναισθήματα, ἄλλως ἔχομεν δυσάρεστα συναισθήματα. Τὰ συναισθήματα ταῦτα καλοῦμεν **διανοητικὰ συναισθήματα**.

Διανοητικά λοιπὸν συναισθήματα εἶναι ἡ *συνείδησις τῆς εὐαρεστίσεως καὶ τῆς δυσαρεστίσεως*, ἡ ὁποία *συνοδεύει τὴν ἀφομοίωσιν καὶ τὴν νόησιν*.

§ 25. ΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΕΝ ΓΕΝΕΙ

α') Διαφορὰ συναισθημάτων καὶ παραστάσεων.

Ἀπὸ ὅσα γνωρίζομεν περὶ τῶν παραστάσεων καὶ τῶν συναισθημάτων, βλέπομεν ὅτι τὰ δύο αὐτὰ ψυχικὰ φαινόμενα *διακρίνονται σαφῶς ἀλλήλων· εἰς τὰς παραστάσεις παριστῶμεν πάντοτε ἐν ἡμῖν ἀντικειμένον τι ἢ μέρος ἀντικειμένου*, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ εἶναι σῶμα, γεγονός ἢ κατάστασις· δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι *αἱ παραστάσεις ἀποτελοῦν τὴν συνείδησιν τῶν ἀντικειμένων· εἰς τὰ συναισθήματα τοῦναντίον συναισθανόμεθα ὠρισμένας καταστάσεις ἡμῶν αὐτῶν· κατὰ ταῦτα τὰ συναισθήματα εἶναι ἡ συνείδησις τῶν καταστάσεων*· ἔπειτα δὲ ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἴπομεν προηγουμένως, ἐξετάζοντες τὰ διάφορα εἶδη τῶν συναισθημάτων καὶ πρὸ πάντων τὰ ὕλικα καὶ τὰ διανοητικά συναισθήματα, δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβέστερον τὰ συναισθήματα ὡς ἐξῆς· *τὰ συναισθήματα δεικνύουν πῶς ἐπενεργεῖ τι εἰς τὸ σῶμα ἢ τὸ πνεῦμα ἡμῶν* καὶ τὰ μὲν εὐάρεστα συναισθήματα δεικνύουν *κατὰ κανόνα*, ὅτι ὁ πνευματικὸς βίος ἡμῶν προάγεται καθ' οἷανδήποτε κατεύθυνσιν, τὰ δὲ δυσάρεστα συναισθήματα δεικνύουν, ὅτι ὁ σωματικὸς καὶ ὁ πνευματικὸς βίος ἡμῶν κωλύονται κατ' αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν κατεύθυνσιν· *τοῦτο βεβαίως δὲν συμβαίνει πάντοτε· τὰ συναισθήματα λοιπὸν δὲν εἶναι, εἰς ὅλας ἀνεξαιρέτως τὰς περιπτώσεις, ἀσφαλῆ βαρόμετρα τοῦ βίου μας, εἶναι ὅμως, συνήθως, κατάλληλα προληπτικὰ μέτρα διὰ τὴν συντήρησιν καὶ τὴν προαγωγὴν αὐτοῦ*.

β') Ἀκτινοβολία τῶν συναισθημάτων.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι δὲν αἰσθανόμεθα πόνον μόνον εἰς τὸν ὀδόντα, ὁ ὁποῖος πάσχει, ἀλλὰ πολλάκις ἐξ αἰτίας αὐτοῦ καὶ εἰς ὀλόκληρον τὴν κεφαλὴν· ὡσαύτως γνωρίζομεν, ὅτι πόνος, προερχόμενος ἀπὸ ἓνα δάκτυλον, μεταδίδεται εἰς ὀλόκληρον τὸν βραχίονα· εἰς τὰς περιστάσεις αὐτὰς λέγομεν, ὅτι ὁ πόνος *ἀκτινοβολεῖ*· πολὺ

μεγαλυτέρα είναι ἢ ἀκτινοβολία εἰς τὰ ὄργανικά συναισθήματα· ἔὰν π. χ. εὐρισκώμεθα ἐπὶ μακρότερον χρόνον εἰς τὸν καθαρόν ἀέρα, συναισθανόμεθα μίαν γενικὴν εὐεξίαν· ἢ εὐχαρίστησις δηλ. δὲν περιορίζεται εἰς τὰ σχετικὰ μόνον ὄργανα, ἀλλ' ἐπεκτείνεται εἰς ὁλόκληρον τὸν ὀργανισμόν μας· τοῦναντίον δέ, ὅταν διαταραχθῆ, διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον, ἡ λειτουργία ὄργανου τινός, δὲν αἰσθανόμεθα μόνον ἐνοχλήσεις εἰς τὸ ὄργανον τοῦτο, ἀλλ' ἔχομεν καὶ γενικῶς δυσάρεστα συναισθήματα· ἢ τοιαύτη ἀκτινοβολία τοῦ συναισθήματος γίνεται πολ-
λάκις τόσον ταχέως καὶ εἶναι τόσον τελεία, ὥστε πλειστάκις δὲν ἔχομεν σαφῆ συνείδησιν τῶν αἰτιῶν, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὸ εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον ζωϊκὸν συναίσθημα.

Τὸ ἴδιον παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ διανοητικὰ συναισθήματα. Ἐὰν π. χ. ἐπιτύχω εἰς τὰς ἐξετάσεις ἢ εἰς ἓνα διαγωνισμόν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον πιστεύω ὅτι ἐξαορτᾶται τὸ μέλλον μου, ἢ εὐχαρίστησις, τὴν ὁποίαν συναισθάνομαι ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτήν, εἶναι τόση, ὥστε ἐξαφανίζεται οἰαδήποτε στενοχωρία, ἀπὸ οἰαδήποτε αἰτίαν προερχομένην.

Κατὰ ταῦτα λέγομεν, ὅτι *συναίσθημά τι ἀκτινοβολεῖ, ὅταν τὸ συναίσθημα τοῦτο, εἴτε εὐάρεστον εἶναι εἴτε δυσάρεστον, μεταδίδῃ τὴν ποιότητά του εἰς ὅλην τὴν ψυχικὴν μας κατάστασιν.*

γ') Ἡ διάθεσις.

Πολλάκις προκαλοῦνται συγχρόνως περισσότερα συναισθήματα, τὰ ὁποῖα συνδέονται πρὸς κλιτοτρόπως μεταξὺ των, ἐντεῦθεν δὲ προκύπτει συναίσθημά τι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐνιαῖον· αὐτὰ τὰ ἐπὶ μέρους συναισθήματα λέγομεν *μερικὰ συναισθήματα*, τὸ δὲ ἐνιαῖον συναίσθημα, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐξ αὐτῶν λέγομεν *ὀλικὸν συναίσθημα*· τὸ ἀνώτατον ὀλικὸν συναίσθημα τὸ ὁποῖον εἰς ὠρισμένον χρονικὸν σημεῖον, περιλαμβάνει ὅλα τὰ μερικὰ συναισθήματα ἀποτελεῖ *τὴν διάθεσιν*· καὶ ἐφ' ὅσον μὲν εἰς τὰ συναισθήματα ταῦτα ὑπερισχύει ἡ εὐχαρίστησις, ἢ διάθεσις εἶναι καλή, ἐφ' ὅσον δὲ ὑπερισχύει ἡ δυσἀρέσκεια, ἢ διάθεσις εἶναι κακή.

Ἡ διάθεσις ἔχει κυρίως τὴν αἰτίαν τῆς εἰς τὸ ζωϊκὸν *συναίσθημα*, διὰ τὸ ὁποῖον εἶπομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, ἦτοι εἰς τὴν μεταξὺ των σύνδεσιν τῶν ὀργανικῶν συναισθημάτων.

τὰ ὁποῖα ἔχομεν εἰς ὄρισμένον χρονικὸν σημεῖον· τὰ **συναισθήματα αὐτὰ εἶναι ἢ ἄμεσος ἐκδήλωσις τῆς διαθέσεως ἢ τῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρισκόμεθα.**

Πλὴν τοῦ ζωϊκοῦ συναισθήματος, σπουδαῖα διὰ τὴν διάθεσιν εἶναι καὶ **συναισθήματα συνδεόμενα μὲ ὄρισμένας παραστάσεις**, ὅπως εἶνε π.χ. ἡ εὐχαρίστησις, ἡ δυσαρέσκεια καὶ ἡ ὀργή, τὰς ὁποίας συναισθανόμεθα δι' οἰονδήποτε γεγονός. Τὰ τοιαῦτα συναισθήματα ἔχουν ἰσχυρὰν ἀκτινοβολίαν διὰ τὴν ὅλην συναισθηματικὴν μας κατάστασιν καὶ μάλιστα τόσον ἰσχυρὰν, ὥστε **πολλάκις ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν ἐξαφανίζεται τὸ ζωϊκὸν συναίσθημα.**

Κατὰ κανόνα ὁμως ἡ **διάθεσις προέρχεται καὶ ἀπὸ τὰς δύο ομάδας τῶν συναισθημάτων**, ἥτοι καὶ ἀπὸ τὸ ζωϊκὸν συναίσθημα, καὶ ἀπὸ τὰ συναισθήματα τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν πηγὴν τῶν εἰς καθαρῶς πνευματικὰς λειτουργίας.

δ') Ἡ ἀνάπλασις τῶν συναισθημάτων.

Ὅπως ἀναπλάττονται αἱ παραστάσεις, οὕτως **ἀναπλάττονται καὶ τὰ συναισθήματα.** Ὅταν δι' οἰονδήποτε λόγον ἐνθυμηθῶ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἢ ἀνάπλασις αὕτη δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὰ γεγονότα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τῆς καταστροφῆς, **ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν συναισθηματικὴν μου κατάστασιν**, ἥτοι ἐπαναφέρει εἰς ἐμὲ τὴν λύπην ἐκείνην, τὴν ὁποίαν συνησθάνθην τότε, ὅτε τὸ γεγονός τοῦτο ἐτελεῖτο· ὁμοίως, ὅταν ἐνθυμηθῶ εὐχάριστόν τι γεγονός, ἐπανέρχεται εἰς τὴν συνείδησίν μου καὶ ἡ χαρὰ, τὴν ὁποίαν συνησθάνθην ὅταν τὸ γεγονός τοῦτο ἔγινε.

Τὰ ἀναπλαττόμενα συναισθήματα **δὲν ἔχουν ὁμως οὔτε τὴν ἰσχύν, οὔτε τὴν ἀκτινοβολίαν τῶν ἀρχικῶν συναισθημάτων.**

Τὰ συναισθήματα ἀναπλάττονται:

- α') **διὰ τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἐπροκάλεσαν τὸ πρῶτον τὰ συναισθήματα ταῦτα,**
- β') **δι' ἄλλων ὁμοίων συναισθημάτων.**

§ 26. ΑΨΙΘΥΜΙΑΙ

1. Παῖς τις λαμβάνει τὸ νέον ἔτος δῶρον ἀνώτερον ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐπερίμενε. Τὸ ἀπροσδόκητον τοῦτο γεγονός **ἐκπλήττει τὸν παῖδα**· ἐπειδὴ δὲ τὸ δῶρον ἀρέσκει εἰς αὐτόν, ἢ **ἐκ-**

πληξίς του συνδέεται με εύχαρίστησιν. Συχνά όμως από την έκπληξιν αὐτὴν προκύπτει καὶ ἄλλη ψυχικὴ κατάστασις. Ἡ χαρὰ τοῦ παιδὸς προχωρεῖ τόσον, ὥστε οὗτος γίνεται ἐκτὸς ἑαυτοῦ, γελᾷ, πηδᾷ, λησμονεῖ ὅλα, καὶ αὐτὴν τὴν τροφὴν καὶ τὸν ὕπνον καὶ ὅπως λέγομεν, **δὲν γνωρίζει τί κάμνει.** Διαταράσσεται λοιπὸν ἡ ψυχικὴ ἡρεμία τοῦ παιδὸς ἢ με ἄλλας λέξεις ὁ παῖς καταλαμβάνεται ἀπὸ **ἀψιθυμίας** ἢ **ἀψικαρδίας.**

2. Πατὴρ τις εἶναι βέβαιος, ὅτι ὁ υἱὸς του θὰ προαχθῆ, αἰφνιδίως ὁμως μανθάνει, ὅτι ἔμεινεν εἰς τὴν ἰδίαν τάξιν **καὶ οὗτος ἐκπλήσσεται, ὄχι ὁμως εὐαρέστως,** ὅπως προηγουμένως ὁ παῖς, **ἀλλὰ δυσαρέστως.** Καὶ ἐνταῦθα δὲ παρατηροῦμεν, ὅτι ἀπὸ τὴν έκπληξιν προκύπτει καὶ μία ἄλλη ψυχικὴ κατάστασις· ὁ ἄνθρωπος δηλ. οὗτος περιπίπτει εἰς ὀργήν, γίνεται ἐκτὸς ἑαυτοῦ καὶ λέγει καὶ πράττει τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε θὰ ἔλεγεν ἢ θὰ ἔπραττεν ἐὰν εὐρίσκετο εἰς ψυχικὴν ἡρεμίαν. Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν παρατηροῦμεν σφοδρὰν διατάραξιν τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας, τὴν ὁποῖαν χαρακτηρίζομεν ὡς **ἀψιθυμίαν.**

3. Ὁμοιον συμβαίνει καὶ εἰς τὸν Αἴαντα, ὅστις, ἀφοῦ **παρὰ προσδοκίαν,** δὲν ἔλαβεν ὡς ἀριστεῖον τὰ ὄπλα τοῦ Ἀχιλλέως, ἔγινεν ἐκτὸς ἑαυτοῦ περιέπεσεν εἰς **μανίαν** καὶ εἰς μανίαν εὐρισκόμενος ἔπραξε τοιαῦτα, διὰ τὰ ὁποῖα, ἐπανερχόμενος εἰς τὴν ἡρεμον ψυχικὴν κατάστασιν, τόσον αἰσχύνεται, ὥστε προτιμᾷ νὰ αὐτοκτονήσῃ. Καὶ ἡ σύζυγος τοῦ Ἐκτορος Ἀνδρομάχη, ὅταν εἶδεν αἰφνιδίως τὸν σύζυγόν της συρόμενον νεκρὸν ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως, τόσον ἐταράχθη, ὥστε ἔπεσε λιπόθυμος.

Εἰς ὅλα τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν, ὅτι ἡ ψυχικὴ ἡρεμία διαταράχθη **ἐνεκα ἀπροσδοκίτου τινὸς γεγονότος** καὶ ὅτι ἡ διατάραξις αὕτη τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας συνεδέετο πάντοτε καὶ με **ὠρισμένας σωματικὰς μεταβολὰς.** Καὶ ἀπὸ τὴν ἱστορίαν δὲ καὶ ἀπὸ τὸν καθ' ἡμέραν βίον γνωρίζομεν παραδείγματα ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἐνεκα αἰφνιδίας μεγάλης χαρᾶς, φόβου ἢ ὀργῆς, ἐλιποθύμησαν, προσεβλήθησαν ἀπὸ ἀποπληξίαν ἢ εἰς μίαν νύκτα ἔγιναν πολιοί. Οὐδὲν ἀπὸ τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα κατελήφθησαν ἀπὸ ἀψιθυμίας, εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα, ἠδύνατο πλέον νὰ σκέπτεται ἡρέμως.

Κατὰ ταῦτα :

1) Ἡ ἀψιθυμία εἶναι σφοδρὰ διατάραξις τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας, ἐνεκα ἀπροσδοκίτου ἀντιλήψεως.

2) Ἡ ἀψιθυμία *ἐπιδραῖ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥτιον, εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ σώματος.*

3) Ἡ ἀψιθυμία *ἀφαιρεῖ τὴν ἰκανότητα τοῦ ἡσυχῶς σκέπτεσθαι.* Κατ' αὐτὴν χάνει κανεὶς τὴν ψυχικὴν τοῦ ἡρεμίας καὶ ἐπανέρχεται πάντοτε, διὰ τοῦ νοῦ, εἰς τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον ἐπροκάλεσε τὴν ἀψιθυμίαν, εἰς τὴν αἰτίαν καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς.

Ἐὰν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἀσκοῦν αἱ ἀψιθυμίαι ἐπὶ τὴν ὅλην κατάστασιν τοῦ σώματος, δυναμεθα νὰ διακρίνωμεν αὐτὰς εἰς *σθενικάς* καὶ εἰς *ἀσθενικάς.*

Αἱ *σθενικαὶ* ἀψιθυμίαι ἐντείνουν ἐν γένει τὰς σωματικὰς λειτουργίας καὶ αὐξάνουν τὴν μυϊκὴν δύναμιν. Αἱ δὲ *ἀσθενικαὶ* ἔχουν ὡς ἐπακολούθημα *χαλάρωσιν* καὶ *ἐξασθένωσιν* τῶν μυῶν προσωρινήν. Εἰς τὰς πρώτας ἀνήκουν ἡ χαρὰ, ἡ ὀργή, ἡ μανία, εἰς δὲ τὰς δευτέρας ὁ τρόμος, ἡ δειλία, ἡ λύπη κλπ.

Αἱ ἀψιθυμίαι συνοδεύονται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀπὸ κινήσεις, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐκδηλώσεις τῶν ἀψιθυμιῶν. Τὰς κινήσεις αὐτὰς προκαλοῦν ὠρισμένοι μύες καὶ ἰδίᾳ οἱ μύες τοῦ μετώπου, τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, καὶ οἱ τῶν αἰμοφόρων ἀγγείων, οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς εὐρύνσεως ἢ στενώσεως τῶν ἀγγείων τούτων ἐπιφέρουν τὰ συχνότατα φαινόμενα τῆς ἀψιθυμίας δηλ. τὴν *ὠχρότητα* καὶ τὴν *ερυθρότητα* τοῦ προσώπου.

Εἰς ἀψιθυμίας περιπίπτουν εὐκολώτερον *οἱ νεώτεροι καὶ οἱ ἀπαίδευτοι.* Ἡ *μόρφωσις ἐν γένει ἀντενεργεῖ εἰς τὴν γένεσιν τῶν ἀψιθυμιῶν.*

ΜΕΡΟΣ Γ΄.

ΒΟΥΛΗΤΙΚΟΝ

§ 27. ΓΕΝΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΗΤΙΚΟΥ

Ὁ ὄργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔχει *σκοτεινὴν τινα τάσιν πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν διαφόρων κινήσεων* ἀπὸ τὰς κινήσεις αὐτὰς ἄλλας μὲν ἐκτελοῦμεν *ἐν συνειδήσει* καὶ κατόπιν σκέψεως, ἄλλας ὅμως ἐκτελοῦμεν *ὄλως ἀσυνειδήτως*, ἄνευ σκέψεως καὶ χωρὶς μάλιστα νὰ θέλωμεν νὰ ἐκτελέσωμεν αὐτάς.

Οὕτω π. γ. ὅταν ἐξυπνώμεν, συναισθανόμεθα τὴν ἀνάγκην νὰ *ἐκτείνωμεν* τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας μας· ὁμοίως βλέπομεν, ὅτι καὶ τὸ νήπιον εὐθὺς ὡς ἀπαλλαγῆ τῶν σπαραγάνων *κινεῖ ποικιλοτρόπως* τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, χωρὶς νὰ ἐπιδιώξη διὰ τῶν κινήσεων τούτων ὄρισμένον τινὰ σκοπὸν, νὰ λάβῃ π. γ. ἢ νὰπωθῆσῃ ἀντικείμενόν τι. Αἱ κινήσεις αὗται *ἔχουν τὴν αἰτίαν των εἰς σκοτεινὸν τι ζῶϊκὸν αἰσθημα*, ἐπειδὴ δὲ κατὰ ταύτας *ὠθοῦμεν ἢ τείνομεν* μέλη τινὰ τοῦ σώματός μας, καλοῦμεν αὐτάς *κινήσεις ὠθήσεως ἢ τάσεως*.

Ὅλως διάφοροι τῶν κινήσεων τῆς ὠθήσεως ἢ τάσεως εἶναι αἱ λεγόμεναι *ἀντανεκλαστικαὶ κινήσεις*· τοιαῦται κινήσεις εἶναι π. γ. ἡ εὐφουρσις καὶ ἡ σμίκρυνσις τῶν κορῶν τῶν ὀφθαλμῶν, αἵτινες προέρχονται, ὡς γνωστόν, ἀπὸ τὴν ἐλάττωσιν ἢ τὴν αὔξησιν τοῦ φωτός, τὸ κλείσιμον τῶν βλεφάρων, ὅταν ἀντικείμενόν τι ἀπειλῆ τὸν ὀφθαλμόν, ὁ βήξις, ὁ ὁποῖος προκαλεῖται ὅταν ξένον τι σῶμα εἰσέλθῃ εἰς τὸν φάρυγγα, τὸ πτόρνεσμα, τὸ χάσμημα

κλπ. Αιτία τῶν κινήσεων τούτων εἶναι **αἴσθημά τι**, κοινὸν δ' ἔχουν αἱ κινήσεις αὗται μὲ τὰς προηγουμένας, ὅτι **δὲν προκαλοῦνται ἀπὸ συνειδητῆν τινα ἐνέργειαν**.

Ἄλλὰ, παρὰ τὰς κινήσεις ταύτας, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι, αἱ **ὁποῖαι προέρχονται ἀπὸ τὴν θέλησίν μας καὶ γίνονται πρὸς ὄρισμένον σκοπὸν**· αἱ κινήσεις αὗται κατ' ἀρχὰς βεβαίως εἶναι ἀτελέσταται· καθόσον ὅμως ὁ παῖς συνηθίζει νὰ κάμνη χοῆσιν τῶν μελῶν του καὶ νὰ κυριαρχῇ αὐτῶν, γίνονται τελειότεραι.

Τὰς τοιαύτας κινήσεις καλοῦμεν **ἐκουσίας κινήσεις**. Αἱ ἐκούσiai κινήσεις, διὰ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως, τελοῦνται ὅλως αὐτομάτως καὶ τότε καλοῦμεν αὐτὰς **αὐτομάτους κινήσεις**. Οὕτω π. χ. ὁ μικρὸς παῖς, ὅταν ἀρχίξῃ νὰ μανθάνῃ ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν, ἔχει ἀνάγκην, κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἢ τὴν γραφήν ἐκάστου γράμματος, νὰ προσέξῃ πολὺ εἰς τὴν κατάλληλον κίνησιν τῶν διαφόρων φωνητικῶν ὀργάνων (κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν) καὶ τῆς χειρὸς (κατὰ τὴν γραφήν), διὰ νὰ δύναται νὰ ἀποδίδῃ ἀκριβῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀκούει ἢ βλέπει, καὶ διὰ τοῦτο προχωρεῖ πολὺ βραδέως, εἰς τὴν σχετικὴν ἐργασίαν. Ὀλίγον ὅμως κατ' ὀλίγον, ὅταν ἀσκηθῇ ἀρκετά, δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ προσέξῃ κατὰ τὴν γραφήν ἐκάστου γράμματος εἰς ἐκάστην κίνησιν τῶν χειρῶν, ἀλλὰ αἱ χεῖρές του κινοῦνται αὐτομάτως καὶ γράφουν ταχέως ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὁ παῖς θέλει νὰ γράψῃ. Ὅμοιόν τι συμβαίνει καὶ εἰς ὅλας τὰς λοιπὰς ἐκουσίας κατ' ἀρχὰς κινήσεις, π. χ. εἰς τὸν χορὸν, τὸ πλέξιμον, τὴν δακτυλογραφίαν κλπ.

Κατὰ ταῦτα, **ἐκ τῶν κινήσεων ἡμῶν, ἄλλαι μὲν γίνονται ἀσυνειδήτως καὶ ἄνευ τῆς θελήσεως ἡμῶν, ἄλλαι δ' ἐν συνειδήσει καὶ κατόπιν τῆς θελήσεώς μας**.

Τὰς ἀσυνειδήτως γινομένας κινήσεις **δὲν δυνάμεθα νὰ ἐμποδίσωμεν**· οὕτω π. χ. δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποφύγωμεν τὸ κλείμον τῶν βλεφάρων, ὅταν ξένον τι σῶμα πλησιάζῃ πρὸς τὸν ὀφθαλμόν, ὡσαύτως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐμποδίσωμεν τὴν μεγέθυνσιν ἢ τὴν σμίκρυνσιν τῶν κορῶν τῶν ὀφθαλμῶν, τὸ πτόρτισμα καὶ τὰ ὅμοια· τὰς ἐκουσίας ὅμως κινήσεις, ἥτοι τὰς κινήσεις, τὰς ὁποίας ἐκτελοῦμεν ἐν συνειδήσει καὶ πρὸς ὄρισμένον σκοπὸν, **δυνάμεθα νὰ ἐμποδίσωμεν· τὰς κινήσεις αὐτὰς ἐκτελοῦμεν, ὅταν ἡμεῖς θέλωμεν καὶ ὅπως ἡμεῖς θέλωμεν**, ἐφ' ὅσον εἴμεθα πνευματικῶς καὶ σωματικῶς ὑγιεῖς.

Ὅμοιόν τι πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐκουσίῶν κινήσεων καὶ

τὴν κώλυσιν αὐτῶν δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ εἰς τὴν **κίνησιν τῶν παραστάσεων μας**· ὅταν π. χ. θέλωμεν νὰ λύσωμεν πρόβλημά τι, προσπαθοῦμεν νὰ ἐπαναφέρωμεν εἰς τὴν συνείδησίν μας τὰς παραστάσεις ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ ὑποβοηθήσουν ἡμᾶς εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου, νὰ ἀπομακρύνωμεν δὲ ἢ νὰ κωλύσωμεν ταύτης πᾶσαν παράστασιν, ἢ ὁποῖα δύναται νὰ ἐνοχλήσῃ ἡμᾶς εἰς τὴν σχετικὴν ἐργασίαν μας· τὸ ἴδιον συμβαίνει, ὅταν θέλωμεν νὰ γράψωμεν ἔκθεσιν τινα ἢ νὰ ἐκτελέσωμεν οἰανδήποτε ἐν γένει πνευματικὴν ἐργασίαν.

Τὴν πνευματικὴν λειτουργίαν, ἢ ὁποῖα προκαλεῖ ἢ κωλύει ἐξωτερικὴν τινα κίνησιν καὶ ἢ ὁποῖα προκαλεῖ ἢ κωλύει τὴν κίνησιν τῶν παραστάσεων ἡμῶν, καλοῦμεν βουλευτικόν· ἢ ἐνέργεια τοῦ βουλευτικοῦ ἐμφανίζεται ὑπὸ διπλῆν μορφήν· ὅταν ἐκτελῶμεν ἢ κωλύωμεν ἐκουσίως κινήσεις πρὸς ἐπιτυχίαν σαφῶς ὠρισμένου σκοποῦ, ἐμφανίζεται **ἡ ἐξωτερικὴ ἐνέργεια τοῦ βουλευτικοῦ**, ὅταν δὲ προκαλοῦμεν ἢ κωλύωμεν τὴν κίνησιν παραστάσεων, ἐμφανίζεται **ἡ ἐσωτερικὴ ἐνέργεια τοῦ βουλευτικοῦ**, καὶ δὴ **ἡ θετικὴ** μὲν, ἐφ' ὅσον προκαλεῖ κινήσεις ἢ φέρει παραστάσεις εἰς τὴν συνείδησιν, **ἡ ἀρνητικὴ** δέ, ἐφ' ὅσον κωλύει τὴν ἐκτέλεσιν κινήσεων ἢ τὴν εἰς τὴν συνείδησιν εἴσοδον παραστάσεων.

§ 28. Η ΟΡΜΗ ΚΑΙ ΤΟ ΟΡΜΕΜΦΥΤΟΝ

1. Ὁρμὴ εἶναι ἡ τάσις ἢ ὁποῖα προκαλεῖται **ἀπὸ ὠρισμένα εὐάρεστα ἢ δυσάρεστα συναισθήματα**, τὰ ὁποῖα συνδέονται μὲ ὠρισμένα αἰσθήματα καὶ παραστάσεις. Ἡ τάσις αὕτη ἐκδηλώνεται διὰ κινήσεων, αἱ ὁποῖαι ἀποσκοποῦν τὴν ἀπομάκρυνσιν ὑπαρχούσης δυσαρεσκείας ἢ τὴν ἐνίσχυσιν ὑπαρχούσης εὐαρεσκείας.

Οὕτω π. χ. ἐὰν τὸ ἀρτιγέννητον παιδίον δὲν λάβῃ, κατὰ τὸν προσήκοντα χρόνον, τὴν τροφήν του, ἀμέσως ἀρχίζει νὰ κραυγάζῃ, ζητεῖ κάτι μὲ τὸ στόμα του καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, θέτει τὸν δάκτυλον εἰς τὸ στόμα, θηλάζει κλπ.

Ἡ κραυγὴ τοῦ παιδίου δεικνύει, ὅτι τοῦτο ἔχει **δυσάρεστα αἰσθήματα**, διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων τὸ σῶμα φανερώνει, ὅτι ἔχει ἀνάγκην τροφῆς καὶ δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἀνευ αὐτῆς.

Αἱ μνημονευθεῖσαι ἀπόπειραι τοῦ παιδός, μὲ τὸ στόμα καὶ

τὰς χειρὰς του, δεικνύουν, ὅτι ὁ παῖς ἐπιθυμεῖ νὰ ἄρῃ τὰ δυσάρεστα αὐτὰ αἰσθήματα· ἐπειδὴ δὲ τὸ αἶσθημα τῆς πείνης κατασιγάζεται μόνον μετὴν τροφῆν, λέγομεν, ὅτι ὁ παῖς ἔχει ἰσχυρὰν τάσιν πρὸς τροφήν, ἢ ἄλλως **ὀρμὴν πρὸς τροφήν**. Καὶ κατ' ἄρχὰς μὲν ὁ παῖς ζητεῖ οἰανδήποτε τροφήν, δι' ἣν καὶ λέγομεν, ὅτι ἡ πρὸς τροφήν ὀρμὴ τοῦ παιδὸς εἶναι **σκοτεινὴ ἢ τυφλὴ**, ὅταν ὅμως οὗτος συνηθίσῃ εἰς ὄρισμένον εἶδος τροφῆς, τότε ζητεῖ μόνον αὐτήν, ἀποκρούει δὲ πᾶσαν ἄλλην, καὶ τότε λέγομεν, ὅτι ἔχει **ἐπιθυμίαν**. **Ἄλλὰ καὶ ὅταν ἐμφανισθῇ ἡ ἐπιθυμία, δὲν παύει ἡ ὀρμὴ, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ μέχρι τάφου.**

2. Ἐὰν ἐπὶ πολλὴν ὥραν μείνῃ ὁ παῖς τυλιγμένος εἰς τὰ σπάργανα, στενοχωρεῖται, κλαίει, φωνάζει καὶ καταβάλλει πᾶσαν προσπάθειαν, διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ αὐτά. Ἡ στενοχωρία αὕτη εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ περιορισμοῦ τῶν κινήσεων τοῦ παιδός. Ὁ παῖς δηλ. ἔχει ἰσχυρὰν τάσιν ἢ **ὀρμὴν πρὸς κίνησιν**, ἐφ' ὅσον δὲ δὲν δύναται νὰ ἱκανοποιήσῃ αὐτήν, αἰσθάνεται δυσάρεστα αἰσθήματα καὶ ἔξεγείρεται παρ' αὐτῷ ἢ τάσις πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπ' αὐτὴν τὴν δυσαρέσκειαν. Καὶ ἐνταῦθα παρατηρεῖται, ὅτι ὁ παῖς δὲν ἐπιζητεῖ ὄρισμένην κίνησιν, ἀλλ' ἀπλῶς κίνησιν, ὅταν δὲ μάθῃ διάφορα εἶδη κινήσεων, π. χ. τὸ τρεξιμον, τὸν χορὸν κ.λ.π. προτιμᾷ ἐκάστοτε **ὄρισμένον** εἶδος κινήσεως καὶ τότε λέγομεν, ὅτι ἔχει **ἐπιθυμίαν** πρὸς κίνησιν· καὶ ἐνταῦθα ὅμως δὲν παύει ἡ ὀρμὴ, ἀφοῦ ἐμφανισθῇ ἡ ἐπιθυμία, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ μέχρι τάφου.

3. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, πλὴν τῶν ἀνωτέρω ὀρμῶν, παρατηροῦνται εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ αἱ ἑξῆς ὀρμαί· ἡ πρὸς **ἐνασχόλησιν**, ἡ πρὸς **μίμησιν**, ἡ πρὸς **αὐτοσυντηρησίαν**, ἡ πρὸς **ἐπικοινωνίαν** (προβλ. τοῦ Ἀριστοτέλους «ἄνθρωπος ἔστι ζῶον κοινωνικόν»), ἡ πρὸς τὸ **εἰδέναί**, ἡ πρὸς **ἀνακοίνωσιν** καὶ ἡ πρὸς **κτησίαν**.

Ἐὰν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν πηγὴν τῶν ὀρμῶν τούτων, διακρίνομεν δύο εἶδη αὐτῶν· αἱ μὲν τούτων προέρχονται ἀπὸ τὴν φυσικὴν ποιότητα τοῦ σώματος καὶ καλοῦνται **σωματικαὶ ἢ φυσικαί**, αἱ δὲ ἀπὸ τῆς φύσεως τοῦ παραστατικοῦ ἡμῶν βίου καὶ λέγονται **διανοητικαὶ ἢ ψυχικαὶ ὀρμαί**. Εἰς τὰς πρώτας ὑπάγονται ἡ πρὸς τροφήν, ἡ πρὸς κίνησιν καὶ ἡ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, εἰς δὲ τὰς δευτέρας ὅλαι αἱ ἄλλαι.

Τὸ κοινόν, τὸ ὁποῖον παρατηροῦμεν εἰς ὅλας τὰς ὀρμάς, εἶναι πρῶτον μὲν, ὅτι εἶναι **σκοτειναὶ ἢ τυφλαί**, καὶ δεύτερον,

ὅτι εἶναι διαρκεῖς καὶ ἔγκεινται εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου.

Κινήσεις τινές, αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἀπὸ τὰς ὁρμὰς, εἶναι ἔξ ἀρχῆς παντελῶς ἀνάλογοι πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῶν χωρὶς καμμίαν διδασκαλίαν ἢ ἀσκησιν. Ὁ παῖς π. χ. θηλάζει καὶ καταπίνει εὐθὺς ἔξ ἀρχῆς, ἐὰν θέσωμεν τὸν δάκτυλον εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ, ὡς ἐὰν ἔπραξε τοῦτο ἑκατοντάκις πρότερον. Τὴν ἔμφυτον ταύτην δεξιότητα πρὸς σκοπίμους κινήσεις καλοῦμεν **ἔνστικτον ἢ ὁρμέμφυτον**.

Τὸ ἐνστικτον εἶναι εἰς τὰ ζῶα πολὺ τελειότερον ἀνεπτυγμένον ἢ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Οἱ νεοσσοὶ π. χ. τῆς ὄρνιθος σκαλίζουν εὐθὺς ὡς ἐγγίσουν τὸν πόδα ἐπὶ τῆς γῆς, οἱ δὲ τῆς νήσσης δύνανται εὐθὺς ἔξ ἀρχῆς νὰ κολυμβοῦν ἢ ἀράχνη κατασκευάζει τὸ δίκτυόν της, ἡ μέλισσα τὴν μελικηρίδα της, τὸ πτηνὸν τὴν φωλεάν του ἀνευ προηγουμένης διδασκαλίας. Καὶ τῶν ζῴων ὅμως τὰ ἐνστικτα δύνανται νὰ τελειοποιηθοῦν. Οὕτω π. χ. πτηνὸν τι μανθάνει κατ' ὀλίγον νὰ κατασκευάζῃ τὴν φωλεάν του, νὰ πετᾷ κλπ. τελειότερον ἢ πρότερον.

§ 29. Η ΕΠΙΘΥΜΙΑ

1. Παῖς ἐπανερχεται περὶ τὴν τετάρτην μ.μ. ὥραν εἰς τὴν οἰκίαν του πεινῶν καὶ ζητῶν ἀπὸ τὴν μητέρα του τεμάχιον ἄρτου. Ὁ παῖς δηλ. οὗτος ἔχει τὸ δυσάρεστον συναίσθημα τῆς πείνης, τὸ ὁποῖον κατεσίγασε πολλάκις μέχρι τοῦδε φαγῶν ἄρτον καὶ διὰ τοῦτο καὶ τώρα μὲ τὸ αἶσθημα τῆς πείνης ἀναμιμνήσκειται τὸν ἄρτον καὶ τὴν γεῦσιν αὐτοῦ, συγχρόνως δὲ καὶ τὴν εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν συνησθάνθη ἄλλοτε, ὅταν ἔφαγεν ἄρτον. Φαντάζεται λοιπὸν τὸ τρῶγειν ἄρτον ὡς τι τὸ προξενοῦν εἰς αὐτὸν εὐαρέσκειαν καὶ διὰ τοῦτο ἐξεγείρεται παρ' αὐτῷ ἰσχυρὰ τάσις νὰ φάγῃ ἄρτον **τὴν τάσιν ταύτην πρὸς ὠρισμένον τι**, ἐνταῦθα πρὸς τὸν ἄρτον, καλοῦμεν **ἐπιθυμίαν**.

2. Παῖς ἀσθενῶν ἐπιθυμεῖ κατὰ τὴν ὠρισμένην ὥραν νὰ λάβῃ τὸ φάρμακόν του, καίτοι ἡ γεῦσις αὐτοῦ δὲν εἶναι εἰς αὐτὸν εὐχάριστος. Ἀναμιμνήσκειται μὲν ὁ παῖς οὕτως τὴν δυσάρεστον γεῦσιν τοῦ φαρμάκου, ἀλλὰ συγχρόνως ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὴν ἐκ τῆς ἀσθενείας δυσαρέσκειαν, ἐλπίζει δέ, ὅτι τὸ φάρμακον αὐτὸ θὰ τὸν θεραπεύσῃ, ἡ δὲ ἐκ τῆς υγείας εὐαρέσκεια φαίνεται

εἰς αὐτὸν μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν ἐκ τοῦ φαρμάκου δυσαρέσκειαν, δι' ἃ καὶ **ἐπιθυμεῖ** νὰ λάβῃ τοῦτο. Ἄλλοτε παῖδες τινες νομίζουσι μεγαλυτέραν τὴν ἐκ τοῦ φαρμάκου δυσαρέσκειαν καὶ διὰ τοῦτο **δὲν ἐπιθυμοῦν** νὰ λάβουν τοῦτο.

3. Πολλάκις ἐξ ἄλλου ἀποφεύγομεν εὐχαρίστησιν τινα, διότι φανταζόμεθα, ὅτι ἀπὸ ταύτην θὰ προέλθῃ εἰς τὸ μέλλον δυσαρέσκεια μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν νῦν εὐχαρίστησιν, ὅπως π. χ. συμβαίνει, ὅταν παῖς τις δὲν μεταβαίῃ εἰς διασκέδασιν τινα, ἂν καὶ γνωρίζῃ ὅτι εἰς αὐτὴν θὰ εὐχαριστηθῇ, διότι θέλει νὰ παρασκευάσῃ τὴν ἐργασίαν τῆς ἐπομένης ἡμέρας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγομεν τὰ ἑξῆς :

α') **Ἡ ἐπιθυμία εἶναι τάσις πρὸς ὠρισμένον τι.**

β') **Διὰ νὰ γεννηθῇ ἐπιθυμία, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὴν συνείδησιν ἢ παράστασις ἐκείνου, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν.**

γ') Διακρίνομεν δύο εἶδη ἐπιθυμίας, τὴν **θετικὴν**, ἣ ὁποία γεννᾶται ἀπὸ τὴν προσδοκίαν ἐπαρέστων συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα συνοδεύουσι παράστασιν τινα, καὶ τὴν **ἀρνητικὴν**, ἣ ὁποία ἔγκειται εἰς τοῦτο, ὅτι ἀποστρεφόμεθα ἀντικείμενόν τι, ἀπὸ τὸ ὁποῖον προσδοκῶμεν δυσαρέσκειάν τινα. Σημειωτέον ὅμως, ὅτι **εἰς πᾶσαν ἐπιθυμίαν εὐρίσκομεν καὶ τὴν θετικὴν καὶ τὴν ἀρνητικὴν μορφήν τῆς ἐπιθυμίας.** Ὁ μαθητὴς π. χ. **ἀποστρέφεται** τὴν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου τιμωρίαν (**ἀρνητικὴ μορφή τῆς ἐπιθυμίας**), ἐπιθυμεῖ δὲ τὸ εὐάρεστον συναίσθημα τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἀναγνώρισιν τῆς ἐργασίας του, διὰ τοῦτο δὲ καὶ **ἐπιθυμεῖ** νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐργασίαν αὐτὴν (**θετικὴ μορφή τῆς ἐπιθυμίας**).

δ') **Διὰ τὴν γέννησιν τῆς ἐπιθυμίας** ἔχουν σπουδαιοτάτην σημασίαν τὰ **συναισθήματα.**

ε') Ὅπως τὰς ὁρμάς, οὕτω δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν καὶ τὰς ἐπιθυμίας εἰς **σωματικὰς** καὶ **πνευματικὰς.**

§ 30. ΕΞΙΣ, ΚΛΙΣΙΣ, ΡΟΠΗ ΚΑΙ ΠΑΘΟΣ

Ἡ ἐπιθυμία ἐμφανίζεται ὑπὸ διαφόρους μορφάς, τὰς ὁποίας θὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον.

1. **Ἐξις.** Ἐχομεν π. χ. τὴν ἐξιν νὰ καθαρίζωμεν τὰ ὑποδήματα μας πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς τὴν οἰκίαν, νὰ χαιρετίζωμεν τοὺς

γνωστούς, τοὺς ὁποίους συναντῶμεν, νὰ ἀποκαλυπτόμεθα καὶ νὰ κάμνωμεν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ εἰσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν κτλ. Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς περιστάσεις ἡ ἔξις ἐγεννήθη, **διότι ἐπιθυμία τις ἐξεπληροῦτο ὁσάκις ἐνεφανίζετο**. Οὕτω π. χ. ἀπεκτίσαμεν τὴν ἔξιν νὰ καθαρίζωμεν τὰ ὑποδήματά μας, ἢ διότι ὅτε ποτὲ δὲν ἐπράξαμεν τοῦτο, ἐτιμωρήθημεν ἢ ἐπεπλήχθημεν καὶ δὲν θέλομεν νὰ ἔχωμεν καὶ πάλιν τὰ ἴδια δυσάρεστα συναισθήματα, ἢ διότι, ἐπειδὴ ἐπράξαμεν τοῦτο, ἐπηνέθημεν καὶ ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἀπολαύσωμεν ἐκ νέου τὴν ἰδίαν εὐχαρίστησιν. Κατὰ ταῦτα:

Ἐξίς εἶναι ἐπιθυμία, ἡ ὁποία συνήθως πως ἐμφανίζεται καὶ ἐπίσης συνήθως ἐκπληροῦται. Διὰ νὰ γεννηθῇ ἔξις, ἀπαιτεῖται χρόνος· οὐδεμία ἔξις γεννᾶται εἰς μίαν ἡμέραν· αἱ ἔξεις εἶναι τόσον σταθερώτεραι, ὅσον μακρότερον χρόνον διήρκεσαν.

2. **Κλίσις καὶ ροπή.** Ἡ κλίσις εἶναι συγγενὴς μὲ τὴν ἔξιν καὶ γεννᾶται ἐξ αὐτῆς, ἀλλ' εἶναι ἰσχυροτέρα ἀπὸ αὐτήν. Ἡ κλίσις π. χ. πρὸς τὸ πίνειν ἐγεννήθη ἀπὸ τὴν ἔξιν νὰ πίνη τις καθ' ὄρισμένην ὥραν ποτήριον οἴνου, ζύθου ἢ ἄλλου τινὸς οἰνοπνευματώδους ποτοῦ. Ἐκ τούτου ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἠδουλοῦται, οὕτω δὲ αἱ παραστάσεις τοῦ πίνειν καὶ τῶν ἐκ τούτου εὐαρέστων συναισθημάτων ἀπέβαινον καθ' ὀλίγον τόσον ἰσχυραί, ὥστε ἀνεπλάττοντο ὄχι πλέον καθ' ὄρισμένην μόνον ὥραν, ἀλλὰ πάντοτε· ὅταν συμβαίῃ τοῦτο, λέγομεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀπέκτησε **τὴν κλίσιν πρὸς τὸ πίνειν.**

Πλὴν τῶν κλίσεων τούτων, αἱ ὁποῖαι γεννῶνται ἀπὸ τὴν ἔξιν, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι κλίσεις, αἱ ὁποῖαι γεννῶνται **ἀπὸ τὴν ἔμφυτον προδιάθεσιν**, ἥτοι ἀπὸ ἰδιάζουσας κατασκευῆς ὀργάνων τινῶν τοῦ σώματος, ὅπως εἶναι ἡ κλίσις πρὸς τὴν μουσικὴν, τὴν ἰχνογραφίαν κλπ. Κατὰ ταῦτα, **ἀπὸ τὰς κλίσεις, ἄλλαι μὲν προέρχονται ἀπὸ τὰς ἔξεις, ἄλλαι δὲ ἀπὸ τὴν ἔμφυτον προδιάθεσιν.** Ἡ κλίσις, τὸ μὲν ὁμοιάζει **πρὸς τὴν ὁρμὴν**, διότι καὶ αὕτη γεννᾶ, ἐκ διαλειμμάτων, ὄρισμένης ἐπιθυμίας, διακρινομένη ταύτης, καθ' ὅτι, ἐνῶ ἡ ὁρμὴ εἶναι ἔμφυτος, ἡ κλίσις ἀναπτύσσεται βραδύτερον, τὸ δὲ **πρὸς τὸ διαφέρον** (ἢ ἐξ ἔμφυτου προδιαθέσεως), διακρινομένη τούτου, καθ' ὅτι τὸ μὲν διαφέρον παρορμᾷ καὶ πρὸς ἐπέκτασιν τῶν γνώσεων καὶ ἐνίσχυσιν τῶν δεξι-

τήτων, ἐνῶ ἡ κλίσις ἀπλῶς ἐξεγείρει τὴν ἐπιθυμίαν πρὸς ἐνασχόλησιν περὶ τι.

Ἡ δὲ **ροπή** εἶναι **ἰσχυρὰ κλίσις**.

3. **Πάθος**. Ὅταν δέ, τέλος, ἡ ἐπιθυμία ἐνισχυθῇ τόσον, ὥστε νὰ δεσπόζη ἐν τῇ συνειδήσει καὶ νὰ ὑποτάσῃ ὑφ' ἑαυτὴν ὅλας τὰς ἄλλας σκέψεις καὶ τὰ διαφέροντα, νὰ στερεῇ δὲ τὸν ἄνθρωπον τῆς ἱκανότητος νὰ συμμορφώνεται πρὸς τὴν ἰδίαν ἠθικὴν γνῶσιν, λέγεται **πάθος**. Οὔτω π. χ. ὁ κατεχόμενος ἀπὸ τὸ πάθος τῆς φιλοποσίας κατευθύνει ὅλας τὰς σκέψεις καὶ τὰς φροντίδας του εἰς τὴν ἀπόλαυσιν οἰνοπνευματώδων ποτῶν. Τὸ πᾶν θυσιάζει διὰ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν του ταύτην. Ἡ εὐτυχία τῆς οἰκογενείας του, ἡ τιμὴ, ἡ υἰεία εἶναι δι' αὐτὸν μηδὲν ἀπέναντι τῆς ἀπολαύσεως τὴν ὁποίαν προσδοκᾷ ἀπὸ τὸ πίνειν. Πολλάκις μάλιστα δὲν διστάζει νὰ καταφεύγῃ καὶ εἰς μέσα μὴ ἐπιτροπόμενα ὑπὸ τῆς ἠθικῆς, διὰ νὰ πορίζεται τὰ διὰ τὴν ἀπόλαυσιν ταύτην ἀπαιτούμενα μέσα· ἐνίστε ἐξεγείρεται ἡ συνειδήσις του καὶ ἐλέγχει αὐτὸν πικρότατα· τότε στενοχωρεῖται καὶ μετανοεῖ διὰ τὸν πρότερον βίον. Ἡ μεταμέλεια ὅμως αὕτη εἶναι προσωρινή· διαρκῶς δὲν δύναται νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὰς εὐγενεστέρας τάσεις τῆς συνειδήσεώς του. Παρατηροῦμεν ἄρα ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ἐπιθυμία τοῦ πίνειν ἀπέβη εἰς τὸν ἄνθρωπον τοῦτον **δεσπόζουσα** καὶ **στερεῖ αὐτὸν τῆς ἱκανότητος τοῦ νὰ ἀκολουθῇ τὴν συνείδησίν του**, ἥτοι **ἔγινε πάθος**. Ἐγινε δὲ πάθος τὸ πίνειν, διότι συχνάκις ἐξεπληροῦτο ἡ ἐπιθυμία τοῦ πίνειν οἰνοπνευματώδη ποτά. Μία ἄρα αἰτία τοῦ πάθους εἶναι **ἡ συχνὴ ἐκπλήρωσις ἐπιθυμίας τινός**.

Ἄλλοτε τὸ πάθος γεννᾶται **ἐξ ἄλλης, ἀντιθέτου ὅλως τῆς προηγουμένης, αἰτίας**· ὅταν δηλ. ἐπιθυμία τις **οὐδόλως ἐκπληρώνεται**, ἔνεκα διαφόρων κωλυμάτων, ἀποβαίνει σὺν τῷ χρόνῳ πάθος. Οὔτω πολλάκις γεννᾶται τὸ πάθος τῆς φιλοδοξίας, τῆς ἐκδικήσεως κλπ.

Τὸ πάθος **ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἀψιθυμίαν**· ἀμφοτέρω ταῦτα δηλ. προάγουν ἐνίστε τὸν ἄνθρωπον εἰς πράξεις ἀντιμαχομένας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Οὐχ ἦττον παρατηροῦνται καὶ μεγάλαι διαφοραὶ μεταξύ των, αἱ ἑξῆς:

1) Ἡ ἀψιθυμία ἐμφανίζεται **αἰφνιδίως**, ἐνῶ τὸ πάθος **γεννᾶται βαθμηδόν**.

2) Ἡ ἀφιθυμία *παρέχεται ταχέως*, ἐνῶ τῷ πάθῳ εἶναι *διαρκές*.

3) Κατὰ τὴν ἀφιθυμίαν *πράττει τις χωρὶς νὰ σκέπτεται*, ἐνῶ κατὰ τὸ πάθος *σκέπτεται ἀκριβῶς*, πῶς δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν του.

4) Ἡ ἀφιθυμία ἐκδηλώνεται καὶ *διὰ σωματικῶν φαινομένων*, ἐνῶ εἰς τὸ πάθος παρατηρεῖται συνήθως *ἐξωτερικὴ ἡρεμία*.

5) Αἱ ἀφιθυμίαι *ὑποσκάπτουν μᾶλλον τὴν σωματικὴν ὑγείαν*, ἐνῶ τὰ πάθη *ἐκθέτουν εἰς κίνδυνον κυριώτατα μὲν τὴν ἠθικότητα*, ἐν δευτέρῳ δὲ μοῖρα τὴν σωματικὴν ὑγείαν, ὅπως π. χ. ἡ φιλοποσία καὶ ἡ λαγνεΐα.

Ὅπως ἡ ἐξις, οὕτω καὶ ἡ κλίσις καὶ τὰ πάθη εἶναι σπουδαιότατα διὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἀγωγὴν. Τὰς κακὰς κλίσεις πρέπει νὰ προλαμβάνωμεν καὶ νὰ θεραπεύωμεν ἤδη ἀπὸ τὴν μικρὰν ἡλικίαν, τὰς δὲ καλὰς νὰ καλλιεργοῦμεν. Ἰδίᾳ μεγίστην σημασίαν ἔχουν *αἱ ἐξ ἐμφύτου προδιαθέσεως κλίσεις*, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἀνευρίσκωμεν καὶ νὰ καλλιεργοῦμεν καταλλήλως, νὰ συνιστῶμεν δὲ εἰς τοὺς γονεῖς νὰ ἐπιτρέπουν εἰς τὰ τέκνα των νὰ ἐπιδίδονται εἰς τὴν τέχνην ἢ τὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχουν κλίσιν. Οὕτω δύναται νὰ ἀναπτυχθοῦν εὐκολώτερον καὶ τελειότερον πρὸς τὴν ἰδίαν καὶ τὴν τῶν ἄλλων ὠφέλειαν. Πρὸ παντὸς δὲ *ὀφείλομεν νὰ καταπολεμοῦμεν τὰ πάθη*· κατορθώνομεν δὲ τοῦτο ἢ καταπνίγοντες τὰς κακὰς ἐξεις καὶ κλίσεις, τὰς ὁποίας παρατηροῦμεν κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν, ἢ φροντίζοντες νὰ ἐκπληρῶνῶνται αἱ δικαιολογημέναι ἐπιθυμίαι τῶν παιδιῶν· *διότι εἶναι ἀποδεδειγμένον*, ὅτι πολλὰ πάθη, π. χ. τὸ πάθος τῆς λαγνεΐας, τῆς ἀσωτεΐας, τῆς φιληδονίας, τοῦ κλωπισμοῦ κ.λ.π. *εἶναι τὰ τελικὰ ἐπακολουθήματα μεγάλων στερηῶσεων* εἰς τὸ φαγητόν, τὴν ἐνδυμασίαν, τὰς διασκεδάσεις τὰ παίγνια κ.λ.π.

§ 31. ΠΟΘΟΣ ΚΑΙ ΒΟΥΛΗΣΙΣ

Τὸ ἐπόμενον παράδειγμα δεικνύει ἄλλα εἶδη τῆς ἐπιθυμίας. Θέλω π. χ. νὰ κατασκευάσω μηχανήμα τι, τοῦ ὁποίου ἔχω ἀνάγκην διὰ πείραμά τι τῆς Φυσικῆς ἢ τῆς Χημείας καὶ ἀποτείνομαι πρὸς τινὰ χαλκέα· οὗτος *βεβαίως ἐπιθυμεῖ* νὰ κατασκευάσῃ τὸ μηχανήμα τοῦτο, διότι θὰ λάβῃ χρήματα. Ἐπειδὴ ὁμως οὐδέ-

ποτε μέχρι τοῦδε κατασκευάσε τοιοῦτόν τι, λέγει εἰς ἐμέ, ὅτι **δὲν δύναται** νὰ κατασκευάσῃ τοῦτο. Παρατηροῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι ὁ χαλκεὺς **ἔχει ἐπιθυμίαν**, διὰ τὴν ὁποίαν ὅμως εἶναι **βέβαιος** ὅτι **δὲν δύναται** νὰ ἐπιτευχθῇ.

Ἡμεῖς ὅμως, ἐπειδὴ ἔχομεν ἀνάγκην τοῦ μηχανήματος τούτου, ἐπιμένομεν, καθοδηγοῦμεν αὐτὸν λεπτομερέστερον, δίδομεν εἰς αὐτὸν τὸ σχέδιον καὶ ἐπὶ τέλος οὗτος πείθεται καὶ λέγει, ὅτι **θὰ δοκιμάσῃ** νὰ κατασκευάσῃ αὐτό. Ἐνῶ λοιπὸν πρότερον ἐπεθύμει νὰ κατασκευάσῃ τὸ μηχανήμα, ἀλλ' ἦτο βέβαιος ὅτι δὲν ἠδύνατο, τώρα ἐπιθυμεῖ, **ἀμφιβάλλει δ' ἀπλῶς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν ἢ ἀποτυχίαν του**.

Μὲ μεγάλην ἐπιμέλειαν ἐπιδιδόμενος τέλος εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ μηχανήματος **ἐπιτυγχάνει καὶ χαίρει διὰ τοῦτο**· ἐὰν μετὰ ταῦτα ἡμεῖς ἢ ἄλλος τις παραγγείλῃ εἰς αὐτὸν τὸ ἴδιον μηχανήμα, ὁ χαλκεὺς ἀμέσως λέγει μὲ πεποίθησιν, ὅτι **θὰ τὸ κατασκευάσῃ**. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ χαλκεὺς ἐπιθυμεῖ τι, **εἶναι δὲ βέβαιος καὶ περὶ τῆς ἐπιτυχίας τούτου, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμεῖ**.

Τὸ πρῶτον τῶν εἰδῶν τούτων τῆς ἐπιθυμίας καλοῦμεν **ψιλὸν πόθον**, τὸ δεύτερον **πόθον**, τὸ δὲ τρίτον **βούλησιν**.

Βούλησις ἄρα εἶναι **ἡ ἐπιθυμία ἢ συνοδευομένη μὲ τὴν πεποιθήσιν περὶ τοῦ κατορθωτοῦ αὐτῆς. Πόθος εἶναι ἡ ἐπιθυμία, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι τις πεπεισμένος οὔτε περὶ τοῦ κατορθωτοῦ οὔτε περὶ τοῦ μὴ κατορθωτοῦ αὐτῆς. Ψιλὸς δὲ πόθος εἶναι ἡ ἐπιθυμία ἢ συνοδευομένη μὲ τὴν παράστασιν, δι, ὅπως τώρα τὰ πράγματα ἔχουν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκπληρωθῇ**.

Ἀνάγκη νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ βούλησις δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πραγματικὴν ἐπιτυχίαν τούτου, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμοῦμεν· ἀρκεῖ ἡμεῖς νὰ ἔχομεν τὴν βεβαιότητα, ὅτι θὰ ἐπιτύχωμεν τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμοῦμεν, ἐὰν δὲ πράγματι ἐπιτύχωμεν ἢ ὄχι, τοῦτο εἶναι διὰ τὴν βούλησιν ἀδιάφορον· εἰς τὴν βούλησιν ἄρα πρόκειται μόνον περὶ τῆς **ὑποκειμενικῆς πεποιθήσεως**. Δυνατὸν νὰ βουλώμεθα καὶ μάλιστα ἄδύνατα ἢ νὰ μὴ βουλώμεθα πράγματα, τὰ ὁποῖα κατ' οὐσίαν εἶναι δυνατὰ εἰς ἡμᾶς.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης διακρίνομεν τὴν **λογικὴν ἀπὸ τὴν ἄλογον βούλησιν**. Λογικὴ λέγεται ἡ βούλησις, ἡ ὁποία συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ὀρθὴν κρίσιν περὶ τῶν μέσων, ἅτινα πρέπει

νά χρησιμοποιηθοῦν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιθυμητοῦ, ἐφ' ὅσον ὁμοῦ δὲν ὑπάρχει σαφῆς παράστασις καὶ ὀρθὴ κρίσις τῶν χρησιμοποιηθησομένων μέσων, ἔχομεν τὴν **ἄλογον βούλησιν**. Ἐκτόμῃ διακρίνομεν τὴν **ἠθικὴν βούλησιν** ἀπὸ τὴν **οὐχὶ ἠθικὴν**. Ἡθικὴ λέγεται ἡ βούλησις, ὅταν εὐρίσκεται εἰς συμφωνίαν πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἄλλως λέγεται **οὐχὶ ἠθικὴ**. Καὶ τέλος διακρίνομεν **ἰσχυρὰν** καὶ **ἀσθενῆ** βούλησιν. Ἰσχυρὰ μὲν λέγεται ἡ βούλησις, **ὅταν προσπαθῇ νὰ πράξῃ τι, ὁσαυτὸτε ἐμπόδια καὶ ἂν προβάλλωνται εἰς αὐτὴν** (ὅπως εἶναι π. χ. ἡ βούλησις τῆς Ἀντιγόνης καὶ τῆς Ηλέκτρας), ἀσθενὴς δ' **ὅταν ὑποχωρῇ πρὸ τοῦ πρώτου τυχόντος ἐμποδίου** (ὅπως εἶναι π. χ. ἡ βούλησις τῆς Ἰσμήνης καὶ τῆς Χρυσοθέμιδος).

Εὐκόλον δ' εἶνε νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι ἡ πεποίησις περὶ τῆς ἐπιτυχίας τούτου, τὸ ὁποῖον βουλόμεθα, **γεννᾶται σὺν τῷ χρόνῳ διὰ τούτου, ὅτι τὸ βουλόμενον πρόσωπον ἐνεργεῖ πολλάκις ἐπιτυχῶς ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον τῶρα βούλεται**· ἢ δ' **ἰσχυρὰ βούλησις ἐπιτυγχάνεται τὸ μὲν διὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοῦ, τὸ δὲ διὰ τῆς συνεχοῦς ἀσκήσεως**. Διὰ τοῦτο ἡ ἰσχυρὰ βούλησις **σπανιώτατα ἐμφανίζεται εἰς τοὺς μικροὺς παῖδας**.

§ 32. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

Τὸ ζήτημα **τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως**, ἐὰν δηλ. ὁ ἄνθρωπος καθορίξῃ τὰς κινήσεις καὶ τὰς πράξεις του ἀφ' ἑαυτοῦ, οὐδαμῶς ὑπ' ἐξωτερικῶν αἰτίων ἀναγκάζομενος, ἢ μὴ, ἔγινεν ἀφορμὴ πολλῶν συζητήσεων. Ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν οἱ παραδεχόμενοι, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπολύτως κύριος ἑαυτοῦ καὶ δύναται νὰ καθορίξῃ τὰς πράξεις του ἀφ' ἑαυτοῦ, ἄνευ ἐξωτερικοῦ τινος δεσμοῦ, καὶ οἱ ἰσχυρίζομενοι, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπλῆ μηχανή, πράττων δὲ ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἐξωτερικὰ αἷτια. Οἱ πρῶτοι ἀποτελοῦν τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τοῦ **αὐτεξουσίου**, οἱ δὲ δεῦτεροι τὴν τοῦ **ὑπεξουσίου**.

Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι σπουδαιότατον καὶ **διὰ τὴν Ἡθικὴν καὶ διὰ τὴν Ψυχολογίαν**.

Ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν δηλ. τῆς βουλήσεως **ἐξαρτᾶται ἡ εὐθύνη, τὴν ὁποῖαν οἱ ἄνθρωποι ὑπέχουν διὰ τὰς πράξεις των**, κατ' ἀκολουθίαν ἄρα καὶ ἡ ποινὴ, ἣτις πρέπει νὰ ἐπιβληθῇ

εἰς αὐτοὺς διὰ τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον τυχὸν ἔπραξαν. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος εἶναι παντελῶς ἐλεύθερος εἰς τὰς πράξεις του, τότε αἱ πράξεις ἐκάστου πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς πράξεις αὐτοῦ τούτου, κατ' ἀκολουθίαν δὲ **οὗτος ὑπέχει εὐθύνην διὰ ταύτας καὶ διὰ τὰ ἐπακολουθήματ' αὐτῶν.** Ἐὰν ὅμως ὁ ἄνθρωπος **δὲν εἶναι ἐλεύθερος,** τότε αἱ πράξεις του καθορίζονται ἀπὸ διαφόρους παράγοντας, ἥτοι τὴν ἔμφυτον προδιάθεσιν, τὴν ἀγωγὴν καὶ ἐν γένει ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ὄργανισμὸς του ὑπόκειται μέχρι τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐξετέλεσε τὰς πράξεις ταύτας. Ἡ κοινωνία βεβαίως ἔχει καθῆκον καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ νὰ ὑπερασπίσῃ ἑαυτὴν κατὰ πάσης προσβολῆς, ἢ ὁποία φέρει εἰς κίνδυνον τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν εὐημερίαν της, δὲν δύναται ὅμως νὰ γίνεται λόγος περὶ τῆς εὐθύνης καὶ τῆς τιμωρίας τοῦ κακοῦργου. Ὁ κακοῦργος ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ἀσθενής, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ θεραπευθῆ καὶ οὕτω καταστῆ ἀβλαβής.

Ἀπὸ **ψυχολογικῆς ἀπόψεως,** ὅταν λέγωμεν ὅτι ἄνθρωπός τις εἶναι ἐλεύθερος, ἐννοοῦμεν ὅτι **οὗτος πράττει, χωρὶς νὰ ἔχη συναίσθημα ἐσωτερικῆς ἢ ἐξωτερικῆς βίας.** Πᾶσα ἄρα πράξις, τὴν ὁποίαν πράττομεν, ὄντες ἀπολύτως κύριοι τῶν πνευματικῶν μας δυνάμεων καὶ ἄνευ τοῦ συναισθήματος βίας τινός, εἶναι ἢ **ἐλευθέρω** ἀπόφασίς μας. Ἐχομεν καὶ πρὸ τῆς πράξεως τὴν πεποίθησιν, ὅτι δυνάμεθα καὶ ἄλλως νὰ ἐνεργήσωμεν καὶ μετὰ τὴν πράξιν, ὅτι θὰ ἠδυνάμεθα καὶ ἄλλως νὰ πράξωμεν. Τοῦτο φανερῶνει, ὅτι **πράττομεν ἄνευ οὐδενὸς καταναγκασμοῦ** καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἔχομεν τὴν **ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως,** ὅπως ἐννοεῖ αὐτὴν ἡ ψυχολογία.

Ἀπὸ ψυχολογικῆς ἄρ' ἀπόψεως ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως δὲν εἶναι **πρόβλημα,** ἀλλὰ **γεγονός, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ.** Τὴν ψυχολογικὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως παρατηροῦμεν ἀκριβέστατα εἰς πᾶσαν ἐνέργειαν τῆς βουλήσεως. Ὅσον δὲ πλουσιώτερον καὶ τελειότερον εἶναι ἀνεπτυγμένη ἡ νόησίς μας, ὅσον περισσότεραι παραστάσεις καὶ κρίσεις τίθενται εἰς τὴν διάθεσίν μας κατὰ τὰς ἐνεργείας τῆς βουλήσεως, τόσον ἐλευθερωτέρα εἶναι ἡ βούλησις. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ μόρφωσις καθιστᾷ ἡμᾶς ἐλευθέρους, διότι πλουτίζει τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὰς γνώσεις μας καὶ διανοίγει πάντοτε νέας ὁδοὺς καὶ παρέχει νέα μέσα πρὸς ἐκλογὴν. Ὅσον δὲ πλουσιωτέρα εἶναι ἡ ἐκλογή, τό-

σον τελειότερον συναισθάνομαι καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν πρὸς ἐκλογὴν.

Ἡ ἀποδοχὴ αὕτη τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως **ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως** δύναται νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ **ἀπὸ τῆς ἠθικῆς ἀπόψεως**· ἐφ' ὅσον ἔχομεν τὸ συναίσθημα ὅτι εἴμεθα ἐλεύθεροι διὰ νὰ λάβωμεν αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν ἀπόφασιν, ἀναγνωρίζομεν ἅμα καὶ τὸ ὑπεύθυνον ἡμῶν. Ἐφ' ὅσον ὅμως πρᾶττομεν μὴ ὄντες ἀπόλυτοι κύριοι τῶν πνευματικῶν μας δυνάμεων ἢ εὐρισκόμενοι ὑπὸ τὸ κράτος ἀψιθυμίας τινός, δὲν θεωροῦμεθα ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις μας. Μικρὰ παιδιά, ἀμβλύνοι, οἰνοβαρεῖς **δὲν εἶναι ἀπόλυτοι κύριοι τῶν πνευματικῶν τῶν δυνάμεων** καὶ διὰ τοῦτο **δὲν θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ νόμου ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις των**. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον **ὁ νόμος κρίνει ἐπιεικέστερον τοὺς πράττοντάς τι ὑπὸ τὸ κράτος ἰσχυροῦς ἀψιθυμίας**.

§ 33. Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΤΟΥ ΕΓΩ

Ἀπὸ ὅλας τὰς παραστάσεις τοῦ ἀνθρώπου ἰσχυροτάτη εἶναι ἡ παράστασις, τὴν ὁποίαν οὗτος ἔχει ἐξ ἑαυτοῦ ἢ ἡ παράστασις τοῦ **ἐγώ**. Ἡ παράστασις αὕτη ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰς παραστάσεις α') τοῦ **σώματος** καὶ β') τοῦ **πνεύματος**.

1. **Τὸ σῶμα**. Ὁ μικρὸς παῖς ὁμιλεῖ κατ' ἀρχὰς περὶ ἑαυτοῦ ὅπως ὁμιλεῖ καὶ περὶ οἰουδήποτε ἄλλου ὄντος· οὕτω π. χ. λέγει: ἡ Μαρία θέλει νὰ κοιμηθῇ, ἡ Μαρία εἶναι μικρὴ, ἡ Μαρία εἶναι ἄρρωστη, ἡ Μαρία πονεῖ κλπ. Ὅπως δηλαδὴ δηλώνει τὰ λοιπὰ ὄντα μὲ τὸ ὄνομά των, οὕτω δηλώνει καὶ ἑαυτόν. Ταῦτα δὲ λέγων σκέπτεται τὸ σῶμά του, τοῦ ὁποίου ἀπέκτησεν ἤδη παράστασιν.

Πῶς ὅμως γεννᾶται ἡ παράστασις αὕτη: Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἴπομεν προηγουμένως περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον γεννῶνται αἱ σύνθετοι παραστάσεις ἰσχύει καὶ ἐνταῦθα. Διὰ τῆς ὁράσεως δηλ., τῆς ἀφῆς καὶ τῶν μυϊκῶν αἰσθημάτων ἀποκτᾷ ὁ παῖς βαθμηδὸν παραστάσεις τῶν μερῶν τοῦ σώματός του. Περαιτέρω δὲ τὸ ζωϊκὸν αἶσθημα συντελεῖ ἀδιακόπως εἰς τὴν συμπλήρωσιν καὶ τὴν τελειοποίησιν τῆς παραστάσεως τοῦ ὅλου σώματος. Ὁ παῖς ἅπτεται τοῦ σώματός του, ἔπειτα δὲ ἅπτεται καὶ ἄλλων πέριξ τοῦ εὐρισκομένων καὶ παρατηρεῖ τὴν διαφορὰν τὴν μεταξὺ τοῦ σώματός του καὶ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων,

αἰσθάνεται τὸ μέγεθος τοῦ σώματος του, ὅταν κτυπήσῃ που αἰσθάνεται πόνον εἰς τὸ σχετικὸν μέρος τοῦ σώματος, ὅταν ἐγγίξῃ τὸ σῶμά του βλέπει τὰς κινήσεις τῶν χειρῶν του. Βαδίζων δὲ ἀποκτᾷ νέαν παράστασιν, τὴν παράστασιν δηλ. τοῦ ὅτι δύναται νὰ κινῆται ἀπὸ τὴν θέσιν του. Τὴν κίνησιν αὐτὴν δὲν παρατηρεῖ εἰς ἄλλα ὄντα, π. χ. τὴν πλαγγόνα του, τὴν τράπεζαν, τὸ κάθισμα κλπ., τοῦναντίον βλέπει ὅτι ταῦτα μένουσιν εἰς τὴν θέσιν των· βλέπει, ὅτι αὐτὰ δὲν τρώγουσιν, δὲν πίνουν, δὲν ὀμιλοῦν, δὲν κραυγάζουσιν ὅπως αὐτός. Καὶ κατὰ τοῦτο ἄρα παρατηρεῖ διαφορὰν μεταξὺ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ περιβάλλοντος.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον **διδάσκειται βαθμῆδὸν ὁ παῖς ν' ἀναγνωρίζῃ ἑαυτὸν ὡς τι δυνάμενον νὰ αἰσθάνεται καὶ νὰ κινῆται.**

2. Τὸ **πνεῦμα**. Ὁ παῖς σὺν τῷ χρόνῳ ἀποκτᾷ καὶ ἄλλας ἐμπειρίας· παρατηρεῖ δηλ. ὅτι ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὰς εἰκόνας τῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα ποτ' ἀντελήφθη, ὅτι ἀναγνωρίζει τὰ διάφορα πράγματα, ὅτι σκέπτεται διὰ ν' ἀπαντήσῃ εἰς τεθεῖσαν εἰς αὐτὸν ἐρώτησιν, ὅτι ἐπιθυμεῖ καὶ θέλει, καὶ ὅτι ἐπιτυγχάνει τὸ ποθούμενον καὶ κατορθώνει ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θέλει. Ὅταν ὁ παῖς προχωρήσῃ τόσον, δὲν ὀνομάζει πλέον ἑαυτὸν μὲ ὄνομα, ὅπως καὶ τὰ λοιπὰ ὄντα, ἀλλ' ὀμιλῶν περὶ ἑαυτοῦ λέγει: **ἐγὼ** π. χ. βλέπω, **ἐγὼ** ἀκούω, **ἐγὼ** θέλω, **ἐγὼ** λύω κλπ. Ἐφ' ὅσον ὁ παῖς ἔχει τὴν συνείδησιν ὅτι αἰσθάνεται διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, τῶν ὠτῶν, τῶν χειρῶν, τῶν ποδῶν κλπ., **ἡ παράστασις τοῦ σώματος του ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς παραστάσεως τοῦ ἐγὼ του.** Ὅσον ὅμως περισσότερο ὁ παῖς **νοεῖ**, τόσον περισσότερο μεταβάλλεται ἡ παράστασις αὐτῆ. Ἀναγνωρίζει ὅτι τὸ σῶμά του κατέχει δευτερεύουσαν τινα θέσιν καὶ ὅτι εἶναι ἀπλῶς ὑπηρέτης, ἐκτελῶν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τὸ ἐγὼ του νοεῖ καὶ θέλει. Τὸ ἐγὼ του **δὲν εἶναι πλέον τὸ σῶμα μὲ τὰ ὄργανά του, ἀλλὰ τοῦτο τὸ ὁποῖον νοεῖ καὶ θέλει**, καὶ μεταφέρει τὸ ἐγὼ τοῦτο ἀπὸ τὸ ἔξωτερικὸν σῶμα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἰδίᾳ τὴν κεφαλὴν, τὴν ὁποῖαν θεωρεῖ ὡς ἔδραν τοῦ ἐγὼ του. Ὁ παῖς λαμβάνει τὴν συνείδησιν τῆς παραστάσεως ταύτης τοῦ ἐγὼ, ὅταν λέγῃ **ἐγὼ σκέπτομαι, ἐγὼ θέλω.**

Ὅταν γίνῃ ὁ παῖς μεγαλύτερος καὶ ἰσχυρότερος, μεταβάλλεται μετὰ τοῦ σώματος καὶ τὸ ἐσωτερικὸν του, μὲ ἄλλας λέξεις **μεταβάλλεται τὸ περιεχόμενον τῆς παραστάσεως τοῦ ἐγὼ,**

ὀλίγον κατ' ὀλίγον. Τῆς δὲ μεταβολῆς ταύτης λαμβάνει συνειδησιν καὶ αὐτὸς ὁ παῖς· γνωρίζει π. χ. ὅτι εἶναι μεγαλύτερος, ἰσχυρότερος ἢ πρὸ ἐτῶν καὶ ὅτι γνωρίζει καὶ δύναται τοιαῦτα, ἅτινα πρότερον οὐτ' ἐγνώριζεν οὐτ' ἠδύνατο. Ἐξ ἄλλου ὅμως γνωρίζει, ὅτι εἶναι ὁ αὐτός· διότι εἰς τὴν ἐρώτησιν : **ποῖος ἐπῆγε πέρυσιν εἰς τὸ σχολεῖον ;** ἀπαντᾷ **ἐγώ·** τὴν αὐτὴν δ' ἀπάντησιν δίδει καὶ εἰς τὴν ἐρώτησιν : **ποῖος θὰ γίνῃ μετὰ 5 ἡμέρας 8 ἐτῶν ;**

Τὸ ἐγὼ ἄρα, τὸ ὁποῖον σήμερον ἀπαντᾷ εἶναι τὸ αὐτὸ ἐγώ, τὸ ὁποῖον μετὰ 5 ἡμέρας θὰ ἐροῦνται τὴν ἐπέτειον τῶν γενεθλίων του. Ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει, ὅτι παραμένει τὸ αὐτὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον καὶ πρότερον ἦτο, καίτοι αἱ ἀτομικαὶ του ἰδιότητες μεταβάλλονται σὺν τῷ χρόνῳ. Κατὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος ὁμοιάζει πρὸς τὸ δένδρον, τὸ ὁποῖον ἐφύτευσεν. Ἡ μηλέα π. χ. μένει πάντα μηλέα, καίτοι ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος γίνεται μεγαλύτερα καὶ παχύτερα.

Τὴν συνείδησιν ταύτην τοῦ ὅτι παρὰ πάσας τὰς μεταβολὰς πορομένει τις πάντοτε ὁ αὐτὸς καλοῦμεν συνείδησιν τοῦ ἐγώ. Ἡ συνείδησις αὕτη τοῦ ὅτι, παρὰ τὰς ἐπερχομένας μεταβολὰς παραμένομεν πάντοτε οἱ αὐτοί, ὀφείλεται :

α') Εἰς τὸ γεγονός, ὅτι αἱ ἐπερχόμεναι μεταβολαὶ τελοῦνται ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ὥστε δὲν ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν μεταβαλλόμεθα.

β') Εἰς τὴν μνήμην, μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ὁποίας ἐνθυμούμεθα τί πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐσκεπτόμεθα καὶ ἐπράττομεν· οὕτως ἡ μνήμη συνδέει τὸ παρελθὸν μὲ τὸ παρόν. Αἱ ἐκ διαφόρων χρόνων τοῦ ἡμετέρου βίου προερχόμεναι παραστάσεις περὶ ἡμῶν αὐτῶν εἶναι συγχρόνως **ἡμέτεραι παραστάσεις**, παραστάσεις τοῦ **Ἐγὼ** ἡμῶν.

Πᾶς ὅστις παριστᾷ ἐν ἑαυτῷ ἑαυτὸν γνωρίζει, ὅτι τὸ **παριστῶν ἐγὼ** καὶ τὸ **παριστάμενον ἐγὼ** εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό. Τότε μόνον δυνατὰί τις νὰ ἀμφιβάλλῃ περὶ ἑαυτοῦ, ὅταν χάσῃ τὴν μνήμην, ὅταν δὲ χάνεται ἢ συνείδησις τοῦ ἐγώ, γεννᾶται ἡ **φρενοβλάβεια**.

§ 31. ΦΡΟΝΗΜΑ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡ

Παῖς τις διερχόμενος πρὸ τινος κήπου βλέπει ὀπωροφόρον δένδρον κατάρρυτον ὀπωρῶν· ἀμέσως γεννᾶται εἰς τὸν παῖδα

τουτον ἢ ἐπιθυμία νὰ ἀπολαύσῃ τούτων· καίτοι δὲ γνωρίζει ὅτι ἡ κλοπὴ εἶναι κακόν, ἐν τούτοις προβαίνει εἰς τὴν προᾶξιν ταύτην. Παρατηροῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ἐπιθυμία τῆς ἀπολαύσεως τῶν ὀπωρῶν εἶναι εἰς τὸν παῖδα τοῦτον ἰσχυροτέρα ἀπὸ τὴν ἠθικὴν γνῶσιν τοῦ ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ κλέψῃ· διὰ τοῦτο δὲ ἡ ἠθικὴ γνῶσις δὲν ἀσκεῖ εἰς αὐτὸν οὐδεμίαν ἐπίδρασιν, ἀλλὰ παρὰ ταύτην προβαίνει οὗτος εἰς τὴν κακὴν προᾶξιν. Περὶ τοῦ παιδὸς τούτου λέγομεν ὅτι **δὲν εἶναι ἠθικῶς ἐλεύθερος**, διότι αἱ πράξεις του **δὲν καθορίζονται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς του γνώσεως, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας καὶ τοῦ πάθους.**

Τοῦναντίον **ἠθικῶς ἐλεύθερος** φαίνεται ἄλλος παῖς, ὁ ὁποῖος διέρχεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους, βλέπει τὰς ὀπώρας καὶ ἐπιθυμεῖ αὐτάς, ἀλλὰ δὲν ἀποπειρᾶται νὰ κλέψῃ, διότι ἀκούει τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως, ἡ ὁποία λέγει εἰς αὐτὸν ὅτι ἡ κλοπὴ εἶναι κακόν· ὁ παῖς οὗτος **δὲν εἶναι δοῦλος τῆς ἐπιθυμίας, τῆς λαιμαργίας, ἀλλ' ὑποτάσσει αὐτὴν ὑπὸ τὴν ἠθικὴν του συνείδησιν, ἡ ὁποία εἶναι ἰσχυροτάτη.**

Κατὰ ταῦτα, **ἠθικῶς ἐλεύθερος** λέγεται ὁ **ἄνθρωπος, ὅστις πᾶσαν βούλησιν καὶ προᾶξιν του ὑποτάσσει ὑπὸ τὰς ἠθικὰς του ἀρχάς, ἠθικῶς δὲ δοῦλος ἐκεῖνος, ὅστις ὑποτάσσεται εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ πάθη του, οὐχὶ δὲ εἰς τὰς ἠθικὰς του ἀρχάς.**

Εἰς τὸν κόσμον παρατηροῦνται καὶ αἱ δύο αὗται τάξεις τῶν ἀνθρώπων, καὶ οἱ ἔχοντες δηλ. τοιαύτην διάθεσιν τῆς βουλήσεως ὥστε νὰ ὑπακούουν εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, καὶ οἱ ἔχοντες τοιαύτην διάθεσιν τῆς βουλήσεως, ὥστε, παραβλέποντες τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, νὰ δουλεύουν εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ πάθη των. Τὴν διάθεσιν ταύτην τῆς βουλήσεως, ἡ ὁποία **καθορίζει τὸ ἠθικῶς πράττειν ἡμῶν**, καλοῦμεν **φρόνημα**. Πάσης πράξεως, ἡ ὁποία **δὲν εἶναι ἠθικῶς ἀδιάφορος**, ἡ ὁποία δηλ. δὲν εἶναι οὔτε ἀγαθὴ οὔτε κακὴ, ὑπόκειται ὡς βᾶσις φρόνημά τι καὶ ὅταν θέλωμεν νὰ κρίνωμεν οἰαδήποτε προᾶξιν ἠθικῶς, δὲν ἐξετάζομεν κυρίως αὐτήν, ἀλλὰ τὸ φρόνημα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον αὕτη προῆλθε, καὶ ὀνομάζομεν αὐτήν ἠθικὴν, ἐφ' ὅσον ἀναγνωρίζομεν ὅτι προῆλθεν ἀπὸ **ἠθικῶς ἀγαθὸν φρόνημα**. **Ἡθικῶς δὲ ἀγαθὸν καλοῦμεν τὸ φρόνημα, τὸ ὁποῖον βλέπομεν ὅτι παρακινεῖ πάντοτε εἰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι ἀποσκοποῦν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς εὐημερίας τῶν ἄλλων, ἀποκρούει δὲ τὰς πράξεις,**

αἱ ὁποῖαι δύνανται καθ' οἰονδήποτε τρόπον νὰ βλάψουν αὐτούς.

Τὸ ἠθικὸν φρόνημα δὲν εἶναι ἔμφυτον, ἀλλ' ἐπίκτητον, διὰ τοῦτο δὲ πρέπει καὶ ἡ Ἀγωγή νὰ συντελῇ πάσῃ δυνάμει εἰς τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτοῦ.

Πλειστάκις εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν τὸ ἀτομικὸν συμφέρον πρὸς τὸ συμφέρον τῶν ἄλλων, ἡ δὲ βούλησις πρέπει ἔνωρις νὰ διαπαιδαγωγηθῇ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἄρχῃ τῶν παθῶν καὶ ἐπιθυμιῶν καὶ νὰ ὑποτάσῃ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον εἰς τὸ κοινόν. Πρὸς τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον νὰ συνηθίσουν οἱ παῖδες ἀπὸ τὴν μικρὰν ἡλικίαν νὰ ἄρχουν ἑαυτῶν. Ἡ αὐταρχία αὕτη εἶναι ἀρίστη ἀπόδειξις τοῦ ὅτι ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ὀρίζῃ εἰς ἑαυτήν, ἀνωτέρους, ὑψηλοτέρους σκοπούς, νάπομακρύνῃ τοὺς πειρασμούς, νὰ κατανικᾷ τὰς στιγμιαίας ἐπιθυμίας καὶ ἀκαταπονήτως νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ θεέντος σκοποῦ, ἀποδεικνύει τέλος ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι πνευματικὸν ὄν, δυνάμενον νὰπαλλαγῇ ἀπὸ τὰς ἐπιδράσεις τῶν κατωτέρων ὁρμῶν, αἱ ὁποῖαι κανονίζουν τὸν βίον τῶν ζώων.

Τὸ ἠθικὸν ὅμως φρόνημα δὲν εἶναι μόνον διάθεσις τῆς βουλήσεως. Πρὸς μόρφωσιν αὐτοῦ ἀπαιτοῦνται καὶ πολλὰὶ γνώσεις πρὸς διάκρισιν τοῦ ἀγαθοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ διαρκῆς ἄσκησις εἰς τὸ πράττειν μὲν τὸ ἀγαθόν, ἀποφεύγειν δὲ τὸ κακόν. Ἡ θεωρία τοῦ Σωκράτους, κατὰ τὴν ὁποῖαν τὸ ἀγαθὸν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ γνώσις, ἐξελέγχεται ἀπὸ τὰς καθ' ἡμέραν παρατηρήσεις ἐσφαλμένη. Ἐγνώριζεν ὁ παῖς τοῦ ἀνωτέρου παραδείγματος ὅτι ἡ κλοπὴ εἶναι τι κακόν. Ἀλλ' ὅμως παρὰ τὴν γνώσιν ταύτην προέβη εἰς αὐτήν, διότι δὲν εἶχεν ἀσκηθῆ ἡ προηγουμένως νὰ ἄρχῃ ἑαυτοῦ καὶ νὰ ὑποτάσῃ τὰς ἐπιθυμίας του εἰς τὰς ἠθικὰς του ἀρχάς.

Ἐὰν αἱ ἠθικαὶ ἀρχαί, τὰ ἠθικὰ ἀξιώματα ἡμῶν ἐνισχυθοῦν ὀλίγον κατ' ὀλίγον οὕτως, ὥστε νὰ ὑποτάσσωμεν ὑπὸ ταῦτα πᾶσαν βούλησιν καὶ πράξιν τοῦ βίου ἡμῶν ἐν οἴῳ ἴσως περιπτώσει, λέγομεν ὅτι ἔχομεν χαρακῆρα. Δὲν θὰ εἴπω περὶ τίνος, ὅτι ἔχει χαρακῆρα, ὅταν λέγῃ τὴν ἀλήθειαν πάντοτε, ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ ζημιωθῇ ὑλικῶς, ἐὰν δὲ ποτε πρόκειται νὰ ζημιωθῇ πῶς, ψεύδεται. Οὐχί. Ἀλλὰ μόνον διαν-

*εἰς πᾶσαν, οἰανδήποτε τοῦ βίου του περίπτωσιν ἀκολουθῆ
τὸ ἠθικὸν ἀξίωμα : μὴ ψεύδου.*

Παραδείγματ' ἀνδρῶν, ἐχόντων χαρακτηῆρα, πολλὰ παρέχει ἡ
ἡμετέρα ἱστορία, μεταξὺ δὲ τούτων προέχει τὸ τοῦ Σωκράτους.
Οὗτος εἶχεν ἠθικὸν ἀξίωμα, ὅτι πρέπει νὰ ὑποτάσσεται εἰς πᾶ-
σαν περίπτωσιν εἰς τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἡ πατρις διατάσσει, εἴτε
δίκαιον εἴτε ἀδίκον εἶναι. Ἔνεκα τοῦτο ἐξεστράτευσεν ἐπανειλημέ-
ως κατὰ τῶν πολεμίων τῶν Ἀθηνῶν, πανταχοῦ γενναίως ἀγω-
νισάμενος, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν ἐδέχθη, παρὰ τὰς ἐπιμόνους πα-
ρακλήσεις τῶν φίλων, νὰ δραπετεύσῃ ἀπὸ τὸ δεσμοτήριον, ἀλλ'
ἔμεινεν ἐν αὐτῷ καὶ καρτερικῶς ὑπέστη τὴν ἐπιβληθεῖσαν εἰς αὐ-
τὸν ποινήν.

Δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἀνάλογον παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸν
Ἀλκιβιάδην, *οἷσις εἶχε μίαν ἀρχήν*, τὴν φιλοδοξίαν, καὶ *εἰς
τὴν ἀρχὴν αὐτὴν ὑπέτασσε δλας τὰς ἄλλας σκέψεις καὶ
φροντίδας του*, διὰ τοῦτο δὲ πρέπει νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ αὐτοῦ
ὅτι εἶχε χαρακτηῆρα. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ὀρθόν. Ἡ κυρία δια-
φορὰ μεταξὺ Σωκράτους καὶ Ἀλκιβιάδου εἶναι ὅτι ὁ μὲν Σω-
κράτης ἔχει ἠθικὰς ἀρχάς, ὁ δὲ Ἀλκιβιάδης οὐχὶ ἠθικὰς. Καὶ ὁ
μὲν πρῶτος ὑπετάσσετο *πάντοτε* εἰς τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας εἶχεν,
ἐνῷ τοῦ δευτέρου ἡ συνείδησις ἐξηγείρετο ἐνίοτε διὰ τὸ κακόν,
τὸ ὁποῖον ἔπραξε π. χ. εἰς τὴν πατρίδα του, καὶ διὰ τοῦτο προσ-
επάθει νὰ διορθώσῃ τοῦτο δι' ἀναλόγου ἀγαθοῦ, τὸ ὁποῖον καὶ
ἔκαμε παριδὼν τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας πρότερον εἶχεν. Ὅταν
ὅμως γίνεται τοῦτο, δὲν δύναται νὰ γίνεται πλέον λόγος περὶ
χαρακτήρος.

Κατὰ ταῦτα, *χαρακτήρῃς ὑπάρχει μόνον, ὅπου ἠθικαὶ ἀρ-
χαὶ κανονίζουσι τὰς βουλήσεις καὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου*,
διὰ τοῦτο δὲ δυνάμεθα νὰ λέγωμεν μόνον περὶ ἠθικοῦ, *ὄχι δὲ
περὶ ἀνηθικοῦ χαρακτήρος*.

Ἐάν τις ἔχη ἠθικὸν χαρακτηῆρα, ἡμεῖς δὲ γνωρίζομεν τὰς ἀρ-
χάς αὐτοῦ, δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ προεῖπωμεν τί οὗτος θὰ πράξῃ
εἰς ὠρισμένην περίπτωσιν· περὶ τοιοῦτου ἀνθρώπου οὐδέποτε
θὰ εἴπωμεν «αὐτὸ δὲν περιεμένομεν ἀπ' αὐτόν». Τοιοῦτόν τι δύ-
νεται νὰ συμβαίῃ, προκειμένου μόνον περὶ ἀνθρώπων ἀνευ
χαρακτήρος.

Τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι ἔχουν χαρακτῆρα, καλοῦν πολλάκις καὶ *προσωπικότητας*· συνήθως μεταχειρίζονται ἀδιακρίτως τὸν ἓνα ὅρον ἀντὶ τοῦ ἄλλου καὶ οὕτως ἀποδίδουν καὶ εἰς τοὺς δύο τῆ ἰδίαν σημασίαν· ἡ ἐπιστήμη ὅμως διακρίνει τὴν ἔννοιαν τῆς προσωπικότητος ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ χαρακτῆρος.

Ὁ χαρακτήρ *περιορίζεται εἰς τὴν βούλησιν*· λέγομεν περὶ τινος ἀνθρώπου, ὅτι ἔχει χαρακτῆρα, ὅταν ὁ ἄνθρωπος οὗτος *ἔχη ἐνιαίαν βούλησιν*, ἢ, ὅπως ἄλλως εἶπομεν εἰς τὸ προηγουμένον κεφάλαιον, ὅταν ὁ ἄνθρωπος οὗτος βούλεται, εἰς πᾶσαν οἰανδήποτε περίπτωσιν τοῦ βίου του, τὸ αὐτό, χωρὶς νὰ παρᾶσῃ ἀπὸ ἀτομικᾶς ἐπιθυμίας καὶ πάθης. Ὅταν ὅμως λέγομεν περὶ τινος ὅτι εἶναι προσωπικότης, *δὲν ἀποβλέπομεν μόνον εἰς τὴν βούλησιν του, ἀλλὰ εἰς τὴν ὅλην φύσιν του, εἰς ὅλας τὰς κυρίας πλευρὰς τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ.*

Διὰ νὰ ὀνομάσωμεν ἄνθρωπόν τινα προσωπικότητα, πρέπει νὰ *εὐρίσκωμεν παρ' αὐτῷ πολυμερῆ ἀνάπτυξιν τῶν πνευματικῶν καὶ σωματικῶν δυνάμεων καὶ δεξιοτήτων, ἰδίᾳ δὲ τῶν ἀτομικῶν του δυνάμεων καὶ δεξιοτήτων.*

Ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὅποιος ἔχει ἀναπτύξει πολυμερῶς τὰς πνευματικὰς καὶ σωματικὰς δυνάμεις καὶ δεξιότητάς του, ἔχει καὶ *πλούσιον πνευματικὸν βίον*, ὁ ὅποιος ἐκδηλώνεται *διὰ καρποφόρου ἐνασχολήσεως εἰς τὰς διαφόρους γνώσεις καὶ εἰς τὰς διαφόρους σχέσεις τοῦ βίου*, πρὸ πάντων δ' *εἰς τὴν ἀσκήσιν ἐπαγγέλματός τινος*. Ἐκτὸς τούτου ὅλαι αἱ σωματικαὶ καὶ πνευματικαὶ ἐνασχολήσεις καὶ ἐνέργειαι τῆς προσωπικότητος δεικνύουν *αὐστηρὰν ἐνότητα*, ἣτις ἐμφανίζεται εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, τὸν ὅποιον καλοῦμεν προσωπικότητα, θέτει, κατ' ἐλευθέραν ἀπόφασιν, ὅλας τὰς δυνάμεις καὶ δεξιότητάς του εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ὑψίστων ἠθικῶν σκοπῶν, *εἶναι λοιπὸν ἠθικὸς χαρακτήρ*. Ὁ *ἠθικὸς χαρακτήρ κατὰ ταῦτα εἶναι ὁ πυρὴν τῆς προσωπικότητος.*

Κατὰ ταῦτα, ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἀναδεικνύει ἄνθρωπόν τινα ὡς προσωπικότητα, εἶναι ὁ *πλοῦτος καὶ ἡ ζωηρότης τοῦ σωματικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου του καὶ ἡ σταθερὰ τήρησις ὑπ' αὐτοῦ τῶν ὑψίστων ἠθικῶν σκοπῶν.*

Ἄλλ' ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ζωηρότης τοῦ σωματικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου ἐκάστου ἀνθρώπου **ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δεξιότητας αὐτοῦ**, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι αἱ αὐταὶ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ διάφοροι, ἐξαρτώμεναι **ἀπὸ τὴν ἔμφυτον ἐκάστου προδιάθεσιν**, ἥτοι ἀπὸ τὴν κληρονομικότητα καὶ **ἀπὸ τὴν ἐπίκτητον προδιάθεσιν**, ἥτοι ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἐγεννήθη, τὸν τόπον, εἰς τὸν ὁποῖον τὸ πρῶτον εἶδε τὸ φῶς καὶ ἀνεπτύχθη καὶ τὴν μόρφωσιν, τῆς ὁποίας ἔτυχεν. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα εἶναι διάφορα παρὰ τοῖς διάφοροις ἀνθρώποις, διάφορος θὰ εἶναι καὶ ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ζωηρότης τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ σωματικοῦ βίου ἐκάστου. Ἔνεκα τῶν λόγων τούτων ἕκαστος ἀνθρώπος ἔχει σαφῆ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα, διὰ τῶν ὁποίων διακρίνεται τῶν ἄλλων· τὰ γνωρίσματα ταῦτα ἀποτελοῦν **τὴν ἀτομικότητά του**.

Ὅταν ἄρα λέγωμεν ἀτομικότητα, **ἐννοοῦμεν τὴν προσωπικότητα, ἡ ὁποία ἔχει σαφῆ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα, ἰδιάζοντα εἰς αὐτὴν καὶ μόνην**, διὰ τῶν ὁποίων αὕτη διακρίνεται ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην προσωπικότητα.

Και
αὐτὴ
ἡ
προσωπικότητα

Τ Ε Λ Ο Σ

